

תוכן החוברת

תמונת השער: פרופ. מיכאל הרסגור

2 העורך - לפרק את צבא האיטולות בצה"ל

חלוצות ודת

- 3 מיכאל הרסגור - ראיון;
- 5 החילונים הם יהודים טובים יותר
- 5 דן מלר - יומנו של חילוני גא
- 9 בן ציון הוכשמדם - האמנם המדינה זקוקה לדת?

אמנות יהודית:

- 12 חיים כהן - שחרור האמנות מכבלי ההלכה
- 16 מאיר בן דב - "פרסומי תועבה" למהדרין
- 17 פיליס כוזר-מלכין - אמנות פיגורטיבית יהודית - 3000 השנים הראשונות

מעמד האישה ביהדות:

- 19 יעקב מלכין - המעמד והיחס לאישה בספרות התנ"ך
- 23 עמירה הגוי - רשע ברשות התורה, י. ל. גורדון על האישה ועריצות הרבנים

- 32 אברהם וולכזון - משיחיות דתית וחילונית
- 36 ראיון עם יעקב כהן - "מבקשי דרך" - מודל לבתי-כנסת חילוניים?

אמונה וכפירה:

- 24 מוטי בר-לב - מדוע הם יוצאים לשאלה?
- 28 צופיה מלר - הורים נגד המחזירים בתשובה

- 40 חינוך והגות: מוחם רגב - יאנוש קורצ'אק על קוטב הזיקנה של חיינו
- 44 ישיבת חילונית

דת יהודית:

- 46 הצעה מהפכנית לשינוי חוק נישואין וגירושין
- 48 משה לוביטש - גישה מסורתית להגדה חדשה
- 30 משה גזכרנר ושמואל רוזנברג - איך אומרים "ציונות" ברוסית?

העורך: יעקב מלכין עורך ומביא לדפוס: אורי בן צבי דיוקן שער: פיליס כוזר-מלכין

מערכת: [נחום אפלמון] עמירה הגוי, אברהם וולכזון, צופיה מלר, אורי רב, דן מלר

המערכת: רח' גדעון 15, ירושלים, טל. 02-711185

כתב עת זה נערך והופק בתרומת מתנדביו

בעבודתה החינוכית נתמכת תחיליה ע"י הקרן החדשה לישראל, הגוינט ומשרדי החינוך והקליטה המערכת אינה אחראית לתוכן המודעות

לפרק את צבא האי־אטולות

הפונדמנטליזם הדתי אויב המדינה

הבעיה המקומית היא חלק מתמונה כללית של התנגשות הפונדמנטליסטים הדתיים - מכל הדתות - עם המשטרים הדמוקרטיים. בארצות הברית, לובשת התנגשות זו צורה של רצח רופאים המבצעים ניתוחי הפלה חוקיים, באלג'יריה, במצרים וגם בישראל - מרשים לעצמם פונדמנטליסטים מוסלמים להרוג נשים כיוון שהן נחשדות ב"חילול כבוד המשפחה", לרצוח אזרחים מכל מין וגיל, כדי למחות נגד הסכמים חוקיים.

הפונדמנטליזם החרדי והציוני-דתי צמח בישראל לפני שנים רבות, אך זו הפעם הראשונה שהוא מוליד לא רק השתמטות מהצבא אלא גם חתירה כנגדו, עלידי המרדת חייליו נגד מפקדיו, דבר שעלול להביא להתנגשות, לשפיכת דמים ולמלחמת אזרחים.

הטיעון המושמע עלידי הרבנים הללו, כמו עלידי כל הפונדמנטליסטים, הוא בלתי מוסרי ומסוכן למדינה כמו עצם מסקנת המרד שלהם. טענתם כי חוקי המדינה הם "בלתי חוקיים" או כי הם "מתנגשים בערכים המוסריים", היא טענה המסלפת את מושג המוסר והחוק כאחד. הטיעון כי "שלמות הארץ עדיפה על שלמות העם" אינו ערך מוסרי, כיון שערכים מוסריים הם המכנים המשותפים להערכות התנהגותם של בני אדם כלפי בני אדם אחרים. הטענה כי הפקודה לפנות מחנה צבאי מסוים היא "בלתי חוקית" היא טענת הבל, כיון שפקודות הן חוקיות כל עוד הן מאושרות או נובעות מחוקי המדינה ומהוראות אלה שהמדינה הסמיכה.

הפונדמנטליסטים המעניקים לפוסק דתי כלשהו את הזכות לקבוע מה מוסרי ומה חוקי, מתיימרים לקבוע "מה אמרה התורה" שניתנה לדעתם בסיני, לפני 3,500 שנה, בעניין פינוי מחנות צה"ל, בשנת 1995. מסקנתם השרירותית והמתנשאת היא כי האיסור לציית לפקודות פינוי מחנה צבאי הוא "מדאורייתא". בכך הם מחללים את העקרון המקובל על חז"ל: כי לתורה פנים רבות, וכל מפרשה עשויים להיות צודקים, גם אם פירושיהם מנוגדים אלה לאלה, ועל כן אין ברירה אלא לפסוק עליפי הרוב, ופסיקה זו תקפה אפילו בת קול יהוה תומכת בדעת המיעוט.

עקרונות אלה עצמם הדריכו את הדמוקרטיה בכל הארצות והן מדריכות את הדמוקרטיה הישראלית: פסיקת הרוב מחייבת את כל אזרחי המדינה. כל יחיד המתנשא על הפסיקה הדמוקרטית וטוען כי בהיותו רב או מטיף או מתנבא אחר, פסיקתו תקפה יותר מפסיקת הרוב, אינו רק מורד במדינה כי אם גם מסכן את אחדותו של העם והמשכיות קיומו.

העורך

הסופר חיים באר, יהודי דתי ואיש מצפון ויושר אינטלקטואלי, מזהיר אותנו זה למעלה מעשר שנים (בדבריו ובספרו "עת הזמיר"), מפני העצמאות המסוכנת שהעניקה מדינת ישראל למיעוט הדתי האורתודוכסי במסגרת הצבא. בימים אלה מקבלת אזהרתו של חיים באר משנה תוקף.

לאור הצהרות רבנים המסיתים חיילים דתיים למרוד במפקדיהם ובממשלת ישראל יש לפרק לאלתר את היחידות המיוחדות של "ישיבות ההסדר", ולפזרן ביחידות צה"ל, על מנת למנוע עימות בין צבא העם היהודי לבין צבאו של מיעוט דתי-פולטי.

עצם קיומן של יחידות הומוגניות מבחינה אידיאולוגית ופוליטית בתוך צה"ל הוא דבר פסול מעיקרו. קיומם של גופים הומוגניים - מבחינה שבטית, עדתית, דתית, או פוליטית - במסגרות צבא לאומי, גרמה למלחמות אזרחים ולפירוקן למעשה של מדינות עצמאיות רבות, ולבנון, שכנתנו, מהווה דוגמה מובהקת לכך.

קיומן של יחידות דתיות בצה"ל - סכנה לקיומו

משהוקמו ישיבות ההסדר בהנהגת רבני המפד"ל הופר הכלל האוסר על חטיבות אידיאולוגיות או דתיות בתוך הצבא. עתה מתגלה הסכנה בכל חומרתה ויש לקוות כי ממשלת ישראל תהיה חזקה, כבן גוריון בשעתו, ותפרק את המסגרות הצבאיות המחונכות להעדיף צוות לרבנים מאשר לחוקי ישראל ולפקודות צה"ל.

אין זה חדש כי רבנים השייכים מנטלית ואידיאולוגית לסוף ימי הביניים, מעדיפים גם בימינו את פרשנותם לחוקי התורה מאשר קבלת חוקי המדינה הדמוקרטית בה הם חיים. מנהג זה נשתרש בגולה בתקופה שבה הפסיקה ההלכה ללכת, כאשר פסק הדיון התלמודי הפתוח והכפוף לפסיקות הרוב, שהן זמניות מטבען, הוחלף בדוגמות פסוקות. חיי יהודים בגולה, תחת עול ממשלות של עמים זרים, אשר ליהודים לא היתה כל השפעה עליהן ועל חוקיהן, הגבירו את הנטייה להעדיף את "חוקי התורה", (קרוי: חוקי "שולחן ערוך" או החוקים כפי שפורשו עלידי רבנים מקומיים) על חוקי המדינה. את המדינה ראו כ"גויית" ועוינת לעם היהודי ומשום כך כל חוקיה בטלים. עתה מחדשים הרבנים את המאבק הגלוי נגד המדינה, הממשלה וחוקיה, מבלי לתפוש כי הפעם הם פועלים נגד עמם שלהם. בכך הם מובילים לדרך העלולה להביא להרס של הגדול במפעליו של העם היהודי מאז ימי בית שני. החלטת הרבנים היא קריאה למלחמת אזרחים בין "המציינים לתורה" וההולכים לאורה, לבין המציינים להחלטות הרשות הנבחרת בישראל.

החילונים הם יהודים טובים יותר

ואנחנו נצטרך להתחבר אליהם למאבק משותף. זוהי עליה שיש בה הרבה איכות. כדאי לשים לב איזה עושר של עיתונות רוסית צמח כאן בשנים האחרונות. זהו ציבור ער מאד, תוסס, בעל רקע תרבותי עשיר. לא מזמן נתתי הרצאה בפו"ם, והופיעו שם שתי חיילות

ושני חיילים שניגנו יצירות של היידן, מוצרט ומנדלסון. כולם היו רוסים. איזה פאר! ממש קיבלנו מתנה.

לעומת זאת, אני לא מאושר מעניין הפלשמורה! ישנם נוצרים לכל דבר. הדתיים מייבאים אותם מאתיופיה ומגיירים אותם. את מה שהם מפסידיים בחזית הרוסית הם רוצים להחזיר לעצמם בחזית הנוצרית.

כל תלמיד (גם דתי) חייב ללמוד לבגרות

הרשות החילונית צריכה להיות וולנטרית או ממומנת על-ידי הממשלה?

המדינה תתמוך ברשות החילונית כפי שהיא תומכת ברבנות הראשית. ביסודו של דבר, זו בעיה של כסף. יש למצוא אנשים המעוניינים לפעול בתחום זה, אנשים שהדתיים מטריפים את דעתם.

מדאיג אותי שהמסורת החילונית של השמאל הישראלי נעלמה. היה תהליך של השחתה. מפא"י לא ידעה אף פעם מה היא רוצה. המורים בימי זלמן ארן היו נתונים לתעמולה דתית, קראו לזה "אידישקייט", ולא ידעו להבדיל בין מושגים בסיסיים כדת, מיסטיקה או יהדות.

בבלגיה יש בתי ספר דתיים קתולים, אבל החוק קובע, שכל אחד שגומר בית ספר חייב לעבור בגרות ממלכתית. ואילו כאן אני מכיר אנשים ממוצא ספרדי ששולחים את ילדיהם לבתי ספר של ש"ס. זהו הרס גמור, הם יוכלו להיות מקסימום משגיחי כשרות. זה מנתק אותם מהכל. אנחנו חייבים להלחם ולהתריע נגד זה, מפני ששתי רשתות החינוך העצמאיות מנסות לבדוד את החלשים ומרחיבות את מעגל המשתמטים משרות צבאי, כדי לא לתת להם כל מגע עם אנשים אחרים.

הרשות לא תתפקד כישות עצמאית ולא תקים לעצמה בירוקרטיה. היא תדרוש מן העיריות ומן המועצות המקומיות להקים לשכות נישואין אזרחיות. באיטליה, לדוגמה, אתה מתחתן פעמיים. קודם כל מול ראש העיר או נציגו, ורק לאחר מכן בכנסייה.

כיצד אתה משווה את התנועה החילונית בישראל לתנועות החילוניות במערב אירופה?

השנה מלאו 90 שנים להפרדת הדת מהמדינה בצרפת. זה קרה, משום שמאחורי הרמאים והמרגלים עמדו חוגים דתיים שהתערבו בפוליטיקה, עשו מעשים נבזיים בפרשת דרייפוס ואיבדו הרבה מיוקרתם. ההפרדה הושגה קודם כל בחינוך: למעשה המורה הוא שהקים את הרפובליקה. אני זוכר בתור ילד, שהמורה ייצגה את החילוניות ועמדה, כמו שהוצג לאחר מכן בסרטים רבים, בחזית העימות מול הכומר הדתי.

אתה אומר לנו שהכוח שהביא לשינוי בצרפת בא מלמטה. אתה יכול לראות כאן כוחות מקבילים, שיביאו לשינוי דומה? כן, בהחלט, העולים מרוסיה: הם נפעלים. אין מי שיסביר להם ויודיך אותם. מתוך הגנה על האינטרסים שלהם כמהגרים, הם יהיו ללוחמים הגדולים ביותר למען החילוניות,

"יהדות חופשית" בשיחה עם פרופ' מיכאל הרסגור

לאחרונה העלית ב"מעריב" הצעה להקים רשות חילונית שתהיה מקבילה לרבנות. למה כוונתך וכיצד זה יועיל לציבור הישראלי?

רוב הציבור הישראלי כלל אינו יודע שהוא חילוני. תיבנים להקים רשות אשר תייצג את הציבור החילוני ותגן על האינטרסים שלו בכל התחומים.

מה יכולה הרשות לעשות בחינוך הקהל להכרה בחילוניותו? למשל להפיץ חומר כמו כתב העת שלכם. "יהדות חופשית".

אבל זה נקרא בעיקר על-ידי חוגים משכילים. כיצד ניתן להגיע ל"עמך"?

קודם כל צריך לשכנע שאנחנו יהודים טובים יותר. אנחנו מסתכלים מלמעלה, כוללים את הכל ואיננו סקטור אחד. עלינו לפתח אווירה של חילוניות. בהקשר זה אני חושב שהונחנו את הדבר שהביא להקמת החברה הזאת: את תנועות הנוער. המפלגות הגדולות מחזיקות אותן -

את הנוער העובד, את השומר הצעיר - על אש קטנה, כי הן תמיד שאלו שאלות והפריעו להן. ברור שיש צורך בהבשלה איטית ושיטתית. עלינו לקיים שיחות ומפגשים כדי להסביר ולשכנע.

העולים יהיו ללוחמים הגדולים למען החילוניות

בחודש שעבר אמרו כמה רבנים שבגלל העליה מרוסיה הם מאבדים שליטה ואינם מסוגלים לתת פתרונות לגל העצום של בעיות בענייני נישואים וגיר, וזה נהדר. זה כורח ההיסטוריה. אחד מתפקידיה של הרשות החדשה יהיה להגן על יהודים כאלה. יהיה עליה להראות לרבנים איך עושים ילדים, כדי שיבינו שגם לפיך יש תפקיד ביצירת חיים, ומשום כך לקבוע שיהודי הוא מי שנולד להורים שאחד מהם לפחות הוא יהודי.

פרופ. מיכאל הרסגור הוא מרצה להיסטוריה באוניברסיטת תל-אביב

אנחנו צריכים להציב זאת כתנאי שכל תלמיד שנתמך על-ידי המדינה יהיה חייב ללמוד לבגרות.

במאה ה-14 התלכטה הכנסיה הקתולית בבעיות רבות. הבעיה העיקרית היתה האם כומר פושע יכול להיות כומר. התשובה היא כן, מפני שקיבל את ההסמכה. זו דילמה מוסרית ממדרגה ראשונה, והתשובה מעידה לאיזה שפל מוסרי עלולה להביא הדת.

הרצל אמר זאת בצורה ברורה: הרבנים שלנו לא יצאו מבתי הכנסת. זו אחת הדרישות היסודיות. יש לעורר מרד אתי-רוחני. יש לתקוף בחריפות את עצם הרעיון של מפלגה דתית. המפלגות הדמו-נוצרית בגרמניה או באיטליה מצויות אמנם תחת השפעת הכנסיה אבל אינן מפלגות דתיות.

פרימיטיביות דתית

לאחרונה עלה על סדר היום עניין ה"מהפכה החוקתית", לפיה כל חוק שאינו מתאים לאחד מחוקי היסוד יש לבדוק מחדש? זהו צעד ראשון לקראת חוקה. ראו כיצד מגיבים החוגים הדתיים, מבחינתם זה אסון.

מה דעתך על הנהגת הרווח אצלנו להפריד בין היסטוריה יהודית להיסטוריה כללית?

זה המקום היחיד בעולם שזה קיים. זה סקנדל, משום שזה מפריד את עם ישראל מכל העמים. זו גזענות הפוכה, ממש אבסורד. מעולם לא שמעתי שיש פקולטה להיסטוריה צרפתית. ראו איזה ארמונות בונים כאן באוניברסיטה למקצועות היהדות ובאיזה תנאים עלובים שוכנת ה"היסטוריה הכללית". פעם שאלו את קטרינה הגדולה, מלכת רוסיה, האם המלוכה היא מורשתית או אלקטיבית. תשובתה: היא תפיסתית. מי שתופס אותה היא שלו.

גיליתי לאחרונה כמה יהודים טובים שאינם מוכרים אצלנו. אחד מהם נקרא "הישר מקאניה" (יוחנן שלמה דל-מדינו), שחי במאה ה-16. מצאתי בספרו משפט מדהים: "למה לעסוק בפילפולים חסרי תכלית. מדוע לא נבנה מנגנון שיתרומם אל על ויבדוק איך נולד הטל..."

במקום אחר הוא מעיד על עצמו שהיה תלמידו של גאלילי. שרב יהודי יכתוב בספר עברי שהוא תלמידו של גוי - זה ממש בלתי יאומן...

אם תקום הרשות החילונית שהצעת, שלא תהיה בשום אופן אנטי יהודית אלא להיפך, היא תראה את האלמנטים ההומניים של

היהדות, ועם זאת יהיה עליה לתקוף את הפרימיטיביות הדתית, ולהראות את הגיון והטיפשות שבה.

בגידתה של מרצ

אתה אומר שהמאבק למען החילוניות שקע בגלל סיבות פנימיות בתנועת העבודה?

זה בגלל בגידה של מרצ. אומרים שאסור להפריע לעשות שלום. זה קישקוש. אפשר וצריך לעשות תחבורה ציבורית בשבת. אין לזה שום קשר לשלום. צריך לזכור, בממשלה הזאת אין דתיים. כל השרים בה הם חילוניים. כשיסי שריד נבחר לממשלה היתה לנו שיחה בקשר לייבוא בשר. הוא הזדרז להגן

על העמדה הדתית ולומר, שאלה שמביאים בשר "טרף" הם רמאים ומנוולים. נוו לו לשבת בממשלה, נוו לו לעסוק בענייני שלום, הוא לא מכין שהפעלת תחבורה ציבורית בשבתות תהווה ניצחון גדול למחנהו.

זה קורה בהיסטוריה פעמים רבות. מפלגה שרצה על בסיס רעיוני מסויים בוגדת בעקרונותיה. מרצ בוגדת בעצמה ובבוחריה. התנהגותה בממשלה הנוכחית היא ממש מתפירה.

מי הם "פסולי חיתון"?

על סף שנות האלפיים אנו נוהגים עדיין על-פי חוקים עתיקים ואכזריים המכוונים בעיקר נגד נשים

"ממזר" ששיניו תקהינה משום שהוריו אכלו בוסר. לפי חוקים אשר מיעוט זעיר בעם היהודי ממשיך להאמין בהם, אך המחייבים את כל אזרחי המדינה, ניתן להפוך אדם ל"ממזר" פסול חיתון, ע"י כך שמישהו ילשין על אמו שהיא נכנסה להריון מאיש, בהיותה נשואה עדין לאיש אחר.

גרושה המבקשת להנשא ל"כהן". אלפיים שנה אחרי החורבן מתיימרים עדין רבנים לדעת מי הוא צאצא של הכהן הגדול, שיצר את העגל והקריב לו, וניהל את החייגה הגדולה לכבודו, אם נאמר על אדם כי הוא "כהן" במובן זה של המילה, (אף ש"כהן" הוא מושג שאין לו שום הגדרה משפטית לפי חוקיה של מדינת ישראל), יפסלוהו בתי הדין של מדינת ישראל לנשואין עם אשה גרושה. לפי חוקי האפליה המינית המקוימים על ידי בתי הדין הללו מותר, כמובן לגבר גרוש להינשא לאשה שהיא בת כהן.

גרוע מזה גורלו של "חלל" - הבן הנולד לכהן שנשא גרושה לאשה על אפם ועל חמתם של פוסלי הנישואים, הממונים על ענייני האישות במדינה. עליו הם אוסרים להינשא בכל מקרה, גם אם הוא גרוש, גם אם אינו גרוש וגם אם אשתו לעתיד גרושה או לא נישאה מעולם.

"אסורה לבעלה ולבועלה" היא אשה (ולא גבר כמובן) שמישהו הלשין עליה ושכנע את הרבנים כי בעת נישואיה שכבה עם אהובה. גם אחרי שהתגרשה מבעלה ואף שהיא ואהובה פנויים לנישואין - לא ירשו להם הרבנים לעשות זאת, כי היא "פסולה" בעיניהם להקים משפחה וללדת ילדים, על חטא שחטאה לעדות המלשין. (המלשין הוא חייב במקרה הזה, שהרי אין להניח כי האשה ואהובה יהיו מקור הידיעה הזאת).

אסורה לנשואין לפי חוקי הייבום. זה האבסורד והשרירותי בחוקי הפסילה הרבנית, ואף הוא מכון כנגד נשים בלבד. לפי חוק הייבום העתיק, אשר חוקקו באלף הראשון לפני הספירה והתכוון להבטיח סעד לאלמנות ערירות - חייב האח או הקרוב של בעלה המת של אלמנה חסרת ילדים, לשאתה לאשה (גם אם הוא נשוי לנשים רבות) על מנת שילדיה יירשו עם ילדיו. אם אין הגיס רוצה לשאת את האלמנה הערירית הוא יכול לחלץ עצמו מהתחייבותו בטקס חליצה, כפי שעשה קרובה של רות, לאחר שזו באה אל בעו בגורן, וזה ראה כי טוב ובקש לשאתה. חוקים עתיקים ובלתי אפשריים אלה (שהרי בימינו אסורה הביגמיה) יכולים לפסול אשה לנישואין, אם גיסה של האלמנה מסרב לבצע טקס חליצה.

יולנו של אילוני גא

דן מלר

חילוני גא

מעדיף אני את המונח חילוני גא על השם חילוני על חדר. ראשית משום שאינני חדר. שנית - משום שאינני מוכן לעטות על עצמי כסותו של זה, שמצד את דרכי, שמתאנה לאורח חיי ושמבטל בהבל-פה את ערכי, תרבותי והשקפה עולמי.

אני יהודי גא. אני גא במוצאי, בתופש המחשבה המניע את מחשבותי ואת מעשי, בזכות שניתנה לי מידי הורי ומחנכי לחשוב, לבקר, לחקור, לבחור את דרכי בחיים ולנהלם על פי אמות מידה ומוסר חברתי, מתוקנים וכלל אנושיים. אני גא בתרבותי, שהיא בעלת ערכים אנושיים נעלים, בוודאי לא פחותים מתרבותו הדתית של בר-פלוגתא שלי במחנה הדתי. יהדותי היא עובדה שאיש לא יוכל לבטלה, גם אלה הטוענים טענות סרק, שקיום מיצוותיהם הוא, ורק הוא, היהדות. בכך עוד נעסוק רבות במדורנו.

אני יהודי חילוני גא. חילוניותי נובעת מתוך השקפה, ולא כפועל יוצא של אי היותי דתי. יש חילונים הטוענים לחילוניותם באמרו: אינני מאמין באלוהים. באמירה זו הם נותנים גושפנקא לקיומו של אלוהים, בו הם אינם מאמינים. אני טוען לחילוניות שונה: אינני מאמין בקיומו של אלוהים. בוודאי לא אלוהים פרסונלי, היושב במרומים, הרואה ושומע, המעניש ומתגמל. בפילוסופיה אפשר תמיד לדון מבלי להצהיר הצהרות של אמונה. במאמר במוסף הארץ "אלוהים לקח שאכטה" כותב אריה כספי: "ההתעסקות החילונית בבעיות הדתיות היא סוג של בריחה. החילוני נותן, לכאורה, דין רק לעצמו על הסתמיות והמקרויות של חיינו. למי שאינו מאמין בהשגחה אישית לא אמורות להיות ציפיות כל שהן מהשגחה שאינה קיימת. בעולם שאין בו אלוהים, אין מי שצופה במעשינו, ואין שכר ועונש. קשה לחיות עם טעמה המר של האמת הזאת, ועם תודעת הסתמיות. ולכן אנתנו לפעמים שבים ומתגנבים בלאט אל זנבו של מצעד המאמינים". אכן, אין זה מן הדברים הקלים לחיות בהכרה, שישנם דברים בעולמנו שאין להם ולא יהיה להם הסבר, שאין אמת אחת הטובה לכל, ולתמיד, "לנצח נצחים", וכי ניתן לחיות בשלום ובשלווה בעמימות עם מצבים, שאין להם מענה. קל יותר להאמין בגורם אחד לכל. ברגעי חולשה ובעיתות משבר מתפתים לכך ביתר קלות.

אחת, תובשי כיפה עם חשופי קרקוד. ביקרנו - ילד חילוני בביתו של חברו הדתי, אכלנו איש ממאכלי רעהו, והכל מבלי לחוש כלל שקיימים שני רבדים חברתיים נוגדים. שונים - אכן, אבל לא יותר מכך. וכי איזה בית של ילד זהה לבית רעהו? גם למדנו אצל הרב השכונתי לבר-המצוה, והלכנו עם אבא (אף הוא היה חילוני גא) בנוהג של מסורת לבית הכנסת שברחוב פרישמן בחגים ובמועדי ישראל, אבל מעולם לא חשנו, ולו גם בנימה קלה ביותר, כוונה - סמויה או גלויה - של הטפה דתית לשינוי אורח חיינו, או של נסיון להעבירנו לעולם של חיים דתיים. חיינו יחדיו, בשלום ובשלווה, יהודים דתיים ויהודים חילוניים, מבלי שנחוש שקיים הבדל אנושי בינינו. לכך אני קורא יחסים נורמליים.

והיום? מי שולח את בנו לרב שיכינו לטכס בר-המצוה מבלי לחשוש, שבנוסף ללימוד ההפטרס "פרופר" יקלוט הילד גם הטפה דתית, שמכוונת להעבירו לעולם חרדי, "להחזירו בתשובה", בלשונם?

בתכנית "יומן תרבות" בערוץ הראשון צפינו בשלושה שעיסוקים אמנות - שמואל וילוז'ני, מאיר אריאל וצעיר בשם חמיר, המצויים כיום בשלבים שונים של התחרדות ("חזרה בתשובה"). מולם הוצב פרופסור אסא כשר. פרופסור כשר הביע את עיקרון גישתו של החילוני התרבותי למקורות התרבות היהודית-דתית: הזכות ללמוד מבלי להשתעבד לאמונה דתית. פרופסור כשר רוצה ומבקש, שילדיו-ילדיו יוכלו לקרוא פרק בגמרא, ללמוד מסכת בתלמוד, להתעמק בכתבים היהודיים השונים מתוך חופש מלא, ומבלי שאיש - רב או עוטה גלימת הרב - יארום להם מעבר לפינה בהטפות ובשכנועים דתיים, ומבלי שתהייה בלב המלמד כוונה לשנות את אורחות חיינו של תלמידו, שבא מבית חילוני. המציאות, לצערנו ולצערו של פרופסור כשר, שונה. הליכה לרב ללמוד פרק בתלמוד מסכנת - את התלמיד הצעיר, כמו גם את הבוגר המתלבט - בשינוי אורח חיינו, אם בניגוד לרצונו, אם מתוך הטעייה. באותן שנות הארבעים מצב כזה לא היה קיים. היום, לצערנו, חייב החילוני לעמוד על המשמר בשבע עיניים מפני הטפות, שיכנועים ונסינות להמרת דעה ודת, שאורבים לו, לבנו ולבתו בספרי לימוד, בהרצאות לתמימי-דרך של מיסיונרים יהודיים באמצעות מכוני "אור טהור" למיניהם, ולהישמר מ"טוב-ליבם" השופע של חסידים, שבמסווה של סופגניה בחנוכה או ריקודים מעל במת-עיר בחג מגניבים את הטפתם להמרת דעה ודת. וכמוכן -

נחום אפלטון זכרונו לברכה

נחום אפלטון, זכרונו לברכה, היה עורכו הראשון של מדור זה. לצערנו הלך נחום מאתנו, במפתיע ובטרם עת, ואני נתבקשתי למלא את מקומו. שהרי אין בעולמנו מקום לחללים ריקים. מדור זה יהיה, איפוא, יד לנחום ולפועלו, ואני מקווה, שלמעט גוני-דעת שוליים והבדלים בסגנון, יכוון המדור ללב, למחשבותיו ולהשקפותיו של נחום אפלטון. יהי זכרו ברוך.

יחסי חילוניים-דתיים:הדדיות או כפיה

עיסוקו של מדור זה הינם ויהיו יחסים שבין חילוניים לדתיים, וכך היא גם כותרתו: חילוניות ודת. לא אחת אני שואל את עצמי: האם קיימים בכלל יחסים בין חילוניים ודתיים? ואם כן - מה טיבם של יחסים אלה? אני זוכר את עצמי כילד בתל-אביב של שנות הארבעים. למדנו בכיתה

פרופ. דן מלר הוא רופא ופעיל במאבקים נגד כפיה דתית

שפירא ו"הרב" אורי זוהר. על אחת כמה וכמה כשיש לנו עסק עם מישהו שנמשח לרב בדרך ממוסדת כלשהי. הרכנת הראש ונמיכות הקומה המוכנית, הכמעט אינסטינקטיבית, של החילוני בפני נושא תואר דתי, ראשיתה באמירה מתוך כניעה בלתי מובנת ובלתי צודקת – "כבוד הרב", כל אימת שהוא משוחח עם נושא תואר כזה, לעתים גם כשאינו נושא כלל תואר כזה, וסיימה – מי ישרנו. כלום נתתם דעתכם למראיינים השונים, ברדיו ובטלביזיה, כשהם פונים לנושא תואר "רב" שמרואיין על ידיהם? וכיצד הם פונים לנושאי תארים אחרים, שאינם דתיים, באותו מעמד? אל ראש העיר הם פונים בתואר "מר": מר מילוא, למשל. יש והפנייה היא ללא כל תואר: רפול, כשהמרואיין הוא ח"כ רפאל איתן, למשל. פרופסור באוניברסיטה זוכה לתוארו הרשמי "פרופסור אסא כשר", למשל, ומר רבין הוא "מר רבין", או "ראש הממשלה". מר מני פאר, בהכניתו "אולפן לילה" בנושא תאונות הדרכים פנה אל נשיא המדינה מר עזר וייצמן, ולא פעם אחת, בשמו: מר וייצמן. את ה"כבוד" נותנים החילונים לרבנים בלבד: "כבוד הרב", הם פונים לרב לאו או לרב פופיק ארנון, ואין הם פונים בכבוד זימה לבעלי תפקידים ואישים חילונים, לשון "כבוד הנשיא", "כבוד ראש הממשלה", "כבוד השר", "כבוד הפרופסור" או "כבוד ראש העיר". מהו אותו כבוד שחילונינו מעניקים לנושא תואר "רב", ושבעלי תפקידים מכובדים אחרים בחברתנו אינם זכאים לו? שאם ה"כבוד" מוענק לשנות הלימוד הרבות – כלום פרופסור אסא כשר למד והקדיש למישנתו פחות שנים מאלה שהקדישו הרבנים מר לאו ומר ארנון למישנתם? ואם המעמד הוא המזכה ב"כבוד", האם רב שכונתי או אפילו ראשי מכובד יותר מדיקן פקולטה באוניברסיטה, מראש עיר, מראש ממשלת ישראל או גם מנשיא המדינה? גם בכך, כמו במצבים אחרים אנו מתגנבים, בלאט, כדברי אריה כספי, אל זנבו של מצעד המאמינים. כמו פחד קמאי הוא שנחבא בלבם של המראיין, ושל חילונים אחרים, שנותנים כבוד ייחודי ובלעדי לרב. מה פלא, אפוא, שהם מזלזלים בנו? מי שאיננו מכבד את עצמו ואת תרבותו בל יצפה שאחרים יעשו זאת עבורו.

צניעות ותועבה

התגנבותו האיטית והנסתרת של היהודי החילוני אל זנבו של מצעד המאמינים, הנובעת, בין השאר, מהקושי לחיות עם תודעת הסתמיות, עם העמימות בהגדרת מושגי יסוד בחיים, באה לידי ביטוי בתחומים שונים ורבים. אחד מהם היא הגדרת המושג "צניעות". קיים פער גדול בהגדרת מושג זה בין החילוני לדתי, ויש כאן גוני הבנה שונים. בשל מיגוון ההגדרות ומשום נקודות המוצא השונות לא מקובל עלי אימוץ המושגים "צניעות" ו"תועבה" בקונטציה הדתית שלהם בתפיסת

להישמר מנסייונות בלתי נלאים לכפות עליו בדרכים של חקיקה ותקנות – שעה אורח חיים בו איננו הפצים, שפוגע בערכינו הבסיסיים, ושולל את זכויות האדם הבסיסיות שלנו. אם לכפייה בחיי אישות, בהתנהגות היום-יומית ובבחירת ערכי חיים "יחסים" ייקרא, אוכל לקבוע בלא כל היסוס: אין כיום בנמצא יחסים בין חילוניים לדתיים. יחסים כאלו יוצרו רק ביום בו יכיר היהודי הדתי בזכותו של היהודי החילוני לחיות את חייו על פי הכרתו ומנהגיו, בדיוק כשם שהיהודי החילוני מכיר, ותמיד הכיר, בזכותו זו של היהודי הדתי. יחסים יקרמו עוד וגידים כאשר ישוב היהודי הדתי וישהה במחיצתו של החילוני מבלי לנסות להעבירו על דעתו, מבלי לבזות את שולחנו, מאכליו ולבושו, ובלא שיזלזל בתרבותו ובארון הספרים שלו.

ארון הספרים שלנו

תמיד, מוסיקאי צעיר הופיע בטלביזיה בתכניתה של יעל דן "יומן תרבות" והגיע לכלל החלטה באשר לדרכו. הוא סילק מביתו את כל התכולה שאיננה יהדות דתית. כך במפורש הצהיר. האמנם הספיק כבר בגילו הצעיר ללמוד ולהכיר, לפני ולפנים, את כל תחומי המדע, את הסוציולוגיה, הספרות, הציור והמוסיקה? כלום קרא והבין את אריסטו ואת אפלטון, את קאנט וניטשה, את שייקספיר ואת טולסטוי, את הרמב"ם ואת התלמוד הבבלי, כשהגיע למסקנה מה להשאיר ומה להשליך? מישנה וגמרא בפנים, וכל היתר – החוצה? כלום אין הוא קורבן תמים להטפה דתית מכוונת וממוסדת? האם היה זה מורחו במסכת התלמוד שהכניס לראשו, שאמת יש רק ב"יהדות", וכל היתר – שקר ומיקסם שווא הם? גם אם נסכים לרע, שה"אמת" אחת היא, וכל כולה תורת הדת היהודית – מדוע לזרוק ולהשליך את כל היתר? שאם האמת כל כך אמיתית ואיננה ניתנת לעירעור – מה לנו כי נחשוש מעימותה עם האמיתות המערערות עליה?

ארון הספרים שלנו הוא רחב וגדיל, ומוכן לקלוט כל ספר וכל דעה. זה לצד זה מוצבים על אותו מדף אריסטו והרמב"ם, שייקספיר והתנ"ך, מוצרט ותפילת כל נדרי. מדוע להרוס את הקיים על מנת להקים חדש? מדוע לא בנוסף, זה לצד זה? האם לזה "יחסים" ייקרא?

"כבוד הרב"

בקטע בשם "עשה לך רב מפלסטיק" כותב אריה כספי במוסף "הארץ": "החילונים מרכינים ראש לפני כל מי שנושא בתואר של רב. יש לחילוניים נטייה לייחס רוחניות לאנשים ארציים מאד, ולחפש רבנות אפילו במקום שלית מאן דפליג שאינה קיימת, כמו "הרב" אברהם

1/12
ס'ט
א'תון א'ת'ן

נפרדים, והדבר מאפשר למי שמעוניין לא להתסכל בהם". האמנם כך קראו עיני: "מי שמעוניין לא להסתכל"? כלום השואה היא נושא שההסתכלות בו "מעניינת"? האם מדובר במוזיאון שגרתי, שתמונותיו יכולות להיות מעניינות או יכולות להיות שלא מעניינות? שואת העם היהודי היא התגלמות הזוועה, שיא הרישעות הנפשעת שהיצור הקרוי "אדם" מסוגל היה להוציא מתחת לידיו בכל תקופת קיומו עלי אדמות. שום יופי אין בשואה, ושום תמונה ממנה איננה מיועדת להנות את הצופה בה. מוזיאוני השואה לא נועדו כלל ל"עניין", בוודאי לא "לבדר". זהו אך המינימום שאנו, שרידי העם שנשרף, נורה, נשחט, נאנס והושמד, יכולים לעשות להנצחת ששת המיליונים שנרצחו עירומים, ולמניעת הישנות שואה שניה אי-פעם בעתיד. מי שנכנס ל"יד ושם" לא בא להתבונן באפיהם, ידיהם ורגליהם של קרבנות השואה, גם לא באברי מינם. מה שענינו רואות היא השואה. רצח עמנו היא השואה, המשרפות הן השואה, וגם העירום שנלווה לכל אלה הוא השואה.

אמת, קשה מאד להתמודד עם השואה, גם כשהיא מונצחת בתצלומים בלבד. אבל שדיים ואברי מין בהקשר זה, כלום זה מה שקשה למתבונן החרדי לראות בשואה? ובכל היתר קל לו לצפות? שאם גם היתר קשה לו – מדוע איננו דורש הסרת התמונות כולן?

מר בירנבאום מהמוזיאון בוושינגטון ענה לשאלת ד"ר אלפנט, נציג ארגוני הנצחת השואה החרדיים בקולורדו: "המוזיאון מציג תמונות של גברים ונשים עירומים בשואה. התמונות אינן מוצגות כדי להשפיל את הקורבן אלא כדי להעיד את עוצמת הפשע". צר לי על ד"ר אלפנט, שנרדף להסבר כל כך מובן, כל כך בסיסי, כל כך אנושי, ועל שלא מסוגל היה להגיע להבנה זו בעצמו, מתוך נפשו, כאדם.

צניעות

נושא ה"צניעות" טורד את מנוחת נפשם של דתיים רבים, לא רק במוזיאוני שואה, ואין הוא מש מליבם יומם ולילה. רבנים מקדישים זמן ומחשבה על מנת לפסוק פסקי הלכה בנושא, כמו לא היו נושאים חשובים מאלה בחיינו. הגדיל לעשות הפוסק החרדי יצחק זילברשטיין שקבע: "אדם שמוצא בגדי אשה לא צנועים ימכור אותם בשוק ערבי במקום להחזירם, וישיב לבעלים רק את הפדיון. בדרך אחרת אסור להחזיר את הבגדים הפרוצים...". פסק ההלכה פורסם ביום שישי בעתון 'יתד נאמן', והוא ניתן בתשובה לשאלת אשה שמצאה בגדים יקרים ברחוב, וידעה מי בעלת האבדה, וחתתה אם מותר לה להחזיר את האבדה.

עולמו של החילוני. על דעתו של בן תרבות יהודי חילוני לא יעלה ללגלג, לפסול או לשלול את זכותו של יהודי דתי לחבוש לראשו פרוות שועלים, למשל, או ללבוש בגד שחור עם גרביים לבנים עד לברכיים, גם אם יהיה הדבר פסול בעיניו, מכוער, בלתי צנוע או נראה כדבר תועבה, "רחמנא ליצלן". באותה מידה אין לקבל את הביקורת הדתית עלינו, שלבושנו "לא צנוע", שהלובשת שמלה בעלת מחשוף היא "זונה", ורשימות עירום אמנותי, המהווים לעתים חלק מתרבותנו, "תועבה" הם. היהודי החילוני איננו זקוק להכשרו של הדתי באשר לצניעות ולמוסר. ידא הדתי למוסר במתנהו שלו, ולא הוא ילמדנו מוסר וצניעות מה הם.

אין שום תועבה בעירום. "תועבה" ככל שהיא קשורה לעירום היא בעיניו ובנפשו של המסתכל. העירום הוא אנחנו כפי שהננו. עירומים נולדנו ועירומים נמות. הגדרת אברים בגופנו כ"יפים" או "מכוערים", "צנועים" או "גסים" היא בהתאם להלך נפשו חכות הגדרתו של כל פרט. יש עירום שרצוי לא להציגו בפרהסיה, ויש עירום שיפה להציגו שם. יש עירום יפה ויש מכוער, יש עירום אמנותי, ויש עירום פורנוגרפי. כך או כך, אין כל תועבה בעירום כשלעצמו, וצר לי על כל מי שהעירום מעורר בנפשו תחושות גועל. כשם ש"היופי הוא בעיני המסתכל" גם ה"כחול" בעיני המסתכל הוא.

ארגוני הנצחת השואה החרדיים

עיתון "הארץ" כותב על ארגוני הנצחת השואה החרדיים בקולורדו, ארה"ב, שנדרשו לענין תביעת החרדים בארץ להסיר את "תמונות העירום" מקירות "יד ושם". בעוונותי הרבים לא ידעתי עד היום שהשואה מונצחת בארגונים חרדיים או חילוניים. לתומי סברתי, שהשואה היא שואת העם היהודי כולו, על כל פלגיו, רבדיו וחלקיו, ושהסלקציה הבלתי אנושית הזוועתית שנתלוותה אליה לא תחזור בסלקציה מחודשת, של ארגוני שואה חרדיים, או חילוניים, או ממינים אחרים, שכולם אינם ממין העניין.

נקרופיליה היא קיום יחסי-מין עם גופות נפטרים. נקרופיליה היא מחלת נפש. מי שמתים מעוררים בו תחושות מיניות, ומי שתמונות עירום של מתים מביאות אותו לאורגזמה, טוב יעשה אם יפנה לרופא נפש. ובדחיפות.

העירום בשואה

לשיא החוצפה הגיעו דתיים מסויימים כשדרשו, כאמור קודם, הסרת תצלומים של קורבנות השואה ב"יד ושם". לאחרונה נודע, ש"במוזיאון השואה בוושינגטון מוצגות תמונות העירום בחדרים

למה הם שונאים את באד?

בחודש שעבר התקיים באבו-גוש הפסטיבל הפסורתי למוסיקה ליטורגית. קדם לפסטיבל, המתקיים מדי שנה בשבועות, מסע קולנו של חוגים דתיים שטענו כי השתתפות זמרים ומקהלות יהודיות בארוע של "מוסיקה נוצרית" הוא "מעשה פוגע, חסר רגישות, הגובע מלאול בערכים לאומיים ודתיים".

אולם דומה שמעבר לעקבות השבר על "חילול שבת וחג" מסתתר מניע עמוק יותר. "היהדות", כפי שהיא נתפסת ע"י רבנים ועושי דברם, מתנגדת לכל קשר או פגע עם בני דתות אחרות. לא רק המוסיקה טמאה כי אם גם פיסול, ציור, קולנוע - על אחת כמה וכמה כאלה שמקורם בתרבויות זרות, מן המפורסמות היא התנגדותם של רבנים למדע, לספרות, במיוחד של אחרים, שהרי: "הכל כבר מצוי במקורותינו".

מיטיב לבטא זאת ביטאון חביד "שיחת השבוע" (מס. 434) שכותב: "העמדה האמיתית של היהדות היא שלילה גמורה של רעיון ההתקרבות בין דתות שונות משום שהדבר אסור על-פי ההלכה. עצם עריכתו של דו-שיח כזה מעמידה את היהדות בשורה אחת עם הדתות האחרות, בעוד שגישה יהודית שורשית רואה הבדל תהומי בין דת האמת שניתנה למשה מסיני, לבין דתות השקר. אין לנו סיבה לרעות בשדות זרים ולשתות מכורות נשכרים. במידה שיש בדתות אחרות רעיון אמיתי כלשהו, הרי הוא שאוב מן היהדות ופה הטעם ללכת אל החיקוי הכלתי מוצלח כאשר בידנו נמצא המקור המשולס".

פסטיבל אבו-גוש הוא רק דוגמא, אחת מיני רבות לשורה של נסיונות חוזרים ונשנים לכפות את דיעותיו ואמונתו של הציבור הדתי על כלל הציבור. בכל פעם נשלפות מטבעות הלשון: "פגיעה בערכי היהדות"; "פגיעה ברגשות הציבור הדתי"; ופוגפות כחברות מאיימות מעל לראשינו. יותר מכל מקופפת היומרה לדבר בשם היהדות. לעובדה שרוב היהודים החיים בדורנו דוחים את הפרשנות ההלכתית, ובזוהרים לעקת תוכן מודרני וחילוני ליהדותם, אין בעיניהם שום חשיבות. נציגו של זרם שהוא מיעוט כאן בארץ, ועל אחת כמה וכמה בעולם היהודי בכלל, תובעים לעצמם סמכות בלעדית להחליט ולקבוע מהי יהדות תקנית, מה פותר בה ומה אסור.

נשיא בית המשפט העליון, השופט מאיר שפירא קבע בפסק דין בענין בתי הקולנוע בנתניה כי: "כאיסור פעולות חינוך ותרבות יש משום הגבלת חירותו של הפרט המבקש לברור לעצמו דרך בלוי תרבותית לפי טעמו, ולעתים דווקא בימי חג ומנוחה...".

ההלכה הדתית קובעת בפרטי פרטים מה פותר ומה אסור לו לאדם לעשות, אולם היא מחייבת רק את המאמינים הרואים בה מדויק ומורה. הופעה בפסטיבל אבו-גוש היא ביטוי טבעי של יצירה ודרך של בלוי תרבותי אהוד ומקובל. מי שאינו חפץ בכך, יתכבד וישב בבית הכנסת ויגיעים לעצמו את השבת והחג במצוררים ובתפילות.

אכז

הפסק, שכל כולו עניינו של הדתי, ואין לחילוני כל עסק בו לבד מאותו חילוני שאיבד רכשו לא צנוע, הוא בלתי מוסרי, ויש בו מרכיבים של אלימות ופגיעה ברכוש הזולת. לבד מבעל הרכוש אין לאיש זכות לעשות ברכושו כבתוך שלו. מכירת בגד שנמצא ברחוב, ושירוע מי בעליו, לערבי או לכל אדם אחר, בלא לקבל את רשות הבעלים, היא מעשה פלילי, החורג מהמותר, בוודאי מהמוסר. "צניעות" הוא מושג יחסי, ולכל אדם הזכות לקבוע מה צנוע מבחינתו, ומה איננו צנוע לטעמו. אותה זכות שיש למר זילברשטיין לראות בבגדי אשה "בגדים לא צנועים" עומדת גם לאדם שאיננו דתי, המבקש לראות בלבוש שחור כלשהו, או במצנפת עשויה פרוות שועלים, אביזרים לא צנועים. לא שאני חושב כך, אבל זכות לגיטימית היא לחשוב כך למי שדרכו לחשוב מחשבות מהירות. חושבי מחשבות מוזרות מצויים לא רק בחברה החילונית. מה תהיה תגובת הפוסק זילברשטיין, ועמו תגובת הממסד החרדי כולו אם, למשל, ימצא אדם שטריימל ברחוב, ובו שם בעליו, וילך המוצא הישר, שלגורסתו השטריימל הינו אביזר לא צנוע, לשוק הערבי וימכרהו? כלום רק לחרדי מותר למכור מציאות לא צנועות שמצא ברחוב? ועדיין סתם הפוסק זילברשטיין ולא מירש מהי התמורה ההולמת לאותה מציאה, והאם לא פגע המוצא-מוכר בבעל הרכוש פעמיים: פעם בהפקעת החפץ מרשותו, ופעם בקיפוחו בתמורה הכספית.

אמונות הבל

אין לנו עניין בבעליהן של אמונות הבל. כסובלנים לזכותו של כל אדם כך ננהג גם לגבי מי שמאמין בכוחותיהם המאגיים של קמיעות, מזוזות ושאר דומיהן. אבל מגיע רגע שהדבר איכפת לנו. רגע זה הוא כאשר אישיות רמת מעלה מאשימה אותנו - שאיננו מאמינים באותן אמונות הבל - שבגלל חוסר אמונתנו כביכול נפגעו ומתו בני-אדם. כך למשל חשד לשעבר הרב פרץ, שהאשים במוחם של ילדים נפלאים ותמימים את אי-כשרותן של מזוזות בית-ספרם, ובעקיפין את אלה, שבגנים הותקנו מזוזות "לא -כשרות". למאשימים אלו נאמר: חכמים זהרו בדבריכם, שלהאשמות שוא והבל היוצאות מפיכם יש אפקט של בומרנג, והפוסל בסופו של דבר במנומו פוסל. במדיעה קטנה שראתה אור ב"הארץ", נכתב: "נרות שבת גרמו לדליקה בבית לוינשטיין. הדליקה שאירעה שלשום בחדר בקומה התשיעית כילתה את כולו". השותל כוחות מיסטיים באביזרי פולחן ומקנה להם משמעות בחייו, יסיק נא במסתוא ממנו את המסקנות לא רק כשהמצב נוח לו, אלא גם, ובעיקר, כשאין המצב נוח לו. ואידך זיל גמור.

* קלה פהלא יחיד

1974/11/24

האומנם זקוקה המדינה לדת?

בן ציון הוכשטדט

ב"יהדות חופשית" מס' 5 מחדש מרץ 1995, פרופ' זאב פאלק התייחס לשאלה "מדוע זקוקה המדינה לדת" ובחיבורו הביע סברות מפתיעות מאד, היינו ש"מדינת ישראל קמה על-פי אידאות שבמקרא ובמסורת הדתית", וכן ש"המערכת המשפטית של המדינה זקוקה לתמיכה מצד הדת".

הנחתי שהעובדות ידועות, אולם בעקבות החיבור הנ"ל, נראה שהנושא ראוי להתייחסות מחודשת, שקולה ומבוססת. א: במבט היסטורי של הארועים וההתפתחויות אשר קדמו והובילו להקמתה של מדינת ישראל, ב: במבט על מהותם של הרעיונות המקראיים ומשמעותם, או חוסר משמעותם, בהקמת המדינה. מדינת ישראל הוקמה ונבנית על-ידי יהודיות ויהודים, בהנהגת ההסתדרות הציונית אשר נוסדה על-ידי יהודים חילוניים ובראשם בנימין זאב הרצל, יהודי נאמן לעמו ולתרבותו, ובלי כל קשר אישי לדת משה. בעוד שהרעיון הציוני התקבל בהתלהבות על-ידי יהודים רבים באירופה ובאמריקה, גורמי דת-משה, רבנים ועסקנים דתיים, ניהלו מלחמה קשוחה ומרושעת נגד הציונות. חמש מאות רבנים ממרכז אירופה חתמו על בקשה לקיסר האימפריה האוסטרו-הונגרית להוציא את התנועה הציונית אל מחוץ לחוק, כי "תנועה נטולת אלוהים ודת" היא.

רבנים נגד הציונות

עם פירסום המצע הציוני, התכנסה מועצת הרבנים הגדולה לשיבת חירום בברלין, פירסמה גינוי חריף נגד הציונות והוסיפה: "שאיפת הציונים להקים מדינה יהודית בארץ ישראל סותרת את הרעיון המשיחי המוצהר בכתבי הקודש ובהלכות דתיות מאוחרות יותר". (1)

מעל דוכן בית-הכנסת הגדול בבודפשט (עיר הולדתו) גינו את הרצל ככופר מסוכן, ואת הציונות כ"כפירה הגדולה של המאה". (2) גם לפני הופעתו של הרצל, הדתיים והרבנים דחו כל רעיון ציוני. ליאון לייב פינסקר, הרופא מאודסה, נסע מרוסיה לוינה כדי להסביר את רעיונו הציוני (3) לרב הראשי של וינה, הדי"ר אדולף ילינק. הרב המלומד ביטל את פינסקר כמטורף, נתן לו כתובת של רופא

פרופ. בן-ציון הוכשטדט הוא יו"ר תחיל"ה

למחלות נפש ויעץ לו לפנות בדחיפות לרופא. כי מצבו חמור. (4)

רבה הראשי של קהילת וינה, בזמנו של הרצל, היה מוריץ גידמן, שתזר והצהיר בכל הזדמנות: "אין פשרות בין יהדות וציונות ולא תהינה כאלה!" (כאשר גידמן אמר יהדות, הוא התכוון לדת משה).

חלק מן היהודים הנאמנים לדת משה מצא בכל זאת דרך להתפשר עם הציונות והקים בשנת 1922 את "הסתדרות הפועל המזרחי", אשר היתה לגרעין המפד"ל. הם נשארו מיעוט קטן בתנועה הציונית, ורעיונותיהם בקשר לתורת משה לא השפיעו על דרכה הרעיונית. היו גם רבנים אחדים אשר אימצו את הרעיון הציוני. הרב קוק האמין שתחיית ישראל תביא להתעלות רוחנית, ועם ישראל עתיד להדריך את העולם כולו. הוא הותקף קשות על-ידי הרבנים האורתודוכסים מכל הפלגים, אשר התמידו בהתנגדותם לציונות ולעלית יהודים לארץ ישראל. גם אחרי שהגרמנים התחילו במעשי הרצח של יהודים קראו הרבנים להמנע מעליה לארץ ישראל.

רבים מאלה אשר שמעו בקולם, נרצחו בשואה. גדולי האדמו"רים החסידיים והרבנים הליטאים הצילו את נפשם, נטשו את העם ובדחו, אך עד הרגע האחרון לא הפסיקו להטיף נגד הציונות. טיפוסית היא בריחתו של הרבי מבעלז, אהרון רוקח. הוא ברח מפולין כאשר הגרמנים רצחו שם את יהודי האזור,

והגיע לויז'ניץ. כאשר רכזו הגרמנים את יהודי העיר כדי לשולחם להשמדה, הבריחו אותו חסידיו לבודפשט, לשם הגיע ב-19 בינואר 1944 ושלח את זוברן, את אחיו, הרב מרדכי רוקח לאסוף את החסידים בבית הכנסת הגדול ולמסור להם את המטר של האדמו"ר. אחי האדמו"ר נשא דרשה מרגיעה ואמר שאלה הם "ימי חבלי משיח, שהם הכנה לגאולה", ובעיקר הזהיר ש"לא ללכת שולל אחר נביאי השקר הציונים".

יום אחד אחרי הדרשה האדמו"ר גילח את זקנו, החליף את בגדיו ובעזרת שליחים ציונים ברח לארץ ישראל.

היו רבנים בודדים ש"מעדו". הרב מקלאוזנבורג, משה שמואל גלזר, אמר "אני מתפלל שבעולם הבא אוכה לשבת למרגלותיו של תאודור הרצל". בו ביום הוא פטר מתפקידו.

בשלבם מאוחרים יותר, כאשר הישוב היהודי בארץ ישראל התחיל להתקדם ולהתבסס, היו אשר שינו כיוון ובאו לישראל כדי ליהנות מחסידהם של "נביאי השקר הציונים".

אלוהים כקולוניזטור

הרעיון המנחה של מחברי התורה ביחס להתנחלות היהודים בארץ ישראל, הוא בתפישה שאלוהי משה הוא הקולוניזטור הגדול, הוא מקים ישובים, מבטל ישובים,

הרבנים ברחו, התלמידים הגיעו למחנות ריכוז (צילום: ארכיון יד ושם)

מגרש עמים ומיישב אחרים, הכל לפי רצונו ולפי בחירתו: "כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם" (ויקרא כ"ג 10) ויכי לי הארץ, כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כ"ה 23), לאמור, בעל הארץ הוא האל בלבד, והיהודים הם גרים ותושבים בלבד; האל עשה חסד ליהודים ובחר בהם להיות לו עם סגולה ועם קדוש.

רחוקה מרעיון זה ושונה לחלוטין היא התפישה הציונית, אשר מחייבת את היהודים לקחת את גורלם בידיהם ולהיות מודעים לאחריותם.

בניגוד גמור לתפישה המקראית, החליטו הציונים: לא עוד אדם אובייקט, מובא ממקום למקום על ידי אל טרנסצנדנטי, אלא אדם אשר בוחר את דרכו ואת עתידו. הציונים ניתקו את עצמם מהציווי המובא במקרא: לא עוד עם נבחר, לא עוד עם סגולה, אלא "גוי ככל הגוים" (ביאליק).

האידיאולוגים של התנועה הציונית לא השאירו מקום לספקות בנושא זה. יוסף חיים ברנר ביטא רבות את יחס הביטול אל "האב שבשמים", אל הייעוד המשיחי, אל הדת בכלל.

דוד בן-גוריון ראה את דת-משה כאסון ההיסטורי של העם היהודי, ואילו בר בורוכוב כתב: "נעשינו בני תרבות יותר כאשר אבדה האמונה הקודמת בעולם הבא, בנאולה המשיחית, בנבחרותנו האלוהית" (6). הטענה שמדינת ישראל קמה על-פי אידאות שבמקרא ובמסורת הדתית, אין לה איפוא אחיזה במציאות.

גם במוסר המקראי

השאלה אם יש למדינה צורך בדת-משה ובמסורת הרבנית, אם הדת יכולה לשמש תמיכה למערכת המשפטית ולסדר החברתי קשורה בעיקר לתחום המוסר. עקרונות המוסר שבמקרא הם מן הערכיים בתרבותנו, חשיבותם היא אוניברסלית ועם זאת שומה עלינו להצביע על הפגם במוסר המקראי, היינו שהוא מבוסס על שכר ועונש: "אם בחוקתי תלכו... ותזכו בחיים ארוכים"; "אם בחוקתי תלכו... ונתתי גשמיכם בעתם... ואכלתם לחמכם לשובע..." (ויקרא כ"ו 3-5); אך אם לא תשמעו לי "ואם בחוקתי תמאסו... והפקדתי עליכם בהלה, את השחפת ואת הקדחת, מכלות עיניים ומדיבת נפש..." (ויקרא כ"ו 15, 16).

מעשה נחשב כמוסרי אך ורק כאשר נעשה מתוך רצון חופשי, לא מתוך ציפיה לגמול ולא מתוך פחד מעונש. אדם הגורם לצדקה יען כי

"צדקה מצילה ממות", דואג לביטוח חיים, אך אינו עושה מעשה מוסרי.

כאשר נוכחו לדעת שהחיים אינם מתנהלים לפי ההבטחות בספר ויקרא, אלא "אוי לצדיק וטוב לרשע", המציאו את המושג של "עולם הבא". מושג זה מתוחכם יותר, אין אפשרות להיווכח אם פלוני זכה במקום נוח ב"עולם הבא". עקרון ה"מקל וגור", שכר ועונש, לא נשתנה, ומנקודת ראות מוסרית הוא פסול.

חכמים ופרשנים עוד צימצמו את ערכם של כללי המוסר המקראי עד קרוב לביטולם: "ואהבת לרעך כמוך" (ויקרא י"ט), נחשב ל"כלל הזהב" של תורת משה. שאלו חכמים: האם חובה ליחס כלל זה לכל אדם בעולם? והשיבו: "בודאי שלא, אלא רק לרעך, לדידך הקרוב, לשכנך...". שאלו: האם אפשר לאהוב כל שכנ? השיב רבי שמואל בן מאיר, הרשב"ם (נכדו של רש"י): "רק כאשר טוב הוא" ומיהו טוב? זה ברור לכל: מי ששומר מצוות. ברור שמי שאוכל בשר חזיר אינו טוב. מה נשאר מכלל הזהב?

פסוקים אחדים בספר ויקרא מוקדשים ליחסים שבין האדם לזולת, ושזורה בהם אמירה על מצוות הקשורות בפולחן ובאמונה דתית. נוצרה זיקה סטרוקטורלית, אשר רקמה עקרונות מוסר עם מצוות דת-משה למבנה אחד. אפשר לצפות שקבוצות דתיות שומרות מצוות תתייחסנה לעקרונות המוסר באותה מידה של נאמנות כפי שהן מתייחסות למצוות הפולחניות. במציאות המצב שונה: הקבוצות הדתיות האדוקות משתמשות בתירוצים ובתכסיסים כדי להתחמק מכללי המוסר.

קשר שלא לעזור

כאשר הוצת מועדון נוער אשר שכן על גבול קרית ויזניץ, השכנים, כולם דתיים וחרדים, נעלו את דלתות בתיהם ולא הרשו להשתמש בטלפונים שלהם כדי להזעיק את מכבי האש. לפי דיווחי העתונות, תושבי ויזניץ הציתו את המועדון, אך איננו מתייחס למעשה ההצתה, אלא לעובדות:

א. איש מתושבי השכונה הדתית חרדית לא נחלץ לעזרת הנערים בבית הנוער.

ב. התושבים הדתיים השכנים השקיפו מחלונותיהם על הלהבות וקשרו קשר שלא לעזור; לא להזעיק מכבי-אש; לא לאפשר לאחרים להזעיק עזרה.

ג. מתוך כל הרבנים, האדמו"רים, המחנכים ומנהלי הישיבות של העדה, איש לא גינה את התנהגותם של השכנים (7).

בעקבות האירוע נערך משאל בין תושבי ק. ויזניץ ובני ברק. לשאלה האם תעניקו עזרה

לכל יהודי במצוקה, ברוח המצווה "לא תראה את חמור אחיך נופל בדרך והתעלמת ממנו, הגם תקום עמו"; (דברים כ"ב, 4), השיבו כ- 28.2% מן הנשאלים: "כן, אעזור לכל יהודי, בלי הבדל". אולם 64.8% ענו, כי יעזרו "רק למשלנו" (הכונה לשומרי המצוות הדתיים, החרדים).

גילויי שינאה של קבוצות דתיות אדוקות אינם מכוונים תמיד נגד יהודים חילוניים בלבד. מריבות אלימות בין קבוצות דתיות שונות, או בין "חצרות" האדמו"רים, הן שכיחות למדי ומגיעות לדרגות שונות של אכזריות. לא מזמן היינו עדים לקרב דמים אלים בין שני פלגים של חסידי בעלז, בו נשברו אפים, ידיים ורגליים, וחסידי רביס נזקקו לטיפולם בבית-החולים. אלמלא התערבה המשטרה, היתה מתרחשת טרגדיה. אהרון רוקח, האדמו"ר מבעלז אשר הוברח מגרמניה לישראל על ידי שליחים ציונים, ראה בהקמת המדינה שואה, אך הורה לחסידיו להשתתף בבחירות לכנסת משום שהסבירו לו: יצביעו לכנסת - יהיה כסף. יורשו, יששכר זוב רוקח, שוב אסר לבחור לכנסת. הרבי יהושע רוקח התנגד לאיסור והקים לו "חצר" משלו. באחת השבתות, לאחרונה, התנפלו חסידי רבי זה על בית-הכנסת של הרבי ההוא, שברו חלונות והרסו את הרהיטים; "נעשו פוגרום" - דיווחו העיתונים. החסידיים נתפסו לאקסטזה ושינאה פראית, תקפו אלה את אלה ושברו עצמות, ואת הרבי סקלו באבנים.

גם הפיצוץ הטרווריסטי של חנות העיתונים בבני-ברק, הצתות תחנות האוטובוסים והתקפות אלימות רבות אחרות לא זכו לגינוי על ידי המנהיגים הדתיים.

"הרוצה בחופש רוצה בחורבן"

בעקבות פסק-הלכה של "גדולי התורה" הוקמו "ועדות אכלוס" בשכונות דתיות, שמטרתן למנוע השכרת דירות ליהודים חילוניים. בתי-הדין הרבניים מתעלמים מחוקי המדינה באופן גלוי ושיטתי, ופועלים נגדם. החוק בישראל אוסר ביגמיה, נישואין עם שתי נשים בעת ובעונה אחת. בני הדין הרבניים מוציאים אישורים לגברים הרוצים אישה שניה, נוספת.

החוק בישראל אוסר כל הפליה בגין מין. בתי-הדין הרבניים מתייחסים לאישה ביחס מפלה ומשפיל, בעקרון ובצורה מופנת; הדיינים מסרבים לקבל עדויות מנשים. רב בכיר ומנהיג דתי בישראל מלמד את תלמידיו, ש"שיוויון זה אסון" ושי"הרוצה בחופש הפרט רוצה חורבן".

האמנם מועילה "מהפכת שיטתית" ל-100.000 מנועי החינוך בישראל?

"המהפכה" שמנסה להנהיג הפרופסור למשפטים שיטרית, היום שר הדתות, אינה מכוונת חלילה לביטול העוול שעושה מדינת ישראל למאה אלף "מנועי החינוך" בישראל. הצעד היחיד שהיא מונע עוול משוער ומתמשך זה הוא - התרת נישואים אזרחיים במדינת ישראל, לכל המעוניין בכך, ופיקוח על הנישואים הדתיים שיתנהלו לפי חוקי המדינה ועקרונות השוויון בין גברים לנשים המקובלים עלינו לפי חוק כבוד האדם וחירותו.

במקום זה מציע שהשר שיטרית למאה אלף הנשים שהרבנות מסרבת להשיאם בגלל חסדות, שמועות, השגות ודעות בלתי הגיוניות או בלתי בדוקות, ינמנו להם נישואים אזרחיים בקפוסין או ביהרן או בכל מקום שיאפשר, נבדוק אפשרות להשיאם בקונסוליות ורות, כמו המצרית או הירדנית.

פתרון מעליב, גלתי ומיותר זה אמור לתקן את העוול האם לשם כך היקמה מדינת ישראל, שנצטרך לשובת של קונסולים ירדניים או מצריים כדי לחתן אזרחית ישראלית לאזרחי ישראל? היתכן כי בגלל שיקולי יוקרה וקואליציה של שר המתייעץ לפני כל צעד שהוא עושה עם הרבנים הראשיים, נוחזר על זכותם של אזרחי ישראל להתחתן במסורתה של המדינה, לפי חוקים שיחקקו בה, מבלי להפלות "צמורים" או מי שרב מסוים מטיל ספק ביהדותם?

השר שיטרית מועיל אמנם בהואילו להודיע לפסולי החיתון שהם פסולי חיתון בעיני החוק הישראלי, הפרופסור למשפטים מהאוניברסיטה העברית בירושלים, משלים ללא ערעור עם החוק הקובע, כי דרך הרבנות מחליטה בנושאי נישואין וירושין, אך לדעתו יש להמתיק את הגלולה המחנקה על ידי שינוי הליך דראיות, לפי מוכנס אדם לרשימת פסולי החיתון, הוא אומרו: "קבלת ראיות היא החלטה משפטית שתתקבל על פי חוקי המדינה ולא לפי חוקי החלכה, משמע: מעתה יפעלו אנשי חוק ומשפט בשירות הרבנות, כדי להכניס לרשימתם פסולי חיתון 'מנועי חינוך' לפי חוקים שאבד עליהם כלח לפני אלפי שנים.

עד היום לא קם ביהדות האורתודוקסית איש אמין כרבי נרשום למשל, אשר יעזר לשנות את חוקי המסורת למען היטיב עם בני אדם, ובעיקר עם נשים. אנשים ימשיכו להכלל ברשימות של פסולי ומנועי החיתון במדינת ישראל, אך ייכנסו לרשימה רק לאחר בדיקה מקיפה, לא על סמך הלשנות ושמועות.

השר אפילו דואג לזכות הערעור של צמורים - לא עוד יהיה אדם ממור ללא ערעור (המצב כיום). מעתה ידאג שר הדתות, כי לכל ממור תינתן זכות הערעור על ממורו בפני בית הדין הרבני (ו כלומר: עתה יוסדר הליך משפטי, אשר לפיו ייתכן כי הערעור ייזכה ואדם שלא חטא ולא עבר שום עבירה לפני חוקי ישראל יהיה פסול חיתון רק בגלל משנה שקרה לפני היולוח כל המכיר אישית את הטיגדיות הנוראות שנגרמו על ידי מצב וברים חוקי זה מביק, כי לא מדובר כאן בהתכתשות פוליטית אלא בדיני נפשות. יודעים מקרים, בהם ילדים של ניצולי שואה הפלו לפתע לממורים, כשאחרי עשרות שנים נתגלה לפתע בגיבד הכעל הקודם של האם, שהכל היו משוכנעים כי נפטרו.

לא ייתכן שבמדינה דמוקרטית המאמינה בזכות האדם לכבודו ולחירותו, בשוויון בין המינים ובאחריות של כל אדם למעשיו, לא ייתכן שבמדינה כזאת נמשך להיות סבלניים כלפי לגלציה של השרידות ההלכתית, אפילו אם זו מונעת בנימוקי פשרה של פרופסור למשפטים, מובן שה"מהפכה" של שיטרית עשויה לשפר את המצב ולתקן מספר עוולות, אך אם צודק השר שיטרית כאמרו "זו מהפכה עקרונית, לא מהפכה טכנית, הגעתי להסכמה עם הרבנים הראשיים שיש להפריד בין המטלול ההלכתי שבו בית הדין הרבני מחליט לבין המטלול המיונהלי שבו החוק החילוני קובע", יש לקוות כי הממשלה - שבה אין כיום נציגות כלשהי לנציגי החלכה האורתודוקסית - תצטרף את הצעד המתבקש טאמירה זו, תפריד הליכי נישואים וגירושים אזרחיים מהליכי נישואים וגירושים דתיים, ותאפשר לכל אדם לבחור במטלול הנראה לו.

רב אחר מ"גדולי התורה" (או מ"חכמי התורה") הצהיר שחיילות צה"ל הן זנות. רב מלומד אחר כינה את חיילי צה"ל "אפסים". האדם הראשון אשר הורשע בישראל בעוון הסתה גזענית הוא רב ואיש תורת משה. בית המשפט הרשיע אותו ב"איום ישיר ומידי לחיי אדם". הרב הראשי של העדה הדתית לימד עליו סנגוריה אחר שהורשע.

רב מלומד פירסם פסק הלכה האוסר תרומת אברים ליהודים "אפיקורסים". הולול בחוקי המדינה בבתי-הדין הרבניים והתנהגותם של הרבנים כניל מעודדים מפירי חוק ומביאים לשחיתות מידות.

זת משה יכולה היתה לתרום לקירוב לבבות ולטיהור ההיגיינה החברתית, אילו החוגים הדתיים היו מכבדים את חוקי המדינה, היו מגלים יחסי כבוד הדדיים ובעיקר הבנה שחופש הדת והמצפון כולל את הזכות לחופש מדת. בשלב זה תרומת הדת למוסר ולסדר הציבורי היא שלילית.

מסקנות:

א: מדינת ישראל הוקמה על עקרונות של זכות האדם לבנות לו את דרכו, את אורח חייו ואת ההיסטוריה שלו תוך אחריות למעשיו ותוך השתחררות מרעיונות דת-משה. הציונים הצעירים והחלוצים ניתקו את עצמם מן הקרקע התשושה ומאורחותיה כדי לבנות אורחות חדשות וחופשיות על קרקע רעננה ופורית.

ב: חוגים דתיים אינם תורמים לטוהר המידות בחברה הישראלית, הם פוגעים בהיגיינה הרוחנית, האישית והחברתית, הם מויקים נזק חמור למערכת המשפטית של המדינה.

מקורות:

1. Elon Amos: Herzl, New York, 1975.
2. Kellner Leon: Ed. Zionistische Schriften, Berlin, 1920.
3. Pinsker Leo: Auto-Emancipation, 1883.
4. Sokolov Nahum: History of Zionism, London, 1919
5. Herzl Theodor: Der Judenstaat, Wien, 1896
6. ברוכוב ב: לשאלת התיאוריה הציונית בסידרה: המחשבה לאומית היהודית בת זמננו.
7. הוכסטרט בן ציון: "לא תשנא אחיך בלבבך", י"ם, 1991.

שחרור האמונת היהודית מכבלי ההלכה

על המותר והאסור באמונת הגראפית והפלסטית ביהדות

חיים כהן

ממעמד הר סיני מזהדת על פני כל הדורות האוהרה "לא תעשה לך פסל וכל תמונה"¹! מוזהרים אנו ועומדים לא רק על עבודת האלילים בלבד, כי אם גם - בכריכה אחת - על כל האמונת הגראפית והפלסטית באשר היא שם. למרבה המזל נתמלאה ההלכה רחמים, ולא אסרה כל אמונת כזאת לנצח, לא ליצירה ולא להנאה. אבל עד שנעמיק חקר מה מותר ומה אסור, נקדים ונעיין קמעה בטעמי האוסרים, שהרי היקף איסוריהם תלוי לא במעט בטיב טעמיהם.

לדעת אדוננו הרמב"ם², טעם האיסור אינו אלא "כדי שלא יטעו בהם הטועים ודימו שהם של עבודה זרה"³, או "יאמינו בו שהוא כן כמו שצויר"⁴ - משל כאילו האיסורים הללו אינם באים אלא כסייג לתורה, מעין אמצעי מניעה, פן יפתה יופיין של צורות את "הטועים" לעבודה זרה. ולא רק עבודת אלילים ממש במשמע, אלא גם עבודת האל אגב פולחן הצורות⁵.

האמונות מדמה, מרמה ומשקרת

אצל ראשון הפילוסופים היהודיים, פילון (ידידיה) איש אלכסנדריה⁶, נמצאים שני טעמים אחרים לאיסור אמונת הציור והפיסול, ואלה הם: ראשית, אמונת יפה אשר כזאת - ומה גם כשהיא מקשטת כלי כסף או כלי זהב - מעודדת באדם, מטבע ברייתה, את יצר ההתעשרות, ואיסורה בא לרסן יצר לב האדם מלצבור עושר ולסגוד לו. את המקרא "אל תפנו אל האלילים"⁷, מפרש פילון לאמור, בהון ועושר ואוצרות אל תראו הישגים עליליים או אלוהיים, ואל תתפנו לרדוף אחריהם⁸. ושנית, אף גם זאת מטבע ברייתה של האמונת היפה, הוא, שהיא מדמה ומרמה ומשקרת: במקום המציאות הריאלית היא מעמידתך מול פני מציאות מדומה, ובעצמת יופייה וכוח משיכתה גלום פיתוי עז להעדיף את המדומה מן הנכון ואת השקר מן האמת⁹.

והיו שמצאו טעם לאיסור האמונת היפה מקל וחומר: אם מי ששונה ומפסיק במשנתו ואומר "מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה", מעלה

השופט חיים כהן היה סגן נשיא בית המשפט העליון

בכוח פיתוייה או שכנועה, ובערכה האמונותי מה שאין כן לעניין השיקול המיוחד של סכנת עבודה זרה: לעניין שיקול זה אינה דומה יצירה שנעשתה לשם פולחן, ליצירה שנעשתה לשם נוי, כשם שאינה דומה יצירה, המשמשת או המסוגלת לשמש לפולחן אלילים, ליצירה שאין בה חפץ לא אלילים ולא לעובדיהם. דיני הצורות שבתלמוד מעידים על עצמם, שנעשו בעיקרם מתוך שיקולי סכנתה של העבודה הזרה, ואולם - שלא כדרכם בקודש - לא ראו חכמי התלמוד לאסור איסור כללי שיחול על כל צורות שהן, שמא יש בהן אחת העשויה לשמש לעבודה זרה, ושמוטב להתרחק ממנה ומשכמותה כדי מניעת כל אפשרות שגגה - אלא עשו הבחנות דקות ומזוקקות בין צורות שריח עבודה זרה נודף מהן, לבין צורות שאין לחשוש מפניהן. ואין אני יודע, אם מדיעתם הקרובה בעבודת האלילים וכלי פולחנה עשו כך¹⁰, או שמא עשו מאהבת הנוי, שלא רצו למנוע יפיפותו של יפת באהלי שם אלא אך במידת ההכרח הממשי בלבד.

עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו¹⁰ - המסתכל בתמונה יפה או בפסל נאה, לא כל שכן שהוא עלול להפסיק ממשנתו ולהתחייב בנפשו¹¹. כיוצא בזה צורים יפים שבסידורי התפילה ובמחזורים או שעל קירות בתי-הכנסיות או על הפרוכות שלפני ארון-הקודש, עשויים להסיח דעתו של אדם מן התפילה ומן הכוונה¹².

מהר"ם מרוטנברג (רבי מאיר ב"ר ברוך, 1215-1293) כותב, וזה לשונו: "נשאלתי על אותם שמצוירים במחזורים צורות חיות ועופות, אם יפה עושים אם לאו, והשבתי וזדאי לא יפה עושים שמתוך שמתכלים בצורות הללו, אין מכוונים לבם לאביהם שבשמיים" (תוספות יומא נ"ד א, ד"ה כרובים).

שיקולים כלליים, כמו סכנתה של האמונת היפה לצבירת עושר או לסילוף האמת או לביטול תורה ותפילה, מביאים לידי איסורים כלליים - שהרי לשיקולים אלה אין נפקא מינה, מהו נושא היצירה האמונתית ומה מטרתה או רעיונה, ומה שימושה הרגיל: מידת הסכנה הטמונה בה תהא תלויה אך ביופיה,

משה (או ירמיהו), ציור פרסקו מבית הכנסת בדורה אירופוס

איסור גורף של הרמב"ם

וזאת ההלכה כפי שסוכמה בדברי הרמב"ם: אסור לנו לעשות צורות לנוי - ואף על פי שאינה עבודת כוכבים ומזלות, שנאמר: "לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם"¹⁴; כלומר, צורות של כסף וזהב שאינם אלא לנוי - כדי שלא יטעו הטועים וידמו שהם לעבודה זרה. ואין אסור לצור לנוי אלא צורת האדם בלבד. לפיכך אין מציירים לא בעץ ולא בסיד ולא באבן צורת האדם. והוא שתהיה הצורה בולטת, כגון הציור והכיור שבטרקלין וכיוצא בהן. ואם צר - לוקה. אבל אם היתה הצורה מושקעת או צורה של סמנין, כגון הצורות שעל גבי הלוחות והטבליות או צורות שרוקמין באריג, הרי אלו מותרות. טבעת שיש עליה חותם שהוא צורת אדם, אם היתה הצורה בולטת אסור להניחה ומותר לחתום בה, ואם היתה הצורה שוקעת מותר להניחה ואסור לחתום בה, מפני שהנחתם תעשה בו הצורה בולטת.

וכן אסור לצור דמות חמה ולבנה, כוכבים ומזלות ומלאכים, שנאמר "לא תעשון אתי" - לא תעשו כדמות שמישי המשמשים לפני במרום; ואפילו על הלוח. צורות הבהמות ושאר נפש חיה חוץ מן האדם, וצורות אילנות ודשאים וכיוצא בהן, מותר לצור אותם, ואפילו היתה הצורה בולטת¹⁵.

שימו לבכם לאיסור הכללי שבראש ההלכה: אסור לעשות צורות לנוי. אבל לאחר ההלם של הכלל באה הנחמה של היוצאים מן הכלל, מה צורות בכל זאת מותרות לנוי, ועוד לפני פירוט הצורות המותרות נמצאנו למדים, שגם הכלל הגדול - שאין עושים צורות לנוי - מוגבל הוא מלכתחילה, שאין איסור לצור לנוי אלא צורת האדם בלבד. אין זאת אלא שהאיסור לצור צורת אדם הצדיק בעיני הרמב"ם את לשונו הכוללת והגורפת, כאילו אסור הוא לצור לנוי צורה כלשהי: האדם הוא נושא הצורה בה"א הידיעה, וכל יתר נושאייה אינם אלא מלווי ונושאי כליו.

פרצוף מהו?

לענין צורת האדם קיים ספק בדבר, מה במשמע: כנראה מוסק הרמב"ם, שכל צורה של גוף האדם, כולו או מקצתו, היא בגדר האיסור. אבל מאמר התלמוד, אשר הלכה זו מושתתת עליו, אומר וזו לשונו: "כל הפרצופן (ויש גורסים: הפרצופות) מותרין, חוץ מפרצוף אדם"¹⁶ - ובדרך כלל אין הפרצוף אלא "פרצוף והפנים"¹⁷, כמו שלמדנו: "מפני מה אין הפרצופות דמות זו לזו? מפני הרמאין"¹⁸.

נמצא, שהאיסור חל רק על ראש האדם או פניו. אולי הביא ספק זה את רבנו מנחם המאירי¹⁹ לידי ניסיון להגדיר פרצוף מהו לעניינו - וזאת הגדרתו: "פרצוף" - כל דמות בעל חיים שפרצופו גבוה מגופו, כגון אדם ובהמה וחיה ועופות - להבדיל מן "כל דמות בעלי חיים שראשו נמוך מגופו, כדגים, נחשים ודרקון ושאר רצעים"²⁰.

הגדרה מקורית ומפתיעה זו אינה מקדמת אותנו הרבה, ותחולתה מוטלת הלכה למעשה בספק נוסף. ואפילו עולה ממנה, שהפרצוף - כל הגוף במשמע, אין אנו יודעים, אם האיסור חל רק על גוף כולו, או גם על אבר מאבריו. הרא"ש²¹ פסק, שמוותר לצייר צורת הראש של האדם בלא גוף שלם, ואין אוסרים "צורת האדם" אלא "דווקא בגולם שלם"²². הגבלה מרחיקה לכת זו של איסור צורת האדם נתקבלה על דעת בנו של הרא"ש, רבי יעקב בעל הטורים²³, וזכנסה כהלכה פסוקה אל השולחן ערוך²⁴ בזו הלשון:

יש מי שאומר, שלא אסור בצורת אדם... אלא דוקא בצורה שלמה בכל אבריה, אבל צורת ראש או גוף בלא ראש אין בה שום איסור, לא במוצאו ולא בעושה²⁵. והרמ"א מוסיף שם ומאשר, כי כן נוהגין²⁶.

אם כי לא גרס הרמב"ם הגבלה זו, הרי הצד השווה בינו לבין הרא"ש וממשיכיו - שלא ייחדו את האיסור לפרצוף הפנים בלבד, כפי שאולי היה מתבקש במאמר התלמוד. אף בצלמים המשמשים לעבודה זרה, למדנו, ששבריהם מותרים בהנאה, חוץ מתבנית יד או תבנית רגל שהן אסורות "מפני שכיוצא בהן נעבד"²⁷, והדעת נותנת, ששברי גוף האדם וצורתם מותרים לנוי מקל וחומר.

שום שאלה אינה יכולה להתעורר לגבי פסלים, שבולטים הם מטבע ברייתם; אבל מה דין הציורים המצויירים על הבד או על העץ או

"פרצוף יהודי": המלך דוד, ב"כ בעזה, מאה 6

על קירות אבן וסיד? ראינו, שהרמב"ם הביא כדוגמאות לצורות בולטות את "הציור והכיור שבטרקלין", ואילו לצורות מושקעות את "הצורות שעל גבי הלוחות והטבליות או צורות שרוקמין באריג" - וכל אלה בגדר "צורה של סמנין" הן; ללמדנו, ככל הנראה, שמקום שהצבעים או החומרים האחרים אינם נספגים, כמו צבעי שמן על הבד, הצורה "בולטת", ואילו מקום שהם נראים אך נספגים, הצורה "מושקעת". מכאן לא זו בלבד שאסור לעשות פסל אדם, אלא שגם אסור לצייר אדם בצבע שמן או בחומר אחר שאינו נספג.

עשייתם אסורה, הנאתם מותרת

ואולם לא הרי עשיית פסלים וצורות אסורות כהרי ההנאה מן ההסתכלות בהם: גם פסלים וצורות שעשייתם אסורה, הנאתם מותרת, והוא כשניתן להעמידם בחזקת נוי, ואין להעמידם בחזקת עבודה זרה. ואימתי עומדים בחזקת עבודה זרה? "כשיש ביזו מקל, או ציפור, או כדור"²⁸, או גם "סייף או עטרה או טבעת"²⁹, או כשהם עומדים בכפרים ולא בכרכים³⁰ - שאין ידם של בני הכפרים משגת להעמיד פסלים לנוי, אך להוסיף הם להעמיד להם צלמים לפולחן. כיוצא בזה אתה אומר, שהאנדרטאות עומדות בחזקת נוי, כשהן עומדות בתוך הכרכים (אבל לא "על פתח המדינה"³¹) - ואינן אוחזות בידיהן כל תשמיש של עבודה זרה. כך מסתברת הנאתו המרובה של רבן גמליאל³² מפסל אפרודיטי, שהייתה מאירה לו פנים בבית המרחץ של עכו: "אני לא באתי בגבולה; היא באה בגבולי; אין אומרים, נעשה מרחץ נוי לאפרודיטי, אלא אומר: נעשה אפרודיטי נוי למרחץ"³³. כן מצינו אנדרטאות של מלכים במקומות רבים, ואפילו בבית-הכנסת של נהרדעא³⁴ - המסתכל באנדרטה, ואפילו "סוגד" לה, אינו עושה שום דבר רע או אסור, כל עוד אינו מתכוון לעבודה זרה³⁵.

האנדרטאות פסלים גדולים הם, ואילו האיקונין והדיוקנאות, ועל פי רוב גם הפרצופים, שאין בהם אלא דמויות פני האדם, ממדיהם קטנים. יש שפרצופים כאלה נעשו לנוי, ובכל זאת נאסרה ההנאה בהם. אלה "הפרצופות המטילין (גירסה אחרת: המקלחין) מים לכרכים", כלומר צורות פני אדם המעטרות בארות מים, או כלשונו של רש"י "פרצופות אדם הלולים, ונכנס סילון מים לאחוריהם לתוכן, ויוצאים דרך פיהם" - ודין הוא שלא יניח אדם "פינו על פרצוף וישתה, מפני שנראה כנושק עבודה זרה"³⁶;

דונה גרציה נשיא מבליון, פרארה, 1551

היושב מרום⁵⁵. אבל המשנה מספרת, שהיו לו לרבן גמליאל⁵⁶ "דמות צורות לבנות" - כלומר שרטוטים של צורות הירח בשלבי השונים - שהיו מצוירות "בטבלא ובכותל בעלייתו", ועל פי צורות אלו היה רבן גמליאל חוקר את עדי החדש "הכזה ראית, או כזה"⁵⁷. כיצד זה צייר לו רבן גמליאל (או ציירו בשבילו) צורות של לבנה, שהיא מן השמשים המשמשים לפני יושב מרום ובגדר האיסור ההוא? ולא זו בלבד שצורות הללו אסורות בעשייה, הרי הן אסורות גם בהנאה, ושנינו, שהמוצא כלים ועליהם צורת חמה או צורת לבנה "יוליכס לים המלח"⁵⁸ - ויחיקס מרשותו, כדי שלא יבוא לידי הנאה מהם. פתרו את הבעיה ופסקו הלכה, שהנאה לחוד ולימוד לחוד: אם להנאה - כל הצורות הללו אסורות הן; "להתלמד" - מותרות הן⁵⁹; כמו שנאמר "לא תלמד לעשות כתועבות הגויים ההם"⁶⁰ - לעשות לא תלמד, "אבל אתה למד להבין ולהורות. עתה מותר לצייר צורות חמה ולבנה וכוכבים ומזלות לא רק לשם לימוד דרכי העבודה הזרה, כי אם גם ולו מקל וחומר - ללימוד האסטרונומיה, לקביעת לוחות הזמנים ולחקר המטאורולוגיה, ובוודאי גם ללימוד אמנות הציור⁶¹. וכבר הביעו תמיהה על הרמב"ם, שהוא היחיד בפרוסים, שאינו מתיר את צורות החמה והלבנה, הכוכבים והמזלות, אפילו "להתלמד", אלא מניח את כלל האיסור ללא יוצא מן הכלל⁶². אבל ההלכה שנפסקה סופית היא, שכל הצורות שבאו "להתלמד, להבין ולהורות" - כולן מותרות⁶³.

מותר לכתוב בשבת - במים ובאבק

גם "הציירים" מופיעים כבר במשנה: רבי עקיבא⁶⁴ ידע עליהם שיש להם "סממנין", שהם צבעים שונים, ובהם "צירן צורות שחורות, לבנות ובינוניות"⁶⁵, והציירים הם "אומנין, שמציירין צורות נוי"⁶⁶. וכל תחשבו, שהציירים ציירו על כלים ומטפחות וסדינים בלבד: עיקר אמנותם היה לצור צורות על קירות הבתים.

"הכתב המהלך תחת הצורה" רק בשבת, ואינו מוסיף את האיסור להסתכל בדיוקנאות אף בחול⁶³; אבל במקום אחר, כשהוא אוסר בקריאה את הספרים הרבים "שחיברו עובדי עכו"ם בעבודתה", והוא מוסיף וכותב לאמור: "ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור, שנאמר: אל תפנו אל האלילים"⁶⁵. אין זאת כי אם פירש הרמב"ם "אל תפנו אל האלילים" כפשוטו, ודמות הצורה האסורה בהסתכלות אינה אלא דמות צורתם של אלילים ממש. הוא שהורה רבי יהודה: "אל תפנו לראותם ממש"⁶⁴.

כבר בימי התלמוד נהגו לחתום על מכתבים ושטרות בחותם, ובו חקוקה צורה או דיוקן; כשם שנהגו לחתום אף בציור צורה במקום חתימת השם. שמענו, שרב⁶⁵ היה חותם בציור של דג, רבי חנינא⁶⁶ בציור של מפרש ספינה⁶⁸ - וכל בר רב הונא⁶⁷ בציור של מפרש ספינה⁶⁸ - וכל העולם הכיר צורות חתימותיהם⁶⁹. אבל לא כל אחד זכה לפרסום שזכו בו חכמים אלה וציורי חתימותיהם; סתם אדם מן היישוב שחשקה נפשו בחתימת צורה במקום חתימת שמו, יכול לבחור לכך את דמות דיוקנו שלו. ומאחר שלא כל אדם מחונן בכישרון הציור (כפי שחוננו החכמים ההם), ולא כל אדם יודע לצייר דמות דיוקנו כמו ידיו, היה מחוקק דמות דיוקנו בטבעתו או בחותמו. ואין צריך לומר, שגם אמנות הדיוקנאות סתם אדם מן היישוב אינו מיומן בה, ומי שרוצה בטבעת או בחותם ובהם דיוקנו, פונה אל הדיוקנאי.

גם לענין פירושו של המונח "דיוקן" הובעו דעות שונות: יש שפירושוהו כשם נרדף ל"פרצוף"⁵², ויש שאמרו "דיוקני הוא צורות שבתבעות, שחותמין בהן. אבל יש גם שניתחו את המלה למרכיביה ומצאו לפרשה לאמור: "שני קני דיו שונים, כמו דיו פרצופין, כגון שלקח קנה אחד וחתך אותו לשניים, ונתן לו חלק אחד לנפקד ואמר לו, מי שיביא לך את העץ שיהא שוה לעץ זה, על ידו שלח לך"⁵⁴ - פירוש מקורי ושנון, אך מצער, שהרי הוא שולל מן הדיוקן את כל מעמדו האמנותי (ואם הכניס להגדרתו את "דיו הפרצופין", זכר למעשה דיוקן במשמעותו הפשוטה, אין זאת אלא נחמה פורתא בלבד).

גזירת הכתוב: להנאה אסור, ללימוד מותר

נניח לפרצופות ולדיוקנות של אדם, ונפנה לצורות שאינן של אדם. ראינו שאסור לעשות צורות של "חמה ולבנה, כוכבים ומזלות ומלאכים", שהם השמשים המשמשים לפני

אבל מותר לו, כנראה, לקבל מפרצוף הכאר מים לידו ולשתות מן היד³⁷. מאידך גיסא, אנו מוצאים איסורים מפורשים אף של ההנאה וההסתכלות בלבד: תנו רבנן: כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנאות, אסור לקרותו בשבת, ודיוקנא עצמה אף בחול אסור להסתכל בה, משום שנאמר: "אל תפנו אל האלילים". מאי תלמודא? אמר רבי חנין: אל תפנו אל מדעתכם³⁸.

רש"י מפרש "כתב המהלך תחת הצורה", וזה לשונו: כגון בני אדם המצייירים בכותל חיות משונות או דיוקנות של בני אדם או של מעשים, כגון מלחמת דוד וגלית, וכותבין תחתיה: זו צורת חיה פלונית, וזו דיוקנית פלוני ופלונית.

האלילים שאסור לפנות אליהם, הם לפי רש"י "חללים", ואל תפנו "אל מדעתכם" פירש "אל אשר אתם עושים מדעת לבכם וחלל שלכם".

בתלמוד הירושלמי שונה הגרסה במקצת: הכתב שם מהלך "תחת הצורות או תחת האיקוניות"; וטעם האיסור הוא "אל תפנו אל האלילים" - "אל תפנה לעבדן, רבי יהודה אומר, אל תפנה לראותן ממש"³⁹.

האם מותר לחתום בדיוקן?

האיסור לקרוא בשבת את "הכתב המהלך תחת הצורה" בא מחשש ש"שמא יקרא בשטרי חשבונות", ואין עניינו לכאן⁴⁰, אבל האיסור להסתכל בדיוקנאות ובאיקוניות אף בחול, הריהו בסתירה גמורה להיתר ההנאה מן הצורות שנעשו לשם נוי - וכבר הקשו על כך בעלי התוספות⁴¹, שלא ראו מנוס מלהגביל שוב את האיסור אך לצורות שנעשו לשם עבודה זרה⁴². גם הרמב"ם אוסר קריאת

חותם "אריה" של אחד משרי ירבעם, מגידו

אבל מאחר שיש בציורי קירות ובתים כדי להרבות נוי והנאה, התקיעו חכמים ישהיו באותו דור, שמשחרב בית המקדש יאין בונין לעולם בנין מסויד ומכויר כבנין המלכים, אלא טח ביתו בטאט וסד בסיד, ומשייר מקום אמה על אמה כנגד הפתח בלא סיד⁶⁷. הלכה זו מבוססת על דין התלמוד, שאין מסיידין ואין מכיירין ואין מפייחין בזמן הזה - "מפייחין" פירושו "צורות של כל מיני צבעונים"⁶⁸. במה דברים אמורים, בבונה בית חדש, אבל הלוקח בנין מסויד ומכויר ומצויר, "אין מחייבים אותו לקלוף הכתלים".

ואין צריך לומר, שאסור לצייר בשבת⁶⁹, אבל נשמעה דעה, שאין האיסור חל אלא על ציורה של צורה שלמה, והוא משום שאמרו: הצר צורה בכלל חייב משום "מכה בפטיש", וכל מקום שיש בו "גמר מלאכה" חייב משום "מכה בפטיש"⁷⁰. וצויר שלא נגמרה מלאכתו אינו בכלל האיסור. אבל ההלכה היא, שגם הצר מקצת הצורה חייב⁷¹. פטור אחד בכל זאת גילינו - ויש בו משום נחמא מורתא לאלה הנלהבים לאמנות, אשר גם ביום שבת קודש אינם יכולים לרסן את תשוקת הציור: "המצייר בקליפי פולין ובקליפי תורמוסין, פטור"⁷² (גם התורמוסין מיני פולים הם, ואין אני יודע, כיצד ניתן לצייר בקליפותיהם: אבל כנראה ניסה מי שהוא והצלח). היתר זה לצייר בקליפת פולים אינו אלא תולדה של דין המשנה, שלפיו מותר לכתוב בשבת "במשקין, במי פירות, באבק דרכים, באבק הטופרים ובכל דבר שאינו מתקיים"⁷³; וכתב הרמב"ם, כי "אין הכותב חייב, עד שיכתוב בדבר הרושם ועומד, כגון דין, ויכתוב על דבר שמתקיים הכתוב עליו, כגון עור וקלף ונייר ועץ וכיוצא בהם; אבל הכותב בדבר שאין רישומו עומד... או על ירקות ועל כל דבר שאינו עומד, פטור: אינו חייב עד שיכתוב בדבר העומד על דבר העומד"⁷⁴. פשיטא, שמה שנאה לכתוב יאה למצייר - אלא בו בזמן שדמיונם של אלה לא התעלה אלא עד כדי כתיבה במשקין בלבד, הגיע דמיונם של אלה לציור בקליפות.

מה בין צייר בשר ודם לאלוהים

סיכום יפה של דין ההנאה מהצורות אנו מוצאים בדברי מהר"ם מרוטנבורג: בצוירים שהם מיני צבעים בעלמא ואין בהם ממשות כלל, אין כל חשש, ולו רק משום שאינם בולטים; ונראה לי דאפילו ישראל מותר לצור צורות במיני צבעים, ואין בזה משום "לא תעשה לך פסל", דלא אסרו אלא פרצוף גמור חקוק בשר, אבל במיני צבעים מותר⁷⁵.

מנהג אבותינו בידינו לסיים במילי דאגדתא. צאו וראו, כמה חביבים היו איקונין ודיוקנאות ויתר הצורות על חכמינו בעלי האגדה: לא זו בלבד שאמרו על הקבי"ה שבכבודו ובעצמו קבע איקונין של יעקב אבינו בכיסא קדשו⁷⁶ (וכדי שלא ישכח את זרעו), אלא המציאו להם "איקונין של חוה", שאין כמותם ליופי טהור: איקונין אלה נמסרו מדור לדור ביד "ראשי הדורות", ומידת היופי שירדה אי-פעם על אישה מבנותיה של חוה אינה נמדדת ולא תימדד אלא לפי קנה המידה שבאיקונין של חוה. "והנערה יפה עד מאד"⁷⁷ - מגעת "עד איקונין חוה"; "כי יפה היא מאד" - "מאד, מאיקונין של חוה"⁷⁸. ומעשה בצויר שהוונן אל המלך לעשות לו איקונין של פניו היפות; אמר לו הצייר: "אדוני המלך, איך יכול אני לעשות ככמותה?" אמר לו: "אתה בסממניך ואני בכבודי"⁸⁰ - אתה תעשה כל אשר ניתן לעשות בצבעיך ובמחולך, ולכבודי שלי אדאג אני. ואף גם זאת אמרו חכמים, שאם יש מלך במדינה, "צועקים לו והוא עושה"; אם אין המלך במדינה, "איקונין שלו שם, אלא שאין אוקינין עושה מה שהמלך עושה"⁸¹. בריאת האדם בצלמו ובדמותו של אלהים נמשלה לאיקונין שעשה לו מלך בשר ודם בדמותו שלו: מי ששובר איקונין של מלך, ממעט בדמותו - והשופך דם אדם שנברא בצלם אלהים, ממעט בדמות אלהים⁸². ומה בין צייר בשר ודם לבין צור העולמים? שהצייר "צר צורה על גבי הכותל, ואינו יכול להטיל בה רוח ונשמה, קרביים ובני מעיים. אבל הקדוש ברוך הוא צר צורה בתוך צורה ומטיל בה רוח ונשמה קרביים ובני מעיים"⁸³. הוא שכתוב, אין צור כאלהינו⁸⁴: אין צייר כאלהינו!

(קטעים מתוך מסה בכתובים של חיים כהן בקובץ לזכרו של ראובן הכהן)

1. שמות ב' 4. בדברים ה' 8 כתוב: לא תעשה לך פסל כל תמונה (ובלי ר"ו החיבור).
2. רבי משה בן מימון (1135-1204). המובאות דלהלן הן מספרו "משנה תורה", היא "היד החוקה" (1178), אם לא צוין אחרת.
3. הלכות עובדים וחוקותיהם; והעתיק ר' משה מקוצי (במאה ה-13) בספר מצות הגדול, לאין כ"ב.
4. מורה נבוכים, חלק א' פרק ג'.
5. שם; וראה דוד קוטלר, האמנות והדת עמ' 78 ואילך.
6. נולד בערך בשנת 20 לפנה"ס ונפטר בשנת 50 לסה"נ.
7. ויקרא י"ט 4.
8. De Specialibus 23-26.
9. De Gigantibus 59.
10. Quis Rerum Divinarum Heres 169.
11. משנה, אבות ג' ד.
12. שמאלת ותשובות אור זרוע לרבי יצחק בן משה, עבודה זרה כ"ד, קוטלר, שם (הערה 5) בעמ' 160.
13. תשובות הרמב"ם (מהדורת פרימן, תרצ"ד) כ"י.
14. לדעת הרמב"ם צריך היה כל חבר סנהדרין צריך להיות בקי "במבלי עבודה זרה", (סנהדרין ב' א').
15. שמות כ"ג 23.
16. הלכות עובדים וחוקותיהם ג' י"א.
17. בבלי, עבודה זרה מ"ב ב'.

17. משנה, יבמות ט"ז ג'.
18. תוספתא, סנהדרין ח' ו'.
19. נולד בשנת 1249 ונפטר בשנת 1315.
20. "בית הבחירה" על עבודה זרה.
21. רבנו אשר בן יחיאל (1250-1327).
22. חידושי הראשונים על עבודה זרה ג' ה'.
23. נולד בשנת 1270 ונפטר בשנת 1343.
24. לברנו יוסף קארו (1488-1575).
25. שולחן ערוך, יורה דעה קמ"א ו'.
26. רבי משה איסרלש (1525-1572).
27. משנה, עבודה זרה ג' ב'.
28. משנה, עבודה זרה ג' א'.
29. בבלי, עבודה זרה מ"א ב', רמב"ם, שם (הערה 15).
30. בבלי, עבודה זרה מ"א א'.
31. בבלי, עבודה זרה מ"ב ב'.
32. רבן גמליאל זיבנה, נשיא הסנהדרין בדורות הראשונים שלאחר החורבן.
33. משנה, עבודה זרה ג' ד'.
34. בבלי, ראש השנה כ"ב ב'.
35. בבלי, כריתות ג' א'; י"ח ז' דלא נעשה לשם עבודה זרה, כוכבים, השתחוואה דידיה לאו כלום היא.
36. בבלי, עבודה זרה י"ב א' ופירושו רש"י, שם; תוספתא, עבודה זרה ו' ו', רמב"ם, שם (הערה 15).
37. תוספתא, שם.
38. בבלי, שבת קמ"א א'.
39. ירושלמי, עבודה זרה ג' א'.
40. ראה מה שכתבתי על דין זה בספרי הקטן "על ספרים אסורים" (1973), עמ' 28-29.
41. מפרשי התלמוד מן המאות ה-12 וה-13.
42. שבת קמ"ט א', ד"ה ודיקנא.
43. הלכות שבת כ"ג י"ט.
44. הלכות עובדים וחוקותיהם, ב' ב'.
45. תנא בדור השלישי (110-140).
46. אמורא בבלי בדור השלישי (270-320).
47. בבלי, גיטין ל"ו א'.
48. "בבלי, גיטין ל"ו א'.
49. קמא ק"ד ב', ד"ה אין משלחן.
50. דברים כ"ד 10.
51. דעת הר"י, מובאת בסמ"ק, שם.
52. מרדכי לרבי מרדכי בן הלל הכהן, (1240-1298), בבא קמא סימן ק"ט.
53. רמב"ם, הלכות עובדים וחוקותיהם ג' י"א, על פי עבודה זרה מ"ב ב' - מ"ג א'.
54. הוא רבן גמליאל הזקן, נשיא הסנהדרין בדורות שלפני החורבן.
55. משנה, ראש השנה ב' ח'.
56. משנה, עבודה זרה ג' ב'.
57. בבלי, עבודה זרה מ"ג ב'.
58. דברים י"ח 9.
59. הר"ן (רבי נסים גירונדי, במאה ה-14) כתב, שמותר להבין ולהורות משום "דלקושטא דמילתא" הוא - לשם היופי שבדבר (מוכא ב"בית יוסף" על טור יורה דעה קמ"א).
60. "בית יוסף" (לרבי יוסף קארו), שם.
61. שולחן ערוך, יורה דעה קמ"א ד'.
62. רבי עקיבא בן יוסף, תנא אחריו החורבן.
63. משנה, נעוים ג' א'.
64. פירוש רבי עובדיה מברטנורא (145-1510), שם.
65. לשון הרמב"ם, הלכות תענית ה' י"ב.
66. בבלי, בבא בתרא ס' ב', ופירושו הרשב"ם, שם.
67. בבלי, שבת ק"ג ב'.
68. בבלי, שבת ע"ה ב'.
69. רמב"ם, הלכות שבת י' ט"א.
70. תוספתא, שבת י"א י"ד.
71. משנה, שבת י"ב ה'.
72. הלכות שבת י"א ט"ו.
73. במדבר רבה ד' איכה רבת, ד"ה איכה יעניב באפו.
74. אבישג השונמית (מליא א' 4).
75. שרה (כראשית י"ב 14).
76. בראשית רבה מ'.
77. שמות רבה ל"ח, ש"ה רבה, ד"ה צאנה וראנה.
78. שיר השירים רבה, ד"ה אם תומה היא.
79. מילכתא, יתרו ח'.
80. בבלי, ברכות א' א'; בבלי, מגילה י"ד א'.
81. שמי"א ב' 2.

"פרסומי תועבה" למהדרין

מאיר בן דב

בימים אלו, כשחוגים דתיים שבים ומטילים חרמות על חברות ותאגידים בגין מה שקרוי אצלם "פרסומי תועבה", ראוי להזכר בגעגועים בעולם ההלכה של ימי חכמי התלמוד וגדולי ההלכה בארץ ישראל. הם בניגוד לחכמים של ימינו, לא חששו להתמודד עם פרסומי תועבה, ותמונת עירום נמצאו אף בעיטוריהן של רצפות בתי-כנסת.

מאה שנות חפירות ומחקרים ארכיאולוגיים חשפו שרידים של יותר ממאה בתי-כנסת מתקופת המשנה, התלמוד והגאונים ברחבי הארץ (מאות 3-7 לספירה). בין השרידים, צדים את העין ושובים את הלב במיוחד אותם בתי כנסת שכובדו ברצפות פסיפס צבעוני. כך למשל, ברצפת בית הכנסת העתיק של בית אלפא מתוארת עקידת יצחק, ואפילו קריאתו של אלוהים לאברהם: "אל תשלח", כתובה על הרצפה, ומשמשת מדרס רגל לנכנסים לאולם התפילה. לצדם ישנם תיאורי המקדש ובהם כלי הארון, הפרוכת ומנורות שבעת הקנים, כאחד היסודות היותר מקובלים בעיטורן של רצפות הפסיפסים בבתי-הכנסת.

ניחוח פאגניות בלב בית הכנסת

באותם מקומות ששרד גם טיח קירות, ניזכר שבציורי הקירות, הירבו בציורי דמויות, סצינות מקראיות והווי המקדש ועבודתו. אבל בוני ומעטרי בתי הכנסת לא הסתפקו בנושאים ובדמויות האלה. הם לא חששו מצויר נושאים מתחום התרבות הכללית ההלניסטית, ואפילו כאלה שניחוח הפאגניות נודף מהם בעוז (למשל, השימוש בגלגל המזלות שבמרכזו אל השמש, הליוס, נוהג בסוסים כשהוא עומד חשוף זרועות וכתף במרכזו). אלה הם בתי-כנסת של הקהילות היהודיות המקובלות בארץ ישראל באותם ימים. בתי כנסת שבהם התפללו ולימדו גדולי האמוראים ופוסקי ההלכה, וכן תלמידי חכמים ומנהיגי הציבור שתורתם ומשנתם משמשות עד ימינו, ומהוות דרך בעולם ההלכה והפסיקה הדתית. עיצוב בתי כנסת בימינו, באותו סגנון ובאותם אמצעים, היה מביא לנפילת הממשלה.

יש לשפשף את העין, ולהסיר תמיהה, כשעומדים ומתבוננים בגלגל המזלות שברצפת בית הכנסת בחמת טבריה (מאה רביעית לספירה), בו מופיעים היסודות הללו. אותו בית כנסת ששירת את מיטב חכמי ישראל וראשי הקהל, שנמצא בעיר בה ישבו אז הנשיא וחברי הסנהדרין, ובה אף נתתם התלמוד הבבלי, וכמובן שנוצרה מיטב ההלכה הארץ-ישראלית.

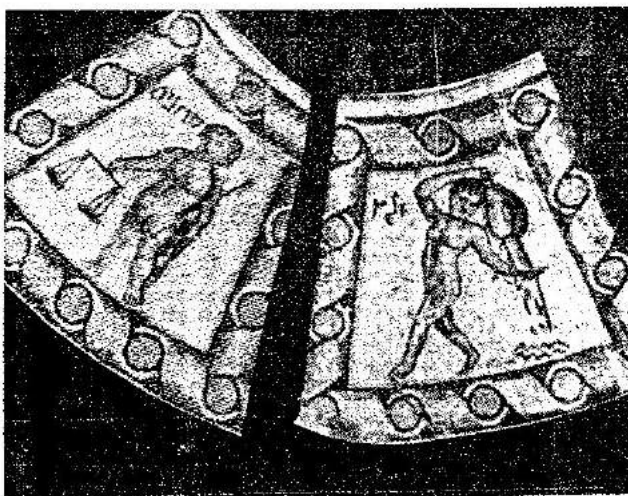
מפגש ללא חשש עם התרבות ההלניסטית

השקפתם גרסה כי כאשר הקהל מגלה בגרות והבנה, אל לו לחשוש מהתרבות ומיצירת מה שהיום מכנים "פרסומי תועבה". העניינים קמים ונופלים על רמתו וכושרו האינטלקטואלי של הפרט, שחוקה היתה עליהם שייצע את העומד לפניו. רבי יוחנן לא מיתח בפני בני דורו, כשהחלו לצייר פרסקאות תועבה, כך גם רבי אבין שהתיר את ציורי הפסיפסים (ירושלמי, עבודה זרה, ג' ב'). ובנושאים הללו אפשר למצוא עוד הלכות רבות. יש לציין את הנשיא רבן גמליאל שנכנס לבית מרחץ ציבורי בעכו, שבו הוצבו פסלים לקישוט חדרי הכניסה ואולמי הרחצה. בין הפסלים הוצב גם פסלה של אפרודיטה, אלת האהבה, כשהיא במערומיה, ושדיה מודקרים במלוא הדרם. כשהעירו לנשיא על כך הוא השיבם בביטול. הבנת תשובתו וניתוחה מעיד

שמעשה אמנות או פיסול או כל הדומה לו ואפילו מדובר בעירום, שאינם מתכוונים לעבודת עכו"ם אלא לאמנות לשמה, אין בהם כל פסול. מעניינת לא פחות התגלית מבית הקברות היהודי הגדול בבית שערים, שאליו הביאו את הנפטרים מכל רחבי העולם היהודי,

ובו מצאו את מנוחתם ראשי הציבור והקהילות, שם נחשפו שבדיו של ארון אבן דב עיטורים שנועדו לקבורה (סרקופג) ועליו חקוקות סצינות מיתולוגיות שלמות. נועזות במיוחד, ובעלת סממנים שהיום היו מוגדרים כפורנוגרפיה היא הסצינה המתארת את מעשה האלה לדה והברבור. סיפור שמקורו בתרבות יוון, ושהועלה בכתובים לראשונה במאה החמישית לפנה"ס, בתיאוריו של המחזאי הנודע אוריפידס. המיתוס מספר על הזדווגותה של האלה לדה עם ראש פנתיאון האלים זאוס, המצליח להשיגה עלידי התחפשות לברבור צעיר ונאה. עיצוב ארון הקבורה העשוי אבן נעשה בצורה מוחשית וריאליסטית, ובו נראה ברבור בעל כנפי זאוס, מזדווג בסצינה מעוררת סערת רגשות מאין כמותה עם עלמה צעירה ועירומה חשופת חזה לידה.

משדה האמנות - כפי שהדבר מתבטא באדריכלות ובאמנות בתי הכנסת ובתי העלמין - ומחוקי ההלכה הכתובים והמונטחים, אנו למדים שהיהדות באותם ימים נהגה בליברליות רחבה. מעמדה היה איתן, והיא לא חששה ממפגש ומהתקרבות עם התרבות ההלניסטית. מה אירע לעולם החרדי בימינו, שעולם ההלכה והמסורת של גדולי עם ישראל ופוסקיו בימים ההם ננעל בפני אלו הרואים עצמם כמשמרי מסורת ישראל - ממשיכהם של תנאי המשנה ואמנות התלמוד?

"פרסומי תועבה" בגלגל המזלות בבית הכנסת בחמת טבריה מן המאה ה-4 לספירה

מאיר בן דב הוא ארכיאולוג

אמנות פיגורטיבית יהודית - 3000 שנות הראשונות

תערוכת המכון הבינלאומי ליהדות חילונית והומניסטית

האוצרת: פיליס פזנר מלכין

התערוכה כוללת:

1. צילומי מבחר יצירות פיגורטיביות המתוארות בתעודות ההיסטוריות כממלאות תפקידים מרכזיים בחיי התרבות של קהילות ישראל, יצירות אשר נוצרו על ידי אמנים יהודים - אשר יהודיותם השפיעה על יצירתם או שיצירותיהם ממלאות תפקידים באמנות העם היהודי ובאמנויות עמי העולם.

2. צילומי מבחר יצירות פיגורטיביות המציגות או מתארות יהודים - באמנויות הפיסול, הציור, והמוזאיקה. יצירות בהן הוצגו יהודים, החיים בחברה או בעולם הרוחני של האמנים שיצרו אותן ושל הצופים בהם - יהודים ולא-יהודים כאחד. כולל: תמונות ופסלים המעצבים גיבורי יצירות הספרות הקלאסית היהודית בתנ"ך ובספרים חיצוניים אשר הפכו סמלים ויזואליים לגיבורים ספרותיים אלה.

מטרת התערוכה

תערוכה דוקומנטרית זו מציגה רצף של נוכחות יצירות אמנות פיגורטיבית בתרבות העם היהודי למן העידן התנ"כי ועד סוף המאה העשרים. גישה זו אל האמנות הפיגורטיבית היהודית זוכה להצגות

תערוכה דוקומנטרית המייצגת יהודים באמנות הפיגורטיבית מאז היווסד העם היהודי במדבר סיני ועד ימינו, תיפתח בקולוקוים המכון הבינלאומי ליהדות חילונית והומניסטית ב-13 באוקטובר 1995 בדטרויט. התערוכה תלווה בהרצאות וסימפוזיום, במגמה להאיר מחדש את תולדות התרבות היהודית והמגמות האמנותיות והספרותיות שהתפתחו בה בעבר, כפי שהם נראות בעיני חוקריה בהווה. המארגנים מקוים כי ניתן יהיה לערוך את התערוכה והפעולות המתלוות לה גם בישראל.

התערוכה תכלול יצירות מכל העידנים בתולדות התרבות היהודית.

[1] יצירות מעידן התנ"ך - מבחר יצירות פיגורטיביות, אשר עם דומיהן חיו יהודים בתרבותם ובפולחניהם בהם השתתפו - במשכן במדבר, במקדשי אלוהי ישראל בירושלים בבית אל ובדן, במקומות קדושים לאלים כנעניים בישובים יהודיים, לפני ובעת ממלכות ישראל ויהודה.

[2] יצירות מהעידן ההלניסטי והביזנטי, מימי הביניים, הרנסנס. אחרי חורבן שלושת המקדשים לאלוהי ישראל, שבמרום עמדו יצירות אמנות הפיסול והתמונה, כמתואר בתנ"ך, מופיעות יצירות האמנות היהודית בבתי הכנסת בארץ ישראל ובתפוצה, בעידן ההלניסטי והביזנטי. מאז ועד היום מילאו יצירות אמנות הציור תפקידים בחיי יהודים ובטקסייהם - בבתי המשפחה, בספרי תפילה, בכתובות-נשואין, וכד'.

[3] מתקופת ההשכלה ועד ימינו מתפתחת אמנות יהודית במערב, יצירות מאת ועל יהודים מופיעות באוספים, בתערוכות, בגלריות ובמוזיאונים.

פיליס פזנר מלכין היא ציידת

היהו אלהן יהווי

הבחירה של יצירות מאת אמנים יהודיים אלה כרוכה בהתלבטות בבעיה הנוגעת ליצירתם של יהודים בכל חומי ההגות והאמנות בימינו. האם כל יצירה הנוגעת על ידי אמן ממוצא יהודי תחשב ליצירה יהודית? האם פורסט וקפא הם סופרים יהודיים כיון שגולדו יהודים? האם מנדלסון הוא קומפוזיטור יהודי כפרנשטיין? האם שפילברג וידי אמן הם קולנוענים יהודיים. כיוצא בטרט 'הריבוק' בפולנית בשנות השלושים? האם קיטלינג הוא צייר יהודי כשאגאל? לשאלות רבות אלה אין תשובה חד-משמעית אך כל החמדדות עמה היא מעניינת ואולי יהודית מאד. על כן יש נציגות בתערוכה זו לא רק ליצירות מאת יהודים אלא גם ליצירות על יהודים. כיון שגם הן הפכו חלק חשוב מהתרבות היהודית. בתערוכה - מספר ריגמאות מיצירות קדומות וחדשות בהן הוצגו דמויות של יהודים כפי שניאו לאמנים בני תרבויות אחרות - כדמות השבוי השמי, מארץ כנען כימי העמסס השני, מחקופת יציאת מצרים, דמות אברהם העומד להקריב את בנו לעולה מאת דמבראנט, או דמות האשה היהודיה שרצחה את הוליפרנט מאת רובנס.

עקדת יצחק; בית הכנסת בבית אלפא; מאה 6

שמואל מושח למלך את דוד, דורה - אורופיס, מאה 3

נדירות, והיא תציג את האמנות היהודית והאמנות על נושאים יהודיים כממלאים תפקיד בעל ערך בהתפתחותה של האמנות בתרבות המערבית.

רוב הכתבים והתצוגות של תרבות יהודית מתמקדים ביצירות מילוליות יהודיות או בארכיטקטורה

ובמלאכת מחשבת, ואינם מדגישים את התפקיד שמלאו הפסלים, הפרסקות, המוזאיקות, ציורי הספרים וציורים אחרים בחיי התרבות היהודית, בקהילה ובמשפחה, ובאינטרפרטציה של מורשת היהדות.

בחוגים רבים רווחות הדעות, כי בגלל האיסורים התנכייים על יעשיית פסל ותמונה הוגבלה האמנות היהודית ליצירות דקורטיביות בלבד או בעיקר, וכי רק בעת האמנסיפציה החלו יהודים לעצב דמויות אנוש, ועל כן האמנות היהודית מיוצגת בעיקר ביצירות מהעידן החדש - כיצירות פסקין, שאגאל, מודיליאני.

מטרת תערוכה זו היא להציג דוגמאות מייצגות מאוצר היצירה הפיגורטיבית, שמלאה תפקידים מרכזיים בתרבות העם היהודי - אוצר מגוון, עשיר ומעורר ענין רב. גישה חדשה מעין זו עשויה להפוך לאמצעי חינוכי בעל חשיבות עליונה בעידן, שבו המדיה הוויזואלית ממלאה תפקיד דומיננטי בחיי התרבות של מורים ותלמידים כאחד. פעולות חינוכיות ולימודיות, בהתבסס על פרסומים כשל ההיסטוריונים ססיל רות ובצלאל נרקיס, תאפשרנה לקרב חוגים רחבים לגישותיה ולנושאיה של תערוכה זו באמצעות היצירות המוצגות בה.

התערוכה, וההנאה מהיופי והענין המתעורר במפגש עם צילומי יצירות האמנות הפלסטית עשויים המיוצגות בה, עשויים לעורר בקרב הצופים ענין ביצירות המקוריות, רצון להתוודעות לגישות חדשות בלימודי התרבות היהודית, למגוון הגדול של האידיאלוגיות וזרמי היצירה שחיו בכל עידניה.

תמונות בתערוכה

בתערוכה - 75 צילומים גדולים (50 עד 70 ס"מ) של יצירות אמנות פיגורטיבית מעידן התנ"ך ועד ראשית המאה העשרים. אין תואם בין גודל היצירות המקוריות לבין הצילומים שבתערוכה. רוב הצילומים הם הגדלות המאפשרות לצופה בתצוגה להתבונן ביצירה, להתרשם מיוחדת ופרטי עיצובה.

זהו תערוכה דוקומנטרית ולא מדעית, אשר מטרתה להציג (כבשיקופיות או כסרטים על יצירות אמנות) רשמי צילום מהיצירה המקורית, ולאפשר לצופים להחשיף לפרטי יצירות שלא ניתן להחשיף להן בדרך אחרת. התערוכה מיועדת לשמש כהדגמה למקומה של האמנות הפיגורטיבית בחיי התרבות של העם היהודי בעידנים השונים של ההיסטוריה.

כיוון שמעידן התנ"ך לא נותרו לנו אלא תיאורים מפורטים של פסלים ותבליטים פיגורטיביים, אשר שמשו את בני ישראל בפולחניהם ובהיי התרבות שלהם, תוצגנה בתערוכה דוגמאות של יצירות דומות לאלה המתוארות בספרי התנ"ך. הדוגמאות נבחרו מתוך יצירות פיסול ותבליט אשר נמצאו בהפירות בארץ ישראל בתקופה הישראלית, או במזרח התיכון באותה תקופה. כגון: בספר במדבר (כ"א ט) בו מסופר על פסל ברונזה של הנחש שעוצב עלידי משה, ובספר מלכים (יח ט) מסופר על חוקיה המוציא את פסל הנחש מהמקדש, מאות שנים אחר שמשו פסלו; בתערוכה מוצג צילום של פסל ברונזה של נחש מאירן אשר נבחר מבין דוגמאות רבות של פסלי נחשים שמלאו תפקיד בפולחני עמי המזרח התיכון הקדום, והוא מאפשר לנו להתרשם מיצירה דומה לזו לה נחשפו בני ישראל במדבר ובבית המקדש בירושלים במשך מאות שנים.

לפי עקרון זה נבחרו יצירות אחרות לפי מתואר בתנ"ך עלידי הנביאים ומספרי הספורים) כחלק מחיי התרבות היומיומיים של רוב בני העם ביהודה ובישראל, כגון: פסל בעל ממניד; פסלי עשתורת המוזיקה שדיה השופעים כאלת הפריה; פסל אשה הרה ופסל אשה רוחצת באמבט - מאכזיב; תבליטי שן מארמונות בירת עשרת שבטי ישראל - בשומרון; פסלי כרובים, שהם מעין גריפונים או פנינקסים מכונפים, בעלי פנים וכנפיים (בדומה למתוארים בספורי בניית המשכן ובניית מקדש שלמה בירושלים) - משומרון ומסוריה; מוזאיקה מצרית המתארת איש מן המהגרים שהגיעו מכנען; תבליט מסופוטמי המתאר את יהוא מלך ישראל מביא מנחות למלך אשור.

מן התקופה ההלניסטית-ביזנטית נמצאו ציורי קיר ופסיפסי רצפה בחורבות בתי-כנסת ובכתי מגורים. יצירות אלה מלאו תפקידים יומיומיים בחיי היהודים שבקרו בכתי כנסת אלה וחס מהגים אינדיקציה לריבוי יצירות האמנות הפיגורטיבית שיהודים יצרו והשתמשו בהן בחיי הדת והתרבות שלהם. ברוב בתי הכנסת שנתגלו עד עתה נהרסו הקירות ונותרו רק הרצפות. אך ב-1932 נחשפו קירות בית הכנסת בדורה אירופוס (כיום - על גבול סוריה עירק) שנעזב בשנת 256 לספירה בעת הכיבוש הפרסי של העיר שהותה או עיר גבול של האימפריה הרומאית. הציורים נשמרו בזכות הרומאים, שהפכוהו לחלק מביצוריהם נגד הפרסים, במלאותם את הלל בית הכנסת כחול מדבר יבש, אשר שימר את טריות הציורים וצבעיהם במשך 1700 שנים. תגלית זו ותגליות הפסיפסים של בתי הכנסת בארץ ישראל שינתה את תמונת תולדות האמנות היהודית כפי שהצטיירה בדמיונם של היסטוריונים.

המעמד והיחס לאשה בספרות התנ"ך

יעקב מלכין

במיוון הזיגורים הספרותיים שבתנ"ך מוארת האשה, ביצירותיהם של רבים מסופרי הנאראטיב הריאליסטי, כנחותה במחית מעמדה החברתי והמשפטי, אך מתמודדת בכל האמצעים העומדים לרשותה, לכבוש מעמדה במשפחה ולהשיג זכויות המגיעות לה לפי חוקי ישראל. יש אמנם גירסות שוביניסטיות זכריות, המבקשות להציג את האשה כעוזרת של הגבר בלבד (גירסה ב' של הבריאה), אך אפילו בהקשר סיפור זה חושף הסופר (או הסופרת) את הטרגדיה הסוציוביולוגית של האשה בחברה פטריארכלית, בניסוח תמציתי מחריד של קללת האלוהים. לעומת זו קיימת בתנ"ך גם גירסה שיונית והומניסטית לבריאת האשה והגבר כשתי השתקפויות צלמו ודמותו של האלוהים. סיפורים רבים מוקדשים ליוזמתה המינית של האשה, הזוכה בגינה בזכויות המגיעות לה (לאה, תמר, אשת ער, רות), סיפורי אונס ומעשי נקמה, והתוצאות ההיסטוריות הבלתי צפויות הנובעות מהם (בנות לוט, דינה, תמר אחות אמן). ובצידם - סיפורים על נשים רבות תושיה המשתלטות על בעליהן (שרה, איזבל, אסתר) ומכוונות מדיניות משפחות ועמים כרצונן. יהודיים במינם הם שירי ההלל לאשה, לאהובה ולאהבת החושים והיפי בשיר השירים, המתמוזגים בשירי ההלל ששרה האשה לאהובה, העדיף בעיניה על מלכים ועל כל עושר ואוצרות שהם יכולים להציע לה. מעטים הם המכנים המשותפים ליצירות ספרות רבות ושונות אלה, שנאספו בידי עורכי התנ"ך ממקורות שונים של היצירה היהודית במשך אלף השנים הראשונות לקיום האומה ותרבותה העברית. אחד ממכנים משותפים מעטים אלה הוא היחס החושפני וחסר הפניות בתיאורי מעמדן של הנשים הנשלטות על ידי גברים, בחברה בה הרכוש שייך לגברים, ונשים הן חלק מרכושם, מסורות לשיפוטים הבלעדי, עשויות להיענש או להיות מגורשות לפי רצונם (כהגר), ללא הגנתן של החברה או המערכת המשפטית.

פרופ. יעקב מלכין (אונ. ת"א) הוא יו"ר המכון ליהדות הומניסטית

כפי שאומר ברגסון: היצור היודע לבחור, המסוגל ליצור ברירות חדשות, שאינו מסתפק בטבע ואינו נוהג רק לפי טבעו - אלא מסוגל ליצור לו סביבה ציביליזציונית ותרבותית חדשה. בעוד שבגירסה השוביניסטית של הבריאה הגבר הוא היצור הראשון שנוצר בעולם, וכל החיות, ובסופו של דבר גם האשה, נוצרו רק כדי לעזור לו בעיבוד גן האלוהים, הרי בגירסה הראשונה האדם - זכר ונקבה ברא אותם - הוא היצירה האחרונה שיוצר האלוהים, לאחר שבדומה לתיאוריות האבולוציוניות המוכרות לנו, כבר יצר את התווה מהמפץ הגדול של אנרגיית האור, לאחר שבתוך התווה יצר שמים ומים, לאחר שבתוך המים החלו לשרוץ החיים הראשונים, והופיעה היבשה, בה נוצר בסופו של דבר האדם כשהוא זכר ונקבה.

יאן ואן אייק: חוה

מאידך - מדגישים רוב הסופרים של הנאראטיב התנ"כי את מעלותיהן האנושיות של הנשים הפועלות בסיפוריהם, את עצמאותן הפנימית, את כוחן לתכנן ולבצע מעשים חריגים, המאפשרים לכבוש להן מאוזנים ועמדות שליטה גם בתנאי עוול, בהם הן נאלצות לחיות.

גדלותה של ספרות יפה אינה נמדדת במידת הנאמנות שלה לעובדות ההיסטוריות, או לאפשרות הוכחת אירועים שתוארו בה. הספרות היפה נמדדת ביכולתה לחשוף אמיתות אנושיות, לרגש את הקורא ולפתח בו זיקה לדמויות הפועלות ביצירה הספרותית, להעריך, בגלל אנושיותן המתגלה בסיפור, ללא קשר למעמדן הכלכלי או הפוליטי.

אלוהים זכר ונקבה

אם ניצמד לטקסט התנ"כי הספרותי, ונקראנו בדרך הפשט, ללא עזרת הדרש וללא מחויבות לפירוש דתי או אחר - נגלה בין השאר שורה של סיפורים, אשר במרכזם עומדות דמויות נשיות, המתמודדות עם מצבן, פעילות ויוזמות ומשיגות את מבוקשן, על אף נסיבות הנחיתות של האשה בחברה פטריארכלית פוליגמית הרואה את האשה כפי שרואה אותה הגירסה השנייה של סיפור הבריאה: דמות אשר נוצרה כעוזרת של הגבר, שתפקידה בחיים הוא לעזור להיות עזר כנגדן; דמות שנוצרה כאשר התברר כי אף חיה אחרת אינה יכולה למלא תפקיד זה; הדמות היחידה בטבע שלא נוצרה יצירה ראשונה מפסל עפר שהופחה בו נשמה, אלא "כייצור משני" - חתיכה הלקוחה מהגבר, שממנה בנה אלוהים את האשה כדי שתהיה עזר כנגדו.

מול גירסה שוביניסטית זו, המזדהה עם ההשקפה הפטריארכלית הרואה גם באלוהים זכר בלבד - עומדת השקפה הפוכה, המובעת בגירסה הראשונה של הבריאה. לפי גירסה זו נוצר האדם כשהוא זכר ונקבה, בצלמו ובדמותו של האלוהים, שגם הוא זכר ונקבה כאחד. הזכר לא קדם לנקבה משום בחינה, היא לא נוצרה למענו כשם שהוא לא נוצר למענה - שניהם נוצרו בבת אחת, במאמר אחד, מתוך שיוון גמור ובנטח הגורם לקורא להבין את השיוון בין גברים לנשים, אשר שניהם כאחד מהווים את המושג אדם. לפי גירסה זו הם נור הבריאה - שיא האבולוציה,

שרה החזקה והדומיננטית

כבר בסיפורי האבות מוצגת האם הראשונה של האומה הישראלית כמי ששניתה באופן מכריע את גורלו של בעלה אברהם, שהיה נודד עני וחסר כל, אשר נדד - כמו שבטי חבירו רבים אחרים - ממסופוטמיה לכנען, מכנען למצרים, כשהם חסרי רכוש וחיים מן היד אל הפה. לשרה ולאברהם היה הסכם - כמסופר בפירוט בסיפור אברהם בגרר - הם אמנם נשואים וחיים יחד כבעל ואשה, אך בבואם אל חצר מלך זר יציגו עצמם כאח ואחות, כך שאם המלך ירצה בה, לא יזיק הדבר לאברהם.

התחבולה מצליחה בפעם הראשונה בניקורם בארמונו של מלך מצרים. אברהם מזכיר לשרה שמשום יופיה עלולים להזיק לו בעבורה. פקידי המלך שומעים שהיא אחותו וממהרים להלל אותה בפני מלכם, ולהביאה אליו לארמון. המתנות שנתן המלך לאברהם ולאשתו - השפחות והעבדים, החמורים והגמלים יקרי המציאות בימים ההם, כל אלה הפכו את משפחת העברים הנודדים והעניים לאנשים עשירים. הם יכולים להרשות לעצמם אשה שניה לאברהם - שפחתה המצרית של שרה, אברהם יכול להקים לעצמו צבא פרטי, גדול למדי לפי מושגי הימים ההם - 314 עבדים היכולים ללחום תחת פיקודו. וכל זה בזכותה של שרה, החוזרת על אותו תרגיל עצמו בחצרו של מלך גרר. שרה היא מקור עושרה של המשפחה, והדבר עושה אותה במשך הזמן לדמות חזקה ודומיננטית. כאשר אחרי שנות עקרות רבות ילדה לאברהם, צעיר מבנה של הגר, ועל כן חסר סיכויים לרשת את ירושת אביו ואמו - הכריחה את אברהם לגרש את בנו בכורו ואת אמו מניתם אל המדבר, ללא אמצעי הישרדות כלשהם פרט לחסדי האלוהים. שרה מתה מיד לאחר נסיונו של בעלה להקריב את בנה היחיד כעולה לאלוהיו - לבה לא עמד, כנראה, בחרדה הנוראה נוכח עקידתו של בנה על מזבח וקירוב המאכלת לצווארו. על כך נטפה בודאי האכזבה הנוראה מבעלה, ומצייתנותו העוורת לאלוהיו האכזר, שהרי אברהם הוא שהעז לעמוד כנגד אלוהיו בויכוח כדי להציל את הצדיקים בסדום, אך משנצטוו להקריב את בנו היחיד שנותו לו אחרי גירוש ישמעאל - לא הוסיף להתווכח, אלא יצא מיד לדרך, למקום השחיטה של בנו.

לאה ותמר - עורמה במיטה

אף שלכאורה היה שלטון הגברים כנשותיהם הרבות שלטון מוחלט, הרי בחיי היומיום מתגלה חולשתו של הגבר, בעל היצרים הבלתי

וחושפניים עד שהמבקר הרוולד בלום טוען, כי יכלו להיכתב בידי נשים בלבד. "בספרה של גי"י" הוא מציג את התיאוריה, כי יצירות פמיניסטיות מעין אלה לא יכלו להיכתב על ידי גברים, ויש להניח כי נכתבו בידי נשים, שהרי בתקופה העתיקה היו משורות וסופרות רבות, כמו מרים וכמו מחברת הסיפורים הללו בתנ"ך.

חנה מרדה נגד חטאו הקדמון של אלוהים, שניסה למנוע מהאנושות את המוסר על ידי איסור ההבחנה בין טוב לרע, והצליחה לנצחו. על אף איסוריו ואימוניו של אלוהים הביאה את הדעת לאנושות, כמו שפרומתאוס הביא את האש שאיפשרה את הציביליזציה האנושית, בניגוד לאיסורו של זאוס. הסיפור אינו מציג אותה כחוטאת אלא בעיני האלוהים, הנפגע כמובן מנצחונה. תקוותו, כי העובדים והשומרים בנו ימשיכו להיות בורים לעולם - נכזבה. הבטחתו שהם ימותו באוכלס מן העץ, שמפריו אסר עליהם לאכול, התגלתה - כפי שהבטיח הנחש - כאיום שוא, כשקר הראשון של אלוהים. בעלה של חנה כל כך מתלהב מהשחרור מן ערן הבורות וחסר ציביליזציה, שהוא מכנה אותה "אם כל חי", ובסופו של דבר נותר רק האלוהים כועס ומנוצח, ולא נותר לו אלא לקלל את יריבתו חנה, וקללתו משמשות לסופר - או לסופרת - כעין הגדרה פמיניסטית של הטרנדיה הסוציוביולוגית של האשה בחברה הפטריארכלית. לא רק שהאשה משועבדת לגבר, אלא אליו תשוקתה, והתשוקה הופכת אמצעי שעבוד לא פחות מהכח שיכול הגבר להפעיל על מנת לשמור על נחיתותה. העובדה, כי כל יסורי הגוף הכרוכים בלידה הם מנת חלקה בלבד, וזאת בחברה שבה האשה יולדת לידות רבות מאד בכל שנות הפוריות שלה, אף היא תורמת, לפי הגדרה זו, לקושך לעצב ולכאב שבחיי האשה. אך גרוע מכל הוא ההסדר הפוליטי, לפיו הגבר מושל באשה - הסדר שהסופר התנייכי מציגו כקללה העומדת מזה אלפי שנים, ועד היום נמשך המאבק להסרתה.

כמעט בכל הסיפורים האחרים מוצגת האשה כשהגבר מושל בה ובמשפחתו - אך ברבים מהם חושף הסיפור את האופן שבו נשים ממלאות תפקידים מכריעים בחיי המשפחה ובגורלה, ובמקרים אחרים - האופן שבו האשה מתמודדת עם מגבלותיה החברתיות האובייקטיביות, ומשיגה את שלה על אף חוסר הסכויים לכאורה לעשות זאת.

האדם מצא עצמו ביער העד של גן העדן הקדום, חסר דעת ומוסר, לא יודע להבחין בין טוב לרע, מוכן לחיות מהיד אל הפה וחושב שזה הטוב שבעולמות. בתוך הסטגנציה המשעממת הזאת מתחילה עלילת התרבות של האנושות ביוזמתה ובמרד האשה הראשונה, אשר לולא היא היינו עדיין כלאים בבורות, בחוסר הדעת וביערות העד, שבהם אפשר לחיות גם כשהאדם דומה מאד לחיות האחרות.

נצחונה של חנה על אלוהים

עם הסיפור על חנה מתחילה שורת סיפורים על דמויות נשיות. יחסם הסופרים אליהן מובע באופן הצגתן ובעלילות שבהן הן פועלות. מעמדן הנחות בחברה הפטריארכלית המשעבדת אותן לגברים חושף מציאות עגומה, אך בה בעת מציג נשים מתמרדות, מתמרדות, יוזמות, המשיגות את שלהן על אף הנסיבות. התיאורים הם כה בוטים

מיכאל אנג'לו: לאה

בנות לוט - יוזמה מינית קיצונית

כל הסיפורים הללו כמו נכתבו בצל הסיפור הקדום על בנות לוט. זו העלילה הקיצונית ביותר מסיפורי היוזמה המינית של האשה במקרא. לוט הוא צדיק בעיני יהוה, ועל כן יש להצילו מהשואה שיביא חי על הילדים, הנשים והגברים של סדום ועמורה.

כשהמון סוגר עליו בדרישה להוציא אליו את שני הגברים המתארחים בביתו - שני שליחי האלוהים, שאכלו זה עתה ארוחה דשנה של בשר וחלב בביתו של אברהם אבינו - מסרב לוט להפקיר את אורחיו לאונס המוני. לוט הוא מכניס אורחים, ומתוך הקפדה על המצווה האצילה מגן על אורחיו הגברים, אך מציע במקומם את שתי בנותיו הבתולות, לאונס קולקטיבי של שכניו. השכנים מסרבים, הם רוצים להשתעשע הפעם במשכב זכר, ותוכניתו של לוט לא יוצאת לפועל.

אחרי השואה, כשסדום נהרסת וכל משפחתן אובדת, מוצאות עצמן בנות לוט במערה, לאחר בריחתן במעלה ההרים מים המלח. למיטב ידיעתן, לא נותר איש מכל מי שהכירו,

רות - מקבצנית חסרת בית לאם האומה

לסיפור רות הרבה מן המשותף עם סיפור תמר אשת ער.

לא אחת ניסו להציג את רות כסיפור פסטורלי על אנשים צדיקים וחסידים. ר' זעירא שאל לשם מה הכניסוהו לתנ"ך, הרי אין בו כדי להתיר או לאסור ואין לו מוסר השכל, ומצא אחד בדותק: יש גמול לעושי חסד. משום מה מציגים את האשה הפעלתנית הזאת כאשה חסודה שמישהו גמל לה על חסדיה, כשלמעשה השיגה כל מה שהשיגה במעשים מכוונים, מבלי שאיש יתנדב לגמול לה כגמולה, ומבלי שלא להיה תפקיד כלשהו בעלילתה.

בחירתה של רות ללכת עם נעמי מוצגת לא כמעשה חסד אלא כבחירה - בכל מקום שהיתה הולכת אליו היתה אלמנה חסרת ילדים. רות אהבה את נעמי והלכה עימה אל עמה ואל אלוהיה, ויתכן כי היתה מודעת - מחמתה - כי בבית לחם תקפים עדין חוקי ייבום, המבטיחים סעד לאלמנה במצבה ועזרה לקיומה בכבוד של חמותה. הגואל האלמוני בבית לחם - קרוב המשפחה, שלפי מידת הקירבה היה חייב לשאת את רות לאשה - מתעלם משתי הנשים העניות הללו, המדהימות את אנשי בית לחם בעונין, ואולי גם בהופעתן אחרי שבעות של נדודים וטלטול ממואב הרחוקה. אנשי בית לחם, הזוכרים את נעמי בצעירותה, שואלים: "הזאת נעמי?" הן קבצניות, ונהנות - מחוק, לא מגמילות חסדים - הפיאה, ורות מלקטת ומושכת עיני בועז, בעל הבית. אך על אף דברי הנגעים שלו, והרשות שהוא נותן לה ליהנות ממה שמגיע לה, אין הוא מציע לגאול אותה מאלמנותה העיריית, אף שגם הוא קרוב משפחה.

נעמי מאיצה בה לאלף את בועז הישן במשתה הקציר, כפי שעשתה לאה ליעקב. הן בליל המשתה הזה ייתכן שגם בעז שיכור כיעקב בליל כלולותיו, ועל כל פנים כגבר לא יעמוד נגד קסמי אשה צעירה השוכבת עמו בשנתו. רות מהססת, אך לבסוף מקבלת את ההצעה: היא קרבה אליו, מסירה ממנו את כסותו, שוכבת למרגלותיו עד שהוא "נלפת" בשנתו באשה הצעירה ושוכב עמה, ובבוקר כבר אין לו ברירה. הוא לוקח אותה לשער בתי המשפט והאדמיניסטרציה להסדיר את הנישואין האזרחיים, שהיו נהוגים עד שהרבים השתלטו עליהם בניגוד למנהגי התנ"ך.

מרוסנים, וכוחה של האשה לנצל חולשה זו כשהיא מנסה להיטיב את מצבה החברתי או המשפחתי. עובדה זו משותפת לשורה ארוכה של סיפורים, אשר יוזמת האשה היא במרכזם - כגון סיפור לאה אחות רחל, שהתחזתה לאחותה בליל הכלולות של יעקב ורחל, התגנבה למיטתו של בעל אחותה, שהיה אולי שתוי בליל המשתה, הוא ליל הכלולות שחיכה לו בחוסר סבלנות שבע שנות עבודת חיים שעבד באחותה. היא מצליחה בלילה ההוא לגרום ליעקב לבעול דווקא אותה, ולא את רחל יפת התואר, ורק בבוקר מתברר לו שהיה גם לבעלה של גיטתו.

עלילה זו חוזרת בנירסות שונות, כשבכל סיפור מתגלה יוזמת האשה, היכולה בעזרת מיניותה להשפיע על הגבר לעשות דברים בניגוד לכונתו ולרצונו. תמר אשת ער, התאלמנה ללא ילדים משני בניו של יהודה. אונן, החושב בעת המשגל כי אל לו לעבר את גיטתו לשעבר פן יהפוך את ילדיה ליורשים עם בניו, משחית ארצה את זרעו, מציל את בניו אך לא אתו. אחרי מותו, ועל אף ההבטחות והחוק המחייב את יהודה לתת לה גם את בנו השלישי, הוא זונח אותה לגורלה; היא מתחפשת לזונה, מצליחה לפתותו ולגרום לו לבעול אותה ללא ידיעתו. כשהוא חושב שבגלל שהרתה לזוננים יוכל להיפטד ממנה על ידי הוצאתה להורג - מתברר לו, מהחותרם האישי שהשאיר אצלה כששכב איתה, כי צדקה ממנו, וכי היא תהיה לו לאם בנו.

המהפכים בספור מהירים - כשיהודה השומע כי כלתו "הרתה לזוננים" הוא מודיע בהקלה כי יוציאה להורג, בשעה שמוציאים אותה למקום הריגתה - היא מראה לו את החותרם האישי של ראש השבט וראש המשפחה שלה ומודיעה, כי היא הרה לאיש שלו הם שייכים. כשיהודה רואה את הערבון שהשאיר אצל הזונה, לה נענה בהולכו בדרך, הוא מודה: "צדקה ממני" - ותמר הופכת לאחת האמהות הקדומות של שושלת המלוכה ביהודה.

אופן הסיפור מביע הערכה לאשה שהתחפשה והתנהגה כזונה, על מנת להשיג את מה שמגיע לה בזכות - סטטוס שבלעדיו אין לה זכויות כלל - סטטוס של אשה נשואה ואם לילדים חוקיים. סטטוס זה הובטח על ידי חוקי הייבום היהודיים, שמטרתם היתה להציל אלמנות חסרות ילדים ממצוקתן, בדידותן ועיריותן. רבים ניסו להשתלט מהחובה שהטיל חוק הייבום על אחי הנפטר, לשאת את אלמנת אחיהם לאשה. אונן ניסה להשתלט מחובה זו, גם יהודה ניסה להשתלט ממנה - ושניהם נראים לסופר אשמים, ואילו תמר שהתחפשה לזונה נראית לו ולבסוף גם לגיבורי יהודה, כצודקת מהם.

מיכאל אנג'לו: רחל

אסתר - המלכה המושיעה ללא עזרת אלוהים

אסתר, לעומתה, אינה בת מלך, אך היא הופכת למלכה בחצר הקיסר הגדול אחשוורוש, המושל בקיסרות פרס העצומה, מהודו ועד כוש, לפני שנכבשה על ידי אלכסנדר מוקדון. אחשוורוש הוא המלך הפרסי אשר נחמיה היה שר בחצרו, שליחו המיוחד לענייני היהודים אחרי שיבת ציון. ברומן הפוליטי על אסתר, נעדרים שם האלוהים ונוכחותו, כפי שזה קורה ביישיר השירים" - שתי היצירות נוצרו כנראה בתקופה, שבה דת ההלכה המקראית לא חייבה את רוב בני העם, כפי שטוען נחמיה בעדותו, כשהוא מספר על האיכרים המביאים סחורותיהם בשבתות לירושלים.

"אסתר" הוא היצירה הראשונה, בה נזכר המונח "יהודים", ובה מוציאים גור דין מוות על כל היהודים בכל מושבות הקיסרות. האנטישמיות היא כה חזקה - מאות שנים לפני הנצרות - עד שאסתר אינה מודה במוצאה היהודי, כשהיא מתקבלת בהרמון המלך הפרסי, אשר גם הרודוטוס טוען כי היו לו עשרות רבות של נשים ופילגשים. כל היצירה תואמת את הידוע לנו על החצר הפרסית, והיא נכתבה על ידי מישהו שהכירה מקרוב.

אסתר מצטרפת אף היא לשורת הדמויות הנשיות, שיוזמתן ופעילותן המינית קובעות גורלות, אך הפעם מדובר לא רק בגורלה שלה, אלא בגורל העם היהודי כולו. היא מצליחה להתחבב על המלך, מצליחה לנצח את יריבתה המלכה הבוגרת הקודמת, באמצעות קרוב משפחה שלה, מיושבי שער הארמון. היא לוקחת על עצמה להרוס את הקריירה של ראש הממשלה, המוציא את צוי ההריגה על היהודים. באמצעות אינטריגה חצרנית מובהקת היא מצליחה להכשילו, להעליל על המן כי ניסה לשכב עמה, לעורר את חמת המלך המוציא את ראש ממשלתו להורג, ולהביא להתמרדות היהודים בכל האימפריה, ולהפיכת יום הפורים ליום נקמה והריגה של שכניהם הלא-יהודיים.

ואנס אותה על אף תחילתיה כי יחכה מעט, יבקש את דוד והוא ודאי יסכים להשיאה לו. חטא האונס נראה לגיבורי היצירה הזאת כבלתי נסלח על ידי קרובי האנוסה, אך דווקא אביה מוכן לסלוח ולשכוח. זה עולה לו ביוקר. אחיה של תמר הנאנסת ינקום באביו על סלחנותו נקמה איומה - הוא יגזול ממנו את הממלכה, ישכב עם כל נשיו של דוד על גג הארמון בעיר דוד, כך שכל העם יוכל להתבונן במעשהו. הוא ימות אמנם בקרב בגלל תאוונה מטופשת, אך דוד, היודע עילת המרד הזה, אינו שמח בנצחון, אלא מבכה את בנו אהובו. חטא האונס הוא היחיד מהעוולות הרבות הנעשות לנשים, שהסופרים התנ"כיים אינם מוכנים להתייחס אליו כאירוע חולף ללא תוצאות. כאשר דינה נאנסת על ידי נסיך שכם, ויעקב מוכן לשכוח ולסלוח, כיון שהנסיך מוכן לשאתה לאשה, וכל אנשי שכם מוכנים למול את עצמם למען תוכל בת ישראל להינשא לבן שכם - אין אחיה של דינה מוכנים להשלים עם כך. בניגוד לכל פסקי הדין הסלחניים של שופטי ישראל בימינו - נוקמים בני יעקב נקמת טבח נורא בכל אזרחי שכם, המשלימים עם הנסיך האנס שלהם, והורסים בכך את סיכויי יעקב להתקדם בנסינות השלום וההשתלבות שלו באוכלוסייה של מרכז ארץ ישראל, גורמים לו לעקור מהחלק הפורה של הארץ ולנדוד בחופזה דרומה לחברון, וכעבור שנים מספר לעזוב את הארץ המובטחת. וכל זה בגלל אונס נערה קטנה שיצאה עם חברותיה לטייל בחוצות שכם.

איזבל - מלכה ישראלית אלילית

אך יש גם דמויות נשים שאינן מוצאות עצמן במצוקה אישית - איזבל ואסתר פועלות על מישור ממלכתי, ממלאות תפקידים מרכזיים בחצר וקובעות בגורל העם והממלכה.

איזבל היא בתו של מלך צור, אשתו של אחאב, מי שהכניסה את הפוליתאיוס הכנעני באופן רשמי לחצר המלכות הישראלית, והפכה את זת הבעל והעשתורת לדת המדינה הישראלית. בהשפעתה ירדו נביאי יהוה למחצרות, וחמישים מהם מתחבאים במערות בימי אליהו (בזכות שר החצר של אחאב שנשאר נאמן לדת יהוה). היא האשה שתכננה והוציאה לפועל את גול כרם נבות, שאחאב רצה בו אך לא ידע כיצד להשיגו, כיון שבישראל לא נהגו לעבור על החוק ולגזול אדמת נתינים.

והן לבדן, בלתי נשואות ובתולות - חסרות ילדים ובעל - חסרות כל מעמד וסיכוי בחברה של הימים ההם. עד שעולה על דעתן רעיון מבריק - גבר, ואפילו הוא אב, הוא חסר אונים בשכרותו כנגד פיתוי המיני של אשה צעירה. הן משקות את אביהן יין ושוכבות עמו בזו אחר זו, והופכות אמהות לעמים גדולים וחשובים - רות היא אחת מצאצאיהן.

הספרות התנ"כית אינה מטיפה מוסר

מה מגמת הריאליזם התנ"כי? הספרות התנ"כית אינה מטיפה מוסר, אינה מספרת סיפורים על מופתים מוסריים; הסיפורים חושפים מציאות אישית וחברתית מסוכסכת ומורכבת, אשר בה מתמודדים בני אדם עם זולתם ועם גורלם. לפי אמות מידה מוסריות מסוימות, מעשיהם הם בבחינת חטא או עבירה - אך מבחינת ההתבוננות בחיי האדם מתגלה לסופרים אלה, כמו לכל הסופרים הגדולים בריאליזם האירופי שאחריהם, כי רק כך ניתן לתאר את האנושי שבאדם. על רקע התמודדותו עם הסביבה מתגלה הפוטנציה האנושית היחודית של כל אחד מאתנו, על רקע חטאים ועבירות בעיני קוראים מסויימים - מתגלים מרחביה הגדולים של הנפש האנושית, על כל מה שטמון בהם.

הספרות הריאליסטית אינה שופטת, היא מגישה עדות. היא מגלה בהתבוננותה את המציאות האנושית, אשר גיבורים בסיפור או מחוצה לו יכולים לשפוט אותה. על כן מודה יהודה כי "עזקה ממני", על כן מזדעזעים הקוראים החסודים מגילויי גילוי העריות, או ביקורי אב האומה הגדול יהודה, אצל זונה על אם הדרך. הסופר אינו מזדעזע. הוא יודע שהוא מספר את המציאות. הוא מעוניין באמת החיים יותר מאשר במופתים מוסריים שלהם. את אלה הוא משאיר לנביאים ולמטיפים, ולכל היודע להגיד לאחרים איך צריך להתנהג. לאה, תמר, רות ובנות לוט אינן נחשבות לפחות טובות בעיני הסופרים המעצבים אותן, כיון שנראה בעליל כי לדעתן לא היתה להן ברירה, כי היתה זו הדרך היחידה שמצאו להתמודד עם מצוקתן או למלא את רצונן.

דינה - רצח המוני נקם על אונס

יש שאשה נקלעת למצוקה שאינה יכולה להתמודד עמה, כמו תמר שנאנסה באכזריות על ידי אמנון בן דוד, שהתחפש לחולה, ביקש שתסעד אותו במיטתו בחוליו, התנפל עליה

רשע ברשות התורה

מאבקו של י.ל.גורדון לשחרור האישה מעריצות הרבנים

עמירה הגני

קוצו של יוד (קטע)

יהודה ליב גורדון

לפנים בן־ישראל כהיות התורה אור.
לא קרדם לחפר בו. לא חפר נאנה.
היו הגאונים קחי מספר בקל חר נרה.
כלם אנשי קרש וקשם להם נאנה:
עתה - מספר הרקנים היו הגאונים
עד כי קשם זה והקלסו הצעירים.
אף יש לוט גאונים מגאונים שונים:
גאונים אמתים וגאונים אדורים
קאנוי גאונים. שנים ושלישים.
וקאורות וקשרים. עמודים. פשישים.

וקאלון רב ממדרנה המעלה
לא גאון ששום אך גאון נאנה.
אנה המינה סידודי הפנה
וקבוד שם הפאנה: רב נפסי הקרי
נפסי וקראיה כי כן שמו בן־ישראל.
אך מדיע קנה: שם משפחה?
האנים אכזי חתרי מרע ושפעאל?
להליט את יאה לא אמן הכי להטוא,
אכל בקר שפענו ספי דרשי רשוכות
כי בא סמורים וקבלל האמות.

אך נשמת רב נפסי נראי חתריה.
אין כה אף אנה מן המדות המשפחות
שנפשוני קהן דיע קרש: בני ברית:
על קמון וקראל שנו לא תחום.
הרף שלום לא ידע: חמלה לו נרה:
ידע רק הרוב וההרם. הקרף נאסרי:
ובקראוהו כפוסקים ובקרא
בראותו לפסקין לא ידע סתסור.
נצא לו שם קראש המהמירים,
מפנה בין הגאונים האדורים.

ביום הראשון לפנה. נצבים
קרא רב נפסי אליו את שני בניו.
מפנה האנה את צדור המכתבים
ויצא את הנש מקראיה לפניו:
הכל כהלקה - אטר - כל רשואה אין:
השליח יכל לקסרו אל הנרשה.
אך סמנט שם רב נפסי כנט עין
קרא אל השליח: אל תקרב לנשתי:
המרים תראו כי הנש אינו קשר:
השם הלל כחוב בו בלי ידה. סרה.
הדון הקורא מקבל ידע הין.
החליט על פי האריי כי הלל נקמב חסר.
גם השני על פי בקר הפחתי אטר כן -
והשנים גלו דעתם כי הנש קשר.
אך רב נפסי החליט כי הלל קלא

יהודה לייב גורדון, הזכור לנו (אולי...) ממשנת ביה"ס שלנו, היה גדול משוררי ההשכלה, ומי שהעביר את השירה העברית מעידן ההשכלה (במאות ה-18-19) אל העת החדשה, במאה ה-20. אף שהלך לעולמו בטרם החלה המאה הזאת, הוא היווה את חוליית הקשר בין בני זמנו - מנדלי, לילינבלום וחבריהם - לבין ממשיכיו - ביאליק וטרשניחובסקי, שהוקירוהו כערכו. במיטב זמנו היה נביא לדורו, ולאחר תקופה ארוכה של השכחה חזר וזכה למלוא חשיבותו כמשורר פקוח-עיניים, מצליח ומוכיח, שיצירותיו לא רק משקפות את החברה היהודית בתקופתו, אלא גם שופטות אותה באומץ וללא דיעות קדומות.

גדולה ומגוונת היא יצירתו הספרותית, ובה דברי פרוזה, משלים, מסות - ובעיקר שירה. אחד המובהקים שבין שיריו, מהנועזים והישירים שבהם, הוא השיר "קוצו של יוד". עניינו - סיפור חייה וגורלה של אשה אצילה ומחוננת, שנעזבה בנעוריה מהבעל שהושאה לו בעל-כורחה, שנטשה וברח לאמריקה. לאחר מאמצים רבים נמצא העריק ואולץ לשלוח לה גט. האשה עומדת להינשא לאדם הגון, יהודי מודרני, האוהב אותה ומוכן לאמץ לעצמו גם את ילדיה, אך ברגע האחרון מוצא רב העיר, הוא הרב ופסי המכונה (ולא בכדי) "הכוזרי" - פסול בגט: שמו של הבעל נותן הגט, הלל, נכתב בו ללא יוד. פסילת הגט דנה את האומללה לעגונות-נצח, לחיי מחסור ושברון-לב, ואין מושיע.

הפואמה הדרמטית והטראגית אינה חסה ואינה נרתעת מחשיפתו של הרב הקפדן והקנאי ומהוקעתו כאדם חסר-לב ונטול-רגש. הרס חייה של העונה אינו בגדר שיקול לגביו, והקטנוניות המרושעת היא חלק מאופיו וממדיניותו כחורף דינים ופוסק הלכות. הצבתה של האשה לעומתו, ולעומת כל העולם הנשלט על ידי גברים ובנוי כמידתם - מאירה את העוול הנורא שביסודו של העולם החברתי הישן הזה. בהבקיענו היום דרך מתוך הלשון שהתיישנה לא מעט, עדיין ניתן לנו לטעום כאן טעמה של אמנות גדולה.

עמירה הגני היא משוררת

כרשת היום והפנים על פי השלחן־שירי.
ניער עם ויאמר כי בעינו ישלא
אך שוכחי גם שניהם פסקדין ערוף.
וככן עמד על דעתו כדרכו וכעין שחול
ויקרא בקול גדול יהודית: הנש פסול!

נגע צרעת כי חתה באדם.
כל חלי קל מדנה כי ישניה,
יש דופאים בארץ וקסמים בקדם.
יש תקנה לחולים כי ישעיה:
כי יחטא איש לאיש או איש לאלף
ופללו השופט מכרי רשעהו,
יש שופט אחר נכה על נכה
וישנה דין הנשפט כי תבוא צעקה:
אך דבר ספי הרב - מי ישנהו,
ולמי יפט האוקרים וישעיהו?

ככדור עפרות ישל מבלי קרב
כאשר יפגע שם הנג ואכרן ונחה.
כן נגע דבור כפוצץ זה ספי הרב
כלבב האמללה שמה וישבת.
אך היתה ברנע כל תקותה לנאיה:
סתאם אחנה השבץ והלפת
ובקול כנשמה היוצאת מן הפות
נפלה לארץ - סתה או סתעלפת:
נרמו הרב לשמשים שנים
מישאה ויצאיה על כסום.

כל הנצבים שם התכוננו האין.
קמו איש תחתיו וכסם צלמית,
כי גם נפשים תוכשה. לים דאכן,
ידע כי דין זה לה דין משפחתות.
וקציר יצאה השמעה בקרין:
הענינה - ענינהו פה לפה הביע.
שמע פאבי ניתעבר. שני הרק.
אך סמריש כי ידע כי אין מושיע:
הסמימילב קסודו לה: הוי אשה מצרת.
לא תשול פים טעבדי כי אם יוד וקראי

מדוע הם יוצאים לשאלה?

מוטי בר לב

תופעת היציאה לשאלה היא תופעה אוניברסלית. היא איננה תופעה ישראלית, או יהודית, ומקובלת בכל דת, בכל מקום בו ישנה אמונה. כמו שיש אנשים שמצטרפים למערכות אידיאולוגיות כאלה או אחרות, ישנם אחרים שנפרדים ממערכות כאלה. תופעת היציאה לשאלה היא תהליך הכולל שלושה מרכיבים. ראשית, התקופה שלפניה - מה גורם לבן-אדם לקום יום אחד ולומר: אני עוזב חיק חם של משפחה, של קהילה, של חברים, ויוצא החוצה. המרכיב השני הוא התהליך עצמו. במעט מאוד מקרים, אדם קם בבוקר, יש לו איזה הבוק, והוא נפרד והולך לקטע חיים אחר. יש כאלה שזה לוקח להם חודשים. ברוב המקרים זה לוקח שנים. זהו תהליך לא קצר של התייסרות. ולא מעט מהאנשים שנכנסו אליו אינם מסיימים אותו. חלק מהאנשים נכנסים אליו, ובאיזה שהוא קטע עוזרים וחוזרים לחברתם. המרכיב השלישי הוא ההסתגלות. אדם יוצא מחיקה החם של החברה הדתית ונכנס לעולם המודרני, עולם קר, של תובנה, של רציונל. פעמים רבות, כשראייתנו יוצאים שאלה מצאתי אצלם סימנים של תלישות. היה להם תהליך מאוד קשה של הסתגלות, שלא תמיד הצליח. רק הילדים שלהם הפכו להיות חלק מחברה שהיא חילונית וחופשית.

ספקות אינטלקטואליים

את הסיבות ליציאה לשאלה אחלק לשישה אשכולות של גורמים. אתחיל בגורמים אינטלקטואליים וקוגניטיביים. אחת ההפתעות שהיו לי בכל חתך מחקרי שעשיתי, היא שגם באומות העולם וגם אצלנו, גורם זה אינו הגורם המרכזי להבנת התופעה. בשאלון שהכנתי שאלתי קבוצה של אלפי אנשים בני 18 עד 30 את השאלה הבאה: ישנם צעירים וצעירות שקיבלו חינוך דתי, ושכאופן קבוע ולאורך זמן אינם מקיימים מצוות. לפניך מספר גורמים המסבירים התנהגות זו. ציין או צייני, לפי דעתך, את מידת השפעתם של הגורמים שלהלן על אי-קיום מצוות. הגורמים היו מאשכולות שונים. הגורם

מדופ. מוטי ברלב הוא סוציולוג מרצה באוניברסיטת בר-אילן

שלהם: היהדות שלהם, האורתודוקסיות, הינה בגדר מה שנקרא - מצוות אנשים מלומדה. הם עושים דברים מתוך אנרציה. כשכא הבן או הבת ושואלים שאלה, הם יכולים לתת תשובה בפזיוקה גרעינית, כי הרי מדובר באנשים חכמים. אבל בתחום הזה, ההלכתי, בעניינים הקשורים להתנהגות או להשקפה - אין להם ידע וממילא הם לא יכולים לתת תשובה. ומוכן שכאשר הבן או הבת שואלים, ואין תשובה - נתפשים הדברים כלא רלוונטיים ולא משמעותיים.

הרהור שמביא לערעור על הסמכות

חלק מהחוקרים שבדקו את תופעת החזרה בתשובה, בראשית שנות ה-80, דיברו על צורך קוגניטיבי פנימי. אדם מחפש משמעות לחייו, מחפש אחר ידע שיביא הבנה ברורה של מה שקורה מסביבו. את הצורך הזה מוצאים אצל חברי כתות, אצל חוזרים בתשובה וגם בקרב היוצאים לשאלה. גם אלה שיוצאים החוצה שואלים את אותן השאלות, כמובן מהכיוון ההפוך. כלומר, דווקא הסקרנות האינטלקטואלית והמאפיינים הקוגניטיביים שלהם מובילים אותם לשאול שאלות מבלי יכולת לקבל עליהן תשובות. בחלק מהצעירים חזק יותר הצד האקטיבי. הזהות שלהם לא רדומה והם מודעים לה. ברגע שאדם מודע למכלול האמונות שלו, ורואה את העניין הדתי כפרובלמטי, משום שאין לו תשובות לגביו, והוא איננו נותן תשובה לזהות העצמית שלו, הוא עלול להתאכזב הוא עובר תהליך פשוט וממיר את הזהות העצמית שלו באותו

האינטלקטואלי, ספקות אם יש או אין אלוהים בעולם, האם התורה ניתנה משמיים או לא, וכדומה. סוגיות אלה, למרבה ההפתעה, התגלו פעמים רבות כמשניות. הן בקרב הצעירים יותר, והן אצל המבוגרים יותר, גם אצל הבנים, גם אצל הבנות, גם אצל יוצאי הקיבוץ הדתי שחזרו בשאלה, וגם אצל יוצאי העיר, גם בקרב יוצאי ישיבות, וגם בין יוצאי תיכוניים או מקצועיים. בכל החתכים שחתכנו, הצד האינטלקטואלי לא היה צד מרכזי. הגורם השני הוא ההיבט האמוציונלי, גורמים ריגושיים, שמדברים דרך הלב יותר מאשר דרך הראש. האשכול השלישי התייחס לגורמים משפחתיים, ואני מקדים ואומר, שאשכול זה הרבה יותר משמעותי מאשר שני האשכולות הקודמים. אחר-כך בדקנו גורמים חברתיים ותרבותיים, גורמים פדגוגיים וחינוכיים, ואחרון, שכלל אינו מופיע בספרות המחקרית ומבוסס על הניסיון שלנו כאן בארץ - גורמים חומריים ואנואיסטיים.

תשובות לא רלבנטיות

צעירים רבים שואלים שאלות, ואינם מסתפקים בתשובות סטנדרטיות לשאלות ולספקות המציקים להם. מהראיונות עולה, שהדור הצעיר לא מוכן לקבל תשובות קיטב. הוא שואל שאלות מורכבות ואינו מסתפק בתשובות פשטניות. לאנשים רבים אין הידע או הרצון או המשאבים של זמן ואנרגיות, כדי לתת את התשובות המורכבות האלה. הרבה הורים ומחנכים צעירים לתת תשובות, אינם נותנים אותן, ואינני מתכוון לתשובות סטנדרטיות, כי אם תשובות בכלל. רבים מהם חושבים שמתפקידם לא לבטל צרכים פיזיים ראשוניים - אוכל, מחסה. אבל עיפים או אינם מסוגלים להשיב על שאלות. וכשצעיר רואה שהדת לא מספקת לו תשובות הגיוניות לשאלות הקיומיות המציקות לו, זה עלול לגורם לו לעזוב.

אפשרות אחרת - אדם מסתכל ורואה התנהגות דתית ריטואלית הנקראת בלשון היהודית קיום מצוות. הוא מסתכל בקיום המצוות, וההתנהגות הזאת נתפשת לו כלא משמעותית, כלא רלוונטית, כלא מתאימה לצרכים של סוף המאה העשרים, ואין מי שיסביר לו את טעמי המצוות. אבא או אמא יכולים להיות עם דוקטורט בפזיוקה גרעינית, אבל נושאי אמונה אינם בתחום ההתעניינות

איור: יערה עשת

ה.ל.ל. מהי?

אגודת ה.ל.ל. חונה אגודת מתנדבים המסייעת ליוצאים לשאלה בהולך המורכב של המעבר מן החברה החרדית לעולם החילוני החופשי או לחברה דתית-פנוחה יותר.

בפני אדם אשר מחליט לנוח את החברה החרדית שמדום מספר קשים מרכזיים אשר עמם עליו להתמודד:

*** קושי סביבתי-מנטלי:** החברה החרדית והחברה החילונית הינם שני עולמות השונים לחלוטין זה מזה. השוני מתבטא בהבדלים הטבעיים מסדר - זום המוכתב על-ידי הדת, בסולם ערכים שונה ובמידת האחריות שיש לפרט על-מחלק חייו עם היצאה לעולם החילוני צריך היוצאי להתחיל לקבל החלטות, לתכנן את חייו ובעיקר לקבוע אחריות על מעשיו ותוצאותיהם.

*** קושי השכלתי:** אדם שלמד כל חייו במסגרות השכלה חרדית, יוצא לעולם החילוני כשהוא בעל השכלה גבולת וכי כמעט כל המושגים של כיתה היסודי... על מנת להשתלב בחברה ולרכוש מקצוע, חייב היוצאי לגשר במהירות על הפערים העצומים, כאשר לא תמיד ישן מסגרות מתאימות לכך.

*** קושי אישי-חברתי:** אדם שהתחנך על ברביו החברה החרדית יחיה חסר הכרות עם דפוסי החיים החילוניים, החל במידעות לחשיבות הזמן והדיוק בחיים וכלה בתחננות עם המין השני וחי משפחה. בנוסף על-כך, היוצאי לרוב מנותק ממשפחתו מתחשה קשה של בדידות.

אגודת ה.ל.ל. מנסה להקל על ההתמודדות עם קשיים אלו, ועם קשיים רבים נוספים בהרכיב שונות, תוך הקפדה על יחסים ואישיות, ומאמץ למצוא את הפתרונות המתאימים ביותר לבעיות הייחודיות של כל פונה.

המעוניינים בפרטים נוספים על פעילות האגודה או בהשתלבות בפעילות, מוזמנים להתקשר לקוים שלנו:

יועלים: 02-738289, (א, ד) 18:00-22:00
תל-אביב: 03-5228705
(ב, ה) 18:00-20:00

אתי נבו

הצבאי או האוניברסיטאי. אמנם יש לו נקודות מגע עם הציבור החופשי אבל אלה הן פגישות תחת פיקוח חברתי, פגישות בהתאם, וממילא רק מעטים מתוכם נחשפים לקשר עם מי שאינם משלהם. מה שאין כן בציבור הדתי המודרני, שכמעט כל בניו מגיעים לצבא וממשיכים אחר-כך לאוניברסיטה. גם בבר-אילן, שבה יש זהות דתית יותר בולטת, למעלה ממחצית התלמידים והתלמידות באים ממשפחות ומבתי-ספר שאינם דתיים. כלומר, ההיחשפות קיימת בכל מקום. ובהיחשפות הזאת לא תמיד יש להם מה לומר. לא תמיד הם מוצאים את עצמם מסוגלים להתמודד.

מניעים אידיאולוגיים ומניעים חומריים

הצגתי בפני 7000 בוגרים של החינוך הדתי רשימה שכללה 13 פריטים, וביקשתי שידרגו את הגורמים החשובים יותר או חשובים פחות מבחינת ההשפעה על אי-קיום מצוות. 80 אחוז מהמשיבים, שממשיכים לשמור מצוות, השיבו, שהצד האינטלקטואלי הוא שולי מאוד מבחינתם. דווקא אלה שהגדירו את עצמם כלא-דתיים ייחסו לעניין האינטלקטואלי משקל גדול יותר, ולהפך. הדתיים הדגישו את צדדים החומריים ונתנו להם ציון גבוה כסיבה, בשעה שהלא-דתיים המעטו בחשיבותם. גם ניתוח פרטני של מאה וחמישים תשובות מתוך אלפי התשובות שקבלנו מאשר שהמניע האינטלקטואלי שנתפס עיני שפינוזה ואחרים כחשוב ועיקרי במסעם החוצה, נחשב היום בקרב רבים העוזבים את אורח

קטע במכלול בזהות אחרת. בשלב מסוים בתהליך גיבוש זהות "היאני" שלו, הוא מרגיש שהעניין הדתי לא מאפשר לו לצמוח לשלב הבא, ואז - או שלא איכפת לו, או שמתוך גישה אקטיבית, הוא מחפש משמעות לחייו ומוצא אותה, או חושב שהוא מוצא אותה. עוד נקודה הקשורה לצד האינטלקטואלי - לא פעם נוצרת אצל היוצא לשאלה מנוכה לגבי הלגיטימציה של הסמכות הדתית: "בזכות מה אומרים לי מה לעשות?" זה מתחיל מלמטה: העסקן ההוא של המפלגה הדתית ההיא אמר ככה. הרב הקטן הזה או הרב הבינוני הזה או הרב הגדול הזה, אומרים לי לעשות ככה. מי נתן להם את הסמכות להגיד לי מה לעשות? ובדרך כלל, ברגע שמתחיל הרהור זה מגיע לערעור, וערעור משמעו הריסה של סמכות. בציבור הדתי המודרני זה פחות קריטי, כי שם הסמכות היא יחסית. אבל בציבור החרדי הסמכות היא טוטאלית, וברגע שמתחילים להיות ספקות ומוצגים סימני שאלה לגבי צידוקה של הסמכות - אם זה האדמו"ר אצל החסידים, או הרב אצל הליטאים - שם נפלטת החוצה אבן פינה יסודית. הסמכות שם היא מוחלטת, וכאשר מוחלטות זאת עומדת תחת סימן שאלה מוצג סימן שאלה, לגבי כל העניין, לגבי כל המערכת. תופעות אלה יכולות להיות נכונות גם באוסטרליה, שוויצריה או נורבגיה. המיוחד אצלנו הוא ההיחשפות של צעירים דתיים - בצבא או באוניברסיטה - לפולמוסים ולעיומות עם משכילים בני גילם, שאינם דתיים. היחשפות זאת עלולה להחריף מאוד את הספקות, ולהביא לידי נטישה ועזיבה. לא מדובר בציבור החרדי, שאינו חווה את המפגש

כמה יוצאים לשאלה?

לפני כמה שנים ערך עימי עיתונאי מ"יריעות אחרונות" ראיון שעשה הרבה רעש, שכותרתו היתה "אחד מכל המישה יוצא בשאלה?". לא אהבתי את הכותרת, משום שהיא לא נכונה. אי אפשר לעשות הכללה כזאת. אם ניקח קבוצה של בנות הלומדות במוסדות אולפנא, אחוז העזיבה לא יעלה על עשרה. מאידך, בבתי ספר מקיפים דתיים זה עשוי להגיע לחמישים. כמוכן, ביסוד עומדת השאלה כיצד מגדירים דתי ולא דתי. בעדות המזרח נושא הדתיות מורכב ובעייתי לעומת הדתיות האשכנזית. ישנו טווח רחב מאוד של אוכלוסיה מסורתית, שאי אפשר לקרוא אותה לא-דתית, אבל גם אי אפשר לקרוא אותה דתית, והמושג "מסורתי" עומד בפני עצמו. משום כך בניתי סולם. סולם של אמונה ומצוות, ובו ביקשתי מהמרואינים להגדיר עצמם על סקלה, שכוללת על אותו מימד את ההגדרות הבאות: דתי מאוד, דתי, די דתי, לא כל כך דתי, לא דתי, מאוד לא דתי. אחרי שמקבלים תשובות מאליה עולה השאלה היכן מתחילים לספור. האם להבר את ה"די דתי" עם ה"דתי" או את ה"לא כל כך דתי" עם ה"לא דתי"? להיכן משייכים את הגדרות הביניים? היכן הותכים? אי אפשר, אם כן, לתת תשובה חד משמעית לשאלה כמה אנשים יוצאים בשאלה. אני מעדיף לדבר על הטווח, והנתונים מראים שמדובר על טווח שהוא בין עשרה לחמישים אחוזים.

לא לפחד להכיר

אני אדם דתי. גם לי היה את המנדט לצאת בשאלה, אבל נשארתי מתוך מודעות. אני מכיר את העולם שבפנים ואת העולם שבחוץ לא פחות טוב מאיש חילוני.

לפני זמן מה נפטר אחד מגדולי הפוסקים בעולם החרדי, הרב שלמה זלמן אוירבך. תום שגב כתב ב"הארץ" כי הסכוי שהרב הכיר את הזמר אביב גפן עולה בהרבה על הסיכוי שהציבור החילוני שמע וירע עליו משהו.

לא פעם אני שואל את עצמי, למה אנשים בצד החילוני של המיתר לא עושים אותו מאמץ, גם אינטלקטואלי, גם חברתי, להכיר את הצד שלנו. כמו שאני מסוגל, למרות עמדותי הציוניות החד-משמעית, להיפגש ולהעריך ולחלוק ולהסכים עם אנשים חרדים, הייתי רוצה שיותר אנשים יבינו שלהיות חילוני, הומניסט וליברלי מחייב לעשות מה שאתה בצדק מצפה מאדם דתי - לראות, לשקול, לא לפחד להכיר. (דברים בהרצאה)

(העשור השני לחיינו) וגילאי העלומים (העשור השלישי). מרגישים צורך להתקומם נגד כל מה שקורה סביב. אחד החוקרים קורא לזה "כפירת התבגרות". התסיסה והכעס מכוונים בעצם נגד ההורים, אבל מועתקים להתחשבות עם אלוהים. אין זו כפירה אינטלקטואלית וגם לא חברתית, אלא חלק מהתסיסה ומההתגבשות של גיל התבגרות. יש גם מרכיבים רגשיים הנובעים מעמידה במצבי לחץ - טראומה, שינוי משפחתי, יתמות, גירושין, מחלה, מצבים שונים של משבר. יש מרכיבים רגשיים בהקשר המשפחתי. הצעיר, הצעירה, מול אבא, מול אמא, מול שניהם, מול אחים. הרי לרובם אין החשבון התיאולוגי - להישאר או לעזוב, להצטרף או לפרוש. רובם לא עושים את זה מתיאולוגיה. גם האנשים המשכילים לא עושים את זה מטעמים של תיאולוגיה. לרובם יש חשבונות משפחתיים, תרבותיים, רגשיים, המון חשבונות. אני קורא לזה צביעות של הורים בנושאים דתיים. אפשר למצוא את זה גם אצל הקתולים, גם אצל הפרוטסטנטים, וגם בקרב העם היושב בציון. יש גורמים רגשיים הנובעים מאי התחברות רגשית לדת. צעיר גדל בתוך בית דתי, שומע קידוש כל ליל שבת, אבל זה לא מדבר אליו. הריטואלים, קיום המצוות, כל מסכת ההתנהגות שבני משפחתו לא יכולים בלעדית, אינם תופסים אותו. הוא מנוכר רגשית ולא מסוגל להתחבר לזה. הוא יוצא דופן. אחד מתוך שלושה,

תהיה חברה של בני תורה. כבר היום הם משלמים מחירים פנימיים כבדים על כך, שמכריחים את כל הציבור שלהם, בצורה מבנית ורעיונית, להמשיך וללמוד. אם היה מתקיים מבנה פירמידאלי סביר, שאף נכנסים ללימוד ואחד יוצא להוראה, אין ספק שניתן היה להגיע להשגים יותר רציניים מבחינה אינטלקטואלית. העובדה שהחינוך פתוח לכל, סוציאליסטי לכאורה, כלומר בעל אופי שוויוני, תביא לריסוקה בעתיד. כבר היום יכול מי שיש לו אזניים רגישות ומכיר את החברה הזאת, לחוש ברעיונות אדמה לא קטנות מתחתיה, ויכול בהחלט להיות שגם בנושא היציאה לשאלה, יהיו קטליזטורים שיזרו תהליכים לשינויים חברתיים מפליגים.

המניע לעזיבה: ריב עם ההורים

לעומת המניע האידיאולוגי, קשה הרבה יותר לזהות את הגורם הרגשי, משום שמי שעוזב בגלל סיבות רגשיות לא אומר את הסיבה, אלא עוטף אותה ברציונליזציה כזו או אחרת. כלומר, ברוב המקרים, גם כאשר הריגוש לסוגיו הוא הגורם ליציאה, לא כך מוצגים הדברים. ישנה בריחה לגורם האינטלקטואלי או לסיבות אחרות. אולם 150 הראיונות שערכתי מלמדים שהבטן, הכעס, יש להם תפקיד מאוד מאוד חשוב, כגורמים ליציאה לשאלה. כשניסיתי לקטלג את הסיבות ראיתי לפני הרבה יותר ממה שחשבתי כשיצאתי לדרך, ואביא כמה כותרות. ישנו המקרה של האישיות המרדנית: טיפוס כזה קיים לא רק אצל חילוניים, הוא קיים גם אצל דתיים וגם אצל חרדים. טיפוס נונקונפורמיסטי, שלא מסוגל לקבל מרות. ואין ספק שכדי להישאר בעולם של ערכים אורתודוקסיים דתיים צריך לדעת לקבל מריות. יש מרכיב רגשי האופייני לגילאי התבגרות

החיים הדתי, כשולי. ישן קבוצות קטנות, יחידים, שהדלק המניע אותם לצאת החוצה הוא באמת אינטלקטואלי. אבל הם אינם מהווים קטיגוריה חברתית, הם מקרים פרטיים, וכאלה היו כל הזמן ויהיו כל הזמן. צריך לזכור, שהחברה הישראלית כמו כל חברה מודרנית, עוברת תהליכים של דה-אידיאולוגיזציה. אין ספק שהיציאה החוצה מטעמים אידיאולוגיים היא גם פועל יוצא נגזר של כל מה שקורה בחברה. החברה של שנות ה-30 וה-40 וראשית שנות ה-50 ביישוב הישראלי היתה חברה אידיאולוגית. דתי שהשתייך לישוב הישן הירושלמי, או נמנה על הציבור הדתי המודרני, ראה את בני גילו בתנועות הנוער של ארץ ישראל העובדת, בתנועה הקיבוצית על כל זרמיה, כאנשים המשתייכים לקבוצת התייחסות אידיאולוגית חיובית. הוא ראה בהם מרדי אור, נסחף אליהם, והם משכו אותו החוצה. היום, כשהחברה היא פחות ופחות אידיאולוגית, המשיכה לצאת בגלל סיבות אינטלקטואליות הצטמצמה מאד.

חילון פנימי וחילון חיצוני

שיעור היציאה מהחברה החרדית אינו ברור לאף-אחד, אבל גם בתוכה יש חילון פנימי וחילון חיצוני. וליתר דיוק, גילויים פנימיים וגילויים חיצוניים של חילון. במישור הפנימי יש כנראה שיעור הרבה יותר גבוה של חילון ממה שאנחנו רואים בקצה הקרחון. כלומר, ישנם רבים. שאילמלא מגבלות של כלכלה היו עוזבים. צריך לזכור, שבתוך הציבור של בני התורה, שהוא ציבור הלומדים של החברה החרדית, יש היום שינויים דרמטיים שהציבור הישראלי לא מודע להם. העובדה, שהפכו את עצמם להיות חברה לומדת, תזקק להם בסופו של דבר, משום שאין זה הגיוני שחברה שלמה

מאה שערים. החרדים תופסים את העזיבה ככשלון חברתי

ארבעה או חמישה ילדים בבית. עליו זה לא עובד. כל היתר ממשכים, אבל הוא עושה את הדרך החוצה. אני מצטט מרואיינת, נערה. "זה לא בגלל שחשבתי שאין אלוהים פשוט הרגשתי שהמצוות היומיומיות לא מדברות אלי. זה התחיל עם הצדדים הרגשיים. הרגשתי שזה לא מתאים לי, לא מדבר אלי, לא עושה לי כלום. אני משתעממת בתפילה. בקידוש, ודברים כאלה נראים לי נוראים."

שנת חופש מאלוהים

כולנו יודעים איזה מאמץ אדיר עושה החינוך הדתי לכל גווניו. זה מתחיל ביסודי, הולך ומתעצם בתיכון, ונהיה מלחץ עוד יותר לגבי אלה שממשיכים במסורות על-תיכוניות כמו ישיבות. גם במוסדות שמבינים שנער ונערה צריכים תעודת בגרות, מכניסים לתוך סדר יום לוחץ שעות רבות של לימודי קודש: ארבע, חמש שעות ביום של לימודי גמרא, חוץ ממקצועות תנ"ך ולימודי קודש אחרים, ובנוסף לכל השיעורים המקובלים בבייסי תיכון. בעיני חלק מהנערים והנערות זה לא אפקטיבי וזה משעמם. השעמום והכעס על המורה לגמרא, ישיבה של שעות מול דבר שנתפס כלא רלוונטי וחסר משמעות. מה מעניין אותי בבעיות של אבי ורבא? כסוציולוג אני מתריע נגד תוכניות לימודים, שמרבה בחינות מחוברות לישיבות ליטא של המאה התשע-עשרה, ושוכחות שבעוד חמש שנים אנחנו כבר במאה העשרים ואחת, וכוונתי איננה לתכנים, המקובלים עלי, כי אם לדרכי ההוראה שלהם. מלמדים סוגיות מכריכה לכריכה מתוך הרגשה שאסור לשנות שום דבר, למרות שבשטח חלות כל הזמן המגן מהפכות שקטות. זה שנים מתרחשים בתוך הציבור הדתי תהליכים ברורים של שינוי חברתי, גם אם לא נותנים להם את הלגיטימציה דה-פקטו. אבל, לצערי הציבור הזה לא פעם מפספס, מחמיץ את הצד החווייתי והטקסי, שהוא מאוד חשוב לעולם הרגשי של הנערים והנערות. עוסקים יותר מדי בצד הטכני של עוד דפי גמרא, ועוד פרקים, והצעירים לא רק שאינם נשכרים אלא מפסידים הפסדים גדולים מאוד. להערכתך, יחול בקרוב שינוי חברתי משמעותי. אני חש ברתיחה: ראה לי שעוד לפני שניכנס למאה העשרים ואחת תצטרך תוכנית הלימודים לעבור שינוי מאוד רדיקלי. ניקח דוגמה מלימודי הכנות. עד שנות ה-70 זה היה לגמרי מחוץ לתחום. והנה התחוללה לה מהפכה שקטה, חל שינוי דרמטי לעומת מה שהיה מקובל אצל דור האמהות או הסבתות.

בקיבוץ הדתי יש מושג שנקרא שנת חופש מהדת. שנת חופש מאלוהים. שנה, לא במובן של לוח שנה מ-1 לינואר עד 31 בדצמבר, אלא שנה כמושג. זה יכול להימשך גם שנתיים, זה יכול להיות חצי שנה. הנסיון מלמד, שכשה קורה בציבור החרדי, מושכים את זה לשנים נוספות. בציבור הדתי המודרני, שהוא יותר פתוח, סובלני, פלורליסטי, ישנם רבים שחוזרים תורה, מצטרפים ומיישרים קו עד הסוף. להערכתך, ואני אומר את זה להורים, צריך לתת לבן או לבת חופש. צריך לתמוך בו, למרות הצער. רק כך יש סיכוי למצוא אותו חוזר אליהם. זה לא כלל מתמטי של מדעי הטבע, זה כלל של מדעי החברה. באותם בתים בהם בן או בת עשו את התהליך של יציאה החוצה, וההורים התייחסו לזה בסובלנות ובפתיחות, ולא תייגו ולא נידו, ובוודאי לא הפעילו סנקציות חמורות אחרות, הסיכויים שימצאו יום אחד את הבן או הבת חוזרים הביתה, במובן של שמירת מצוות, הוא גדול בהרבה מאשר בבתי שניסו להיות מיליטנטים וטיפלו בילדים או בילדות בצורה מכאיבה.

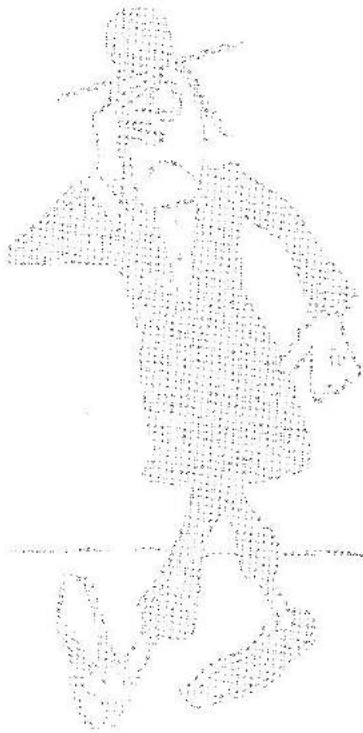
אמונה וכפירה הן שתי אקסיומות

מכל נקודת מבט על אלוהים, גם האמונה וגם הכפירה הן אקסיומה. אחד מאמץ את האקסיומה הראשונה, השני מאמץ את האקסיומה השנייה, והאקסיומות לעולם אינן סותרות זו את זו. אני יכול לדבר איתך עד מחר בבוקר, אבל ספק רב אם אצליח לשכנע אותך להיות דתי יותר. ובדיק להיפך. צדיק באמונתו יחיה, והצדיק יכול להיות דתי ויכול להיות חילוני. האקסיומות של החילוני שמאמין באמונתו ושל הדתי שמאמין באמונתו לא ייפגשו זה עם זה. האקסיומה שלי היא דתית ואני חי איתה טוב. אין לי את הבעיה שהיתה לאנשים מהסוג שלי לפני מאה שנה. אנשים כמו ביאליק ומאות אלפים כמוהו, שחבשו את ספסל בית-המדרש ונטשו משום שהאמינו שלמדע יש תשובה מוחלטת מול האקסיומה שלהם. היום כבר התבגרנו במאה שנה. גם המשכילים מבינים שאין יתרון לאף צד מנקודת האמת. האמת היא, בסופו של דבר, אמונה. המילים האלה דומות. אתה מאמין בחילוניות ובחופש ואני מאמין בתורה ובקיום מצוות. אחד אומר: אני בן חורין כי אני לא מקיים תורה ומצוות, והשני אומר: אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה. שתי אקסיומות לגיטימיות, ובלבד ששני הצדדים ירצו להיות בני חורין. מבחינה תיאולוגית אי אפשר לדבר על יציאה לשאלה במונחים מוחלטים. גם מי שיצא

מהעולם הדתי, ואינו רוצה לחזור אליו, ומבחינתו לא מדובר בשנת חופש, אלא בחיי חופש מהדת, יחוש לא פעם במשך חייו שלאחר מכן צביטה בלב. הוא ירגיש במחסור של שולחן שבת, של טקסים, של הורים ואחים היושבים בצוותא. ומכאן בא לידי ביטוי אחד ההבדלים הברורים בין החברה החרדית לבין החברה הדתית הצינונית המודרנית. בחברה החרדית הסיכוי שלו להתחבר כאדם חופשי לעברו, שואף לאפס. לעומת זאת, בציבור הדתי המודרני מבינים מה שהגמרא קוראת, יתלגיאו לדיבורא, שאפשר לחלק את העניין.

הורים או אחים או אחיות אומנם אינם מקיימים מצוות שמירת שבת, אינם מתפללים ואינם הולכים לבית הכנסת, אולם הם שומרים כשרות כדי לשמור על קשר עם בני משפחתם, המקפידים בשמירת מצוות. ההשתדלות היא כפולה. לא רק מצד מי ששומר, אלא גם מצד מי שנשאר בעולם הדתי - להמשיך ולשמור על הקשר, ולהאמין לך כשאתה אומר - "אני שומר כשרות". כתוצאה מכך, המתח הוא לא כל-כך גדול, הקשר המשפחתי אינו נשבר, ולהל"ל יש פחות תעסוקה.

(מתוך הרצאה על "תופעת היציאה לשאלה"; ת"א, פברואר 95)

הציור של הרב
אברהם פרידמן

הורים נגד המחזירים בתשובה

קורותיה של ע.ל.ה - עמותה למניעת ההשתלטות החרדית

צופיה מלר

שונות עם רבנים ועם נציגי הממסד החרדי ופעיליו.

תחומי הפעילות של עמותת ע.ל.ה:

א. הפצת מידע לציבור

מאז הקמתה רואים פעילי העמותה חובה לעצמם להפיץ ברבים את המידע, פרי נסיונם האישי המצטבר, על תנועת ההתחדדות, תחומי פעילותה ושיטותיה. עד כה הוציאה העמותה 7 חוברות מידע, והן הופצו במאות עותקים בקרב חבריה, עיתונאים, פוליטיקאים, ספריות קיבוצים ובתי"ס והציבור הרחב.

החוברות כוללות מאמרים פובליציסטיים, כתבות וידיעות מן העתונות, מכתבים למערכת, ומכתבים מארכיון העמותה בנושאים שונים הנוגעים למערכת היחסים בין חילונים לדתיים, והן נושאות שמות כגון "השבר המשפחתי", "ידע מה תשיב", "פשעה ואלמוות בעולם החרדי", ועוד.

בידי פעילי העמותה מצויות גם קלטות וידאו, בהן מתועדים סיפורי-חייהם של צעירים שעזבו את העולם החרדי, וכן קלטות מצולמות בנושא זה משל הטלביזיה הישראלית.

ב. תמיכה במשפחות נפגעות

על אף דעיכתה של תנועת ההתחדדות בשנים האחרונות, עדיין מוסיף המיסיון החרדי להפיל חללים בקרב משפחות בישראל. רבים מבין קרובותיהם הם צעירים וצעירות טרם גיוס, במהלך שחרורם או בסמוך לו. לחלקם מובטח "פרס" השחרור מצה"ל, כדן בחורי הישיבות. לחלקם מובטח שידוך הגון, ולגברים כולם מובטח סיוע כלכלי על חשבון משלם המיסים ותורמים יהודים נדיבים, כך גם אשה-מפרנסת צמודה לכל החיים, אם אך יקדישו חייהם ללמודים בישיבה. לכולם גם יחד מובטחת חברה תומכת ולגיטימציה להינתקות מעברם וממשפחתם, דהיינו, "ראשית חדשה". כל זאת, בלא לתת את הדעת למחיר היקר שישלמו באבדן אישיותם, ובסבל שיגרמו לבני משפחתם וליקריהם.

קרוביהם של אותם צעירים, המצויים במשבר-זהות, נעזרים בפעילי העמותה בעצה,

ע.ל.ה - זהו שמה של עמותה, ששמה לה למטרה למלא את החלל הקיים בתודעת הציבור היהודי בישראל בתחום המאבק נגד הכפייה הדתית.

יסודה של העמותה ב-1984, ע"י קומץ משפחות, שנפגעו מהגל העכור של התחדדות, אשר גרף צעירים וצעירות בגיל השירות הצבאי, אך גם צעירים יותר, תחת השם המטעה "חזרה בתשובה".

שמה הראשון של העמותה היה "נפגעי החזרה בתשובה", וחבריה חברו יחד כדי לחשוף ברבים את הכוב הגדול, את הרס המשפחות ואת הוצאתם של אלפי בני נוער ממעגל היצירה, התעשייה והציונות, תחת השם המטעה: "חזרה בתשובה".

כשלוש שנים לאחר תחילת פעילותה, הרחיבה העמותה את יעדיה גם לכיוונים נוספים של בלימת ההשתלטות החרדית על חיי הציבור היהודי החופשי ("החילוני"), וזאת כתוצאה משני גורמים:

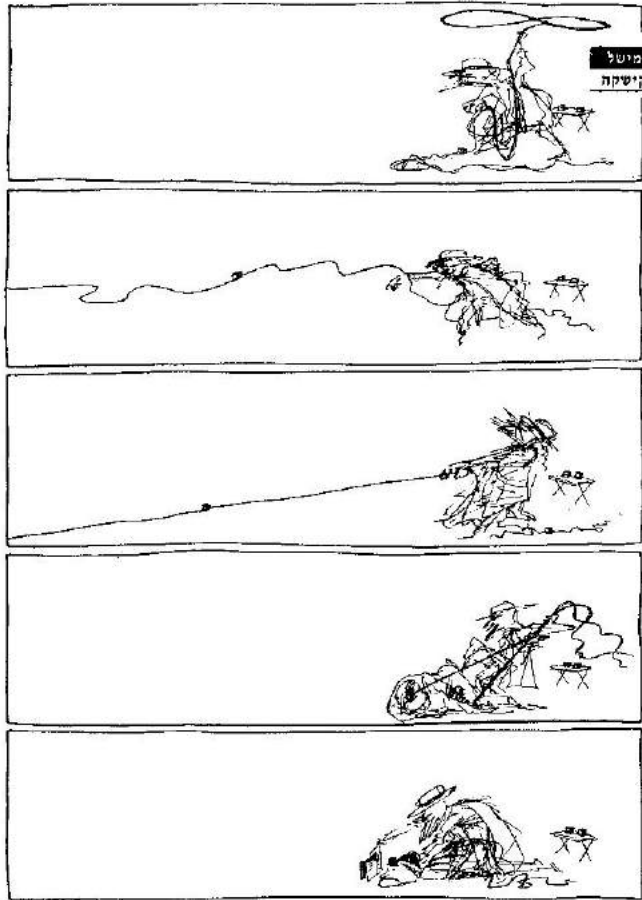
האחד - התודעות קרובה לנושאי פעילותה של "כת התשובה" ושיטותיה הביאה את פעילי ע.ל.ה. לתגלית ש"ציד-הנפשות" אינו אלא אחת מזרועות התמנון של מגמת ההשתלטות על חיי העם בישראל, אורחותיו, תרבותו וכלכלתו.

השני - ריבוי המצטרפים לשורות העמותה, בהם כאלה שאינם מנפגעים הישירים של "כת התשובה", הצביע על החלל שהותירה אחריה "הליגה למניעת כפייה דתית" עם היעלמותה מן הזירה מצד אחד, אך גם על המסקנה כי אין דרך להפריד בין "ציד הנפשות" שעורכת הכת בתמימי החברה, בנחשליה ונכשליה, לשאר פעולות הכפייה הדתית, כגון התערבות בחיי התרבות והחינוך של העם, בחיי האישות שלו, או במונותיו, מצד שני.

שינוי שם העמותה ל-ע.ל.ה. = עמותה למניעת ההשתלטות החרדית - הוא פועל יוצא של הרחבת יעדיה, ומתן ביטוי הולם לצרכים שהיא באה למלא.

* "כת התשובה" הינו השם הראוי, בעיני רבים מחברי ע.ל.ה., לתנועת ההתחדדות, הפועלת כאחת הכיתות המיסטיות בכל הנוגע לאמצעים ולשיטות, שנחשמו בדו"ח הוועדה הבינמשרדית לכדיקת הכתות (דו"ח תעשה-גלור), ופורסמו בינואר 1987.

ד"ר צופיה מלר היא מרצה לחינוך בסמינר הקיבוצים בת"א

פעילי העמותה עסקו במשך השנים גם במתן מאות הרצאות לציבור הרחב ברחבי הארץ - במתנ"סים, בקיבוצים, בבת"ס אזוריים, ובמסגרות מוניציפליות ופרטיות שונות, על נושא תופעת ההתחדדות והשלכותיה. כן הופיעו פעילי העמותה באמצעי התקשורת הכתובים והאלקטרוניים, במאמרים מפרי-עטם, בכתבות, בדיונים, במכתבים למערכת ובעימותים בזירות

"פסולי חיתון" התחתנו שלוש פעמים במשך חודשיים

מיכל ומרדכי שילוח נכסלו לחתונה על ידי בית דין רבני של ממשלת ישראל בבאר שבע משום שבעלה לשיעבר של מיכל טען כי אשתו לשיעבר שוחחה (ו) בעת נישואיה עם מרדכי על אף ההכחשות פסקו הרבנים כי למיכל ולמרדכי אסור להנשא.

מרדכי שלח טבעת, קיש את מיכל לאשתו בניכוח הרבנים הנדחמים שהפכו בעל כורחם לעדים לנישואים כשרים למחרון לפי דעת רבים, אך החתונה נכסלה על ידי מורשי הדין מוטעם המדינה שאף שפטו את הזוג על מעשיו הפליליים וקנסו אותם.

כמו אלפי זוגות אחרים בישראל לא נותרה לשיניים ברירה והם נישאו בנישואים אזרחיים. נישואים אלה קודשו אחר כך בטקס ע"י רב רפורמי חשיך לחנוכה הדתית הגדולה ביותר בעם היהודי אך הפסול למלא את חובתו ע"פ חוקי המדינה.

לדברי מיכל "לא היינו הסבר אמיתי מדוע אסור לנו להינשא ולא נערך שום דיון לבדוק את הטענה על הוויכוח האסור, פסלו אותנו זהו" לדבריה היו להם הוצאות גדולות כספיות למימון הליך המישואים האזרחיים והמשולשים, אך המדינה לא ראתה את עצמה אחראית למימון.

מעשי עוול מעין אלה נעשים במדינת ישראל מדי יום. זוגות רבים המבקשים להנישא מנועים מעשית ואת ברור הישר וזמקקים לתחבולות, לרמאויות, לטקטי נישואים כפולים ומכופלים, לשידוחי מדינות זרות כמדינות וקפריסין, אך טעם אזרחים משלמי מיסים ואמורים להגות מזכירות אלמנטריות של כל אורת במדינה דמוקרטית להנשא ע"פ בחירתו הדבר פוגע במיחורו באלפי העולים החזיתים שרבים מטעם - שהם מקידי הממשלה הנבחרת - ממנים עצמם לקבוע והדיותו של מי מהם נעונוה בטקס.

עד שבא השר שיטריח למשרד הדתות המשיכו השרים הליברליים, החילוניים וההומניסטיים בממשלת ישראל להמנע מכל מעשה משמעותי לשינוי המצב השטרוריותי. הפוגע בעשרות אלפי אנשים ללא עוול בכפם. עתה מקורים מיכל ומרדכי - נישואים מזה חמש שנים והרוב לשנים - כי הדברים ישלנו מן היסוד, או שלחם, אומרת מיכל, זה כבר לא יסוד. בינתיים ממשויכים הרבנים לפסול את מי שנראה להם חשוד מבחינה כלשהי, ללא הוכחה, ללא דיון משפטי בבית משפט המתנהל לפי חוקיה של המדינה, ללא שמכות של שופטים מקצועיים, החייבים להחליט בכל עניון פעוט ובכל תביעה זעירה, אך מנועים להתערב בעניינים הקובעים גורלות של בני אדם ומשפחות של המבקשים להנשא.

(העובדות התפרסמו על ידי עמיר רפפורט ביריעות אחרונות 8.6.95)

לחזרה לשאלה), ומסייעת לה כלכלית ומורלית.

התמיכה בצעירים שעזבו את מאה שערים. לטובת המאה העשרים, ומחפשים את דרכם בעולם החופשי, לא נבעה מנקמות ומן הצורך בייסגוריה-מעגל" עם פעילי המיסיון החרדי, למרות שבדיעבד זוהי התוצאה, וילדיהם של בכירי הייחזורים בתשובה", כמו בתו של הרב פרנק מ"אור שמח", או נכדו של הרב גרוסברד ורבים אחרים, נעזרו בה.ל.ל ובאחיותיה הבכירות במציאת דרכם בעולמנו הסבוך. תרומתם של חברי על.ה. לפליטי העולם החרדי מתבטאת בסיוע במציאת בית חם בחיק משפחות מארחות בעיר או בקיבוץ, כתקופת ביניים עד להתאקלמותם, לגיוסם לצה"ל, לרכישת ההשכלה הראשונית ולמציאת מקומות דיור ופרנסה. למעשה - כל מה שנדרש לצעיר או לצעירה בצעדיהם הראשונים בעולם זר ולא-מוכר.

ואולם - להבדיל מפעילי המיסיון החרדי, העושים בפועל למשיכת הצעירים למחנם, באמצעות שיטות פיתוי, רמייה, ושטיפות מוח בסמינרים וימי עיון, בסופגניות ומטבעות ברכה, באירוח בחיק "משפחות לדוגמה" או בהברחת הצעיר קודם גיוסו לשיבות בחו"ל, שלא בהסכמת הוריו ותכופות שלא בידיעתם, להבדיל מכל אלה, הסיוע לחברי ה.ל.ל. מתנה דווקא בשמירה על קשר עם משפחותיהם, אך לא פחות מכך - בהיעדר פעילות מיסיונרית בקרב צעירים בעולם החרדי. "החוזרים לשאלה", כפי שהם מכנים את עצמם, הגיעו לעולם החופשי לא כתוצאה משכנוע, מהפעלת פיתויים או לחצים פסיכולוגיים, אלא מכוח עצמם וכתהליך טבעי.

ע.ל.ה. מקיימת קשרי-עמיתים עם כל גוף חברתי או מפלגתי, וכן גם עם יחידים, שמטרותיהם דומות, על אף הבדלי הדגשים. רבים מפעילי על.ה. נמנים גם עם פעילי תחיליה ושאר גופים ציבוריים וולונטריים, ששמו להם למטרה לעצור את סחף ההתחרדות ולמנוע את השלכותיה על חיי החברה בישראל ובקרב בני העם היהודי כתפוצות.

באופן קשבת, ולעיתים - בכתף לבכות עליה. הכאב, הוא, אכן, רב מאוד: כבכל כת מיסטית, עובר המתחרד בייסורים לחזרה בתשובה" שטיפות מוח מסיביות, המשנות את אישיותו ואת אופיו, והופך, תכופות, תובעני ואף אלים, עד כי החיים בצוותא עם בני משפחתו הטבעיים וקבוצת השתייכותו הופכים בלתי נסבלים לשני הצדדים. בעלי משפחה ניתקים מרעיוניהם ומילדיהם, בנים ובנות - מהוריהם, נכדים נקרעים מסביהם וסבתיהם, ואחים - מאחיותיהם. - כל אלה תחת השם המטעה "שיבה ליהדות".

כמקרים לא מעטים הצליחו פעילי העמותה לסייע בידי המשפחות בפדיון "התינוק שנשבה", ובהוצאת הטרף מפי טורפו. אך גם במקרים בהם הפנייה איחרה לבוא, הם משמשים כותל דמעות ומקור עידוד ונחמה לבני המשפחה הנפגעת.

ג. פעילות פוליטית

שתי תקנות חשובות יש לזקוף לזכות פעילי העמותה בוועדות הכנסת, שתיהן נועדו לסגור את הברזים הראשיים המספקים מקור חיים למיסיון החרדי: בתי"ש וצה"ל.

ב-1987 הוצאה ע"י ועדת החינוך של הכנסת, בראשותו של נחמן רז תקנה, שהופצה ע"י מנכ"ל משרד החינוך, האוסרת על פעילות הספה ל"חזרה בתשובה" בין כתלי בתי"ש הממלכתיים.

באותה שנה יצאה ע"י תת-ועדה לחינוך של ועדת חוץ ובטחון, בראשותו של אהרן הראל, תקנה, האוסרת על ההספה ל"חזרה בתשובה" במחנות צה"ל.

שתי התקנות בשתי הוועדות - פרי יזמתם ופעילותם הבלתי נלאית של חברי העמותה, שאספו עדויות ועדים ברחבי הארץ, הכינו את המסמכים הראויים בתיקיהם של חברי הוועדות, וטרחו בהסעתם ובהבאתם של הורים, מורים, חיילים ומפקדים לשיבות הכנסת שדנו בנושא.

אך בתקנות לבדן לא סגי. פעילי העמותה מוסיפים לשמש ככותבת לתלונות של חיילים או של תלמידים, הוריהם או מוריהם, בכל מקרה של הפרת התקנות. התלונות והעדויות מועברות לרשויות המוסמכות לכך, לטיפול.

למרות שתופעת תדירתם של מיסיונרים חרדיים לבתי"ש ולמחנות צה"ל טרם פסקה, היא על כל פנים הצטמצמה מאוד, בזכות אותה פעילות ברוכה.

ד. סיוע ותמיכה בגופים-עמיתים

כמו תחיליה, גם על.ה. נמנית עם הגופים שעמדו מאחרי הקמתה של ה.ל.ל. (העמותה)

איך אומרים 'ציונות' ברוסית?

משה גוכלרנד ושמואל רוזנברג

מצליחה להחדיר את השקפת עולמה לתודעת יהודי חבר העמים שקיבלו חינוך אנטי-דתי בנוסח "אתאיזם לוחם", ובמיוחד לא לתודעת הדור הצעיר ודור הביניים. אם הצורך למצוא משמעות ותכלית לקיום אישי ולאומי לא מסופק, הפניה תהיה למתירנות קיצונית, חומרנות באורח חיים והתגברות ההשתייכות לתרבות המפוארת של רוסיה כתחליף אידיאולוגי. ועל כך מעידים שטפון העיתונים הרוסיים המתפרסמים בארץ וההצע האדיר של העולים המשתתפים בארועי תרבות רוסיים. מצב זה מחייב התערבות מצד אלה שקליטת עולים יקרה להם. צריך להציע לעולה אידיאולוגיה המבוססת על המורשת התרבותית של ישראל כפי שהיא באה לידי ביטוי בספרות הנובואית, ותודעה אזרחית-ישראלית, מבלי לפגוע במורשת התרבותית שהביאו מארץ מולדתם.

אם המענה על השאלה הזאת חיובי, באיזו אידיאולוגיה צריך למלא את החלל? ג. באיזו מתודה לנקוט? האם בגישה "פלורליסטית", המאפיינת את הדמוקרטיה הישראלית או ב"אינדוקטרינציה" - מושג שאינו מקובל על החברה החילונית הישראלית? על השאלה הראשונה תשובתנו חיובית. אחת התכונות הפסיכולוגיות של העם היהודי היא חיפוש משמעות ותכלית בחיים האישיים והלאומיים.

מימי ההשכלה ואילך, השאיפה למשיחיות מתבטאת בהצטרפותם של יהודים לתנועות מהפכניות עם חזון סוציאלי כמו סוציאליזם, קומוניזם, תנועות שלום, פציפיזם, או בהצטרפותם לתנועות לאומיות כמו באיטליה, פולין, הונגריה או התנועה הלאומית היהודית הציונית. פשר גורלו ומצוקתו של אדם בכלל, היהודי. מחפש משמעות לקיומו כפרט וכבן משפחה לעם היהודי. הוא מפנה מבטו לעבר ולעתיד בעת ובעונה אחת ומבקש למצוא מענה לשאלותיו ופתרון למצוקותיו. במבט לעבר הוא מטפח את המיתוס האישי והלאומי, במבט לעתיד הוא תר אחר אידיאולוגיה שיסודה במשיחיות.

לאור הנסיון רב השנים של העם היהודי, הדחף הקיומי הזה מלווה בספקנות רציונלית, אבל היות והדחף הקיומי דומיננטי - היסוד המשיחי מתגבר בצורה כלשהי. היהדות הדתית מספקת את הדחף הזה לא רק באידיאולוגיה משיחית על פי הבנתה, אלא בעזרה חומרית נדיבה ליהודים בארצות חבר העמים, וגם לאלה שזה מקרוב עלו ארצה למרות מאמצים אלה, היהדות הדתית לא

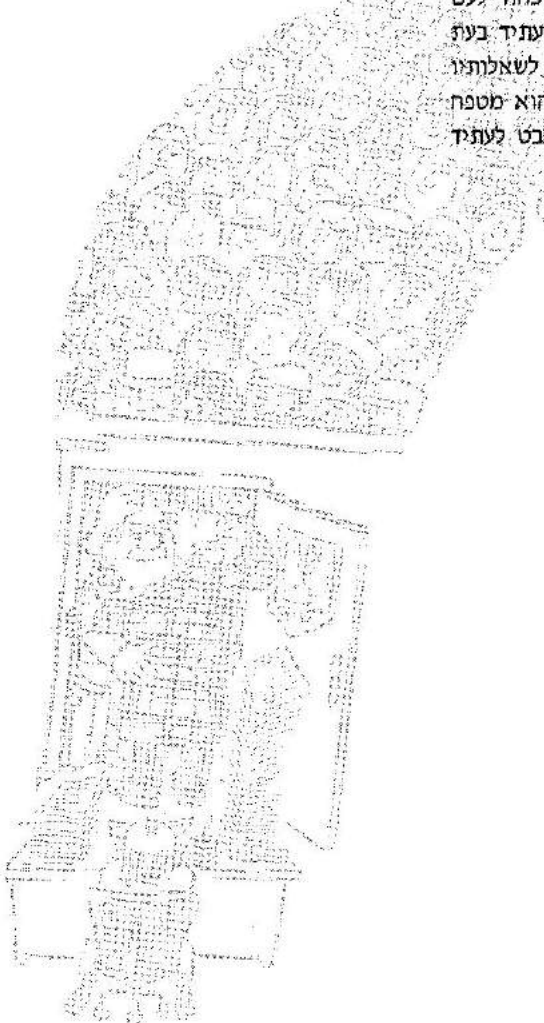
אנו חיים בתקופת המשברים של האידיאולוגיות כהשקפה על העולם ועל החיים ובסיס רוחני וקיומי לפעילות אישית חברתית ומדינית. האידיאולוגיה של הקומוניזם בסגנון בולשביקי התמוטטה טוטלית, וגם האידיאולוגיה של הקפיטליזם הטהור אינה שלמות הניתנת להגשמה בחברה בת-זמננו. לאחרונה, הופיעו בעולם האקדמי הישראלי חוקרים, שבעקבות הפוסט-מודרניזם, מדברים על פוסט-ציונות, משום שלדעתם עצם הקמת המדינה ותחילת השפה והתרבות העברית בישראל הן התמשכות האידיאל הציוני, ולפיכך, אין מקום עוד לדבר על הציוניות כמיתוס "אידיאליים" לפחות במה שנוגע ללגיטימציה הרוחנית של העלייה מברית-המועצות לשעבר, וגם לעידוד המשך העלייה ממדינות חבר העמים, האידיאולוגיה הציונית היא אקטואלית ביותר ומשמעותה רבה. האוכלוסיה היהודית בברית המועצות היתה מעורבת יותר מכל האוכלוסיות האתניות האחרות בפעילות הרוחנית של החברה הסובייטית. רובה נמנה על האינטליגנציה, הושפע מאד מהאידיאולוגיה המרקסיסטית-בולשביקית, ואף נרתם בלהט להפצתה במשרין ובעקיפין. אצל רבים היתה ההתבוללות בתרבות הרוסית מוחלטת. כתוצאה מכך, חסרה להם כל הזדהות עם היהדות והעם היהודי.

האם יש סיכוי לאידיאולוגיה הציונית?

אחד המאפיינים החשובים של העליה מרוסיה ומחבר העמים בכלל, הינו החינוך האידיאולוגי אותו קיבלו כל השנים על כל המשתמע מכך. על מנת להצליח בשילובם בחברה הישראלית יש לתת בסיס אידיאולוגי לישראליות שלה. עם בואם לארץ של מאות אלפי עולים מתעוררות כמה וכמה בעיות בנושא קליטתם:

א. האם לאחר התמוטטות האידיאולוגיה הקומוניסטית-בולשביקית עליה חונכו, ומשבר האידיאולוגיות בעולם בכלל, יש מקום או סיכוי כלשהו לחינוך אידיאולוגי? ב.

פרופ. משה גוכלרנד הוא מרצה בנושאי יהדות; שמואל רוזנברג היה מפקח במשרד החינוך

העליה - מהפכה בחיים הפרטיים

האידיאולוגיה שאנו צריכים להקנות לעולים היא הציונות. ציונות לא כאפולוגטיקה אלא כתנועה של חזון לאומי ושאיפה לחרות העם היהודי במדינתו ההיסטורית. יש צורך באידיאולוגיה ציונית-לאומית כדי שהעולה יבין את הציונות כמהפכה לאומית ואת עלייתו כמהפכה בחייו הפרטיים. על העולה להבין שהציונות יצרה לאומיות ישראלית ואין היא טרנספלנטציה של העולם היהודי ותרבותו הגלותית למדינת ישראל.

בקליטה הרוחנית של יהדות רוסיה צריך להתבסס על האידיאולוגיה הציונית על כל גווניה, על כל המיתוסים, הסמלים, הטקסים והקשר בינה לבין המורשת התרבותית של העם מזמן כיבוש הארץ בזמן העתיק ועד תחייתה בימינו. על העולים להבין שיעוד הדרך רב עוד רבה המלחמה להגשמת הציונות במדינת ישראל וכי המאבק העתידי הוא מאבק נגד העשבים השוטים של אויבי הציונות ההומניסטית שצמחו כאן במשך השנים.

איך לגשר בין שם לפה?

ומכאן למתודיקה. השיקול העיקרי צריך להיות הבנת אופי הקשר בין התרבות הרוסית-קלאסית לבין התרבות הישראלית והאידיאולוגיה הציונית. התפתחות החשיבה בתרבות הרוסית, ובעיקר בספרות הקלאסית של המאה ה-19 והשפעתה על הוגי הדעות בציונות וחלוצי העליות בסוף המאה ה-19 ובמחצית הראשונה של המאה ה-20, על מייסדי תנועת העבודה, והתנועה הקיבוצית ותנועות אחרות שמצאו את ביטויין בשפה, במוסיקה, בהשקפת עולם, בהשקפת חיים, בהתארגנות מפלגתית, בנורמות התנהגות ובאורח חיים בכלל - על ההשפעות האלה נכתב כבר רבות ואין כאן מקום להרחיב בהן. מבחינה פסיכולוגית, הדגשת הקשר בין הציונות והתרבות הישראלית לבין התרבות הרוסית, בונה גשר וקשר רוחני בין העולה ובין התרבות המקומית, וגורמת לתחושת היכרות וקירבה המקלה ומוראת את הקליטה הרוחנית לטובת הקולטים והנקלטים.

גורמי החינוך, התרבות והקליטה שיעירו ויעוררו את הציבור הציוני הוותיק של המדינה למאבק למען דמותה של ישראל כמדינה מודרנית, דמוקרטית הספוגה ערכים הומניסטיים אוניברסליים כפי שחלמו אבות הציונות, ימצאו שותפים נאמנים למאבק זה בקרב העולים שזה מקרוב באו יד ביד ותיקים ועולים - יש בידינו לעצב את דמותו העתידית של הבית הלאומי שלנו.

בחינה מחדש של המושגים "דת" ו"תורת ישראל"

הקריטריונים החדשים לחלוקת 65 מיליון ש"ח של משרד הדתות מאפשרים לכל "ארגון המפיץ ערכי יהדות" - חילוני או דתי - לקבל את המגיע לו מתקציב "התרבות התורנית, שהיתה עד עתה נחלתם הבלעדית של ארגוני דת שהם ברובם אנטי ציוניים. זו המסקנה העיקרית של ועדת פרידמן שמונתה ע"י שר הדתות, להסדרת חלוקת ההקצבות מטעם משרדו בקריטריונים קבועים. בענין זה כבענינים רבים אחרים מכניס השר שיטתית רפורמות מרחיקות לכת העשויות להשפיע על חייו במישורים רבים. לא בכדי מדווח שחר אילן ב"הארץ", כי ח"כ משה גפני, נציגו של הרב שך בכנסת ישראל, מאיים כי "נקמתו של הציבור החרדי על מעללי השר - תהיה קשה מנשוא".

יש להבין את הזעם המצטבר בקרב החרדים האנטיציונים הרואים את המנופול על משרד הדתות הולך ונשמט מידיהם, בגלל ההנהגה הבלתי דמוקרטית של סיעותיהם הפרלמנטריות וההחלטות השרירותיות של הרבנים העומדים בראשם. עצם שינוי הקריטריונים מעלה כמובן בעיות עקרוניות העומדות במוקד תפישת התרבות שלנו. עד עתה פעלה ממשלת ישראל, באמצעות משרד הדתות, כאילו תורת ישראל והתפישה האורתודוקסית של דת ההלכה חוד הם. מהפכתו של שמעון שיטתית עשויה להיות מנוף להערכה מחדש של מוסכמות חסרות בסיס אלה.

יהדות היא לא רק דת

"תורת ישראל" היא המורשת המצטברת, המשתנה, המתפתחת והמתחדשת במה שהורו חכמים והוגים וסופרים ואמנים ומנהיגים יהודיים בכל הדורות, מאז ייסודו של העם היהודי לפני כשלושת אלפים שנה. בהיותה בטבעה מורשת פלורליסטית היא כוללת נוסחים עדתיים שונים, יצירות זרמי מחשבה ותרבות שונים, הלכות מתנגשות ומנגדות אלה לאלה, דרכים שונות ומגוונות להגשמתה של היהודיות ולמסירתה של המורשת היהודית מדור לדור.

בכל עידן מעידני ההיסטוריה היהודית - ממעמד הר סיני ועד הקמתה של מדינת ישראל בימינו - התגלה הפלורליזם ב"תורת ישראל" בדרכים ובמישורים חדשים. על כן אין להפיץ את "תורת ישראל" על ידי הפצת מספר יצירות מצומצם (כספרות התלמוד), מתוך העושר הגדול והגדל של מורשת הספרות והאמנות היהודית הדתית והחילונית כאחד. כל מי שכופה צמצום היריעה והתעלמות ממגזרים גדולים במורשת העם היהודי - כתולדות המחשבה והפילוסופיה היהודית מפילון והרמב"ם ועד שפינוזה ובובר, כתולדות האמנות הפיגורטיבית היהודית מדורה אירופוס ועד שאגאל, כתולדות הפיוט והשירה היהודית החילונית והדתית, משיר השירים ותהלים ועד היינה, ביאליק ועמחי, כתולדות המשפט והפרוזה היהודית הגדולה מבראשית ויונה ועד שלום עליכם, עגנון וקפקא, - מי שמתעלם מכל אלה, מתעלם מרובה ומעיקריה של "תורת ישראל", תרבותה ומורשתה.

על כן צדק שר הדתות החדש כשביקש שייקבעו קריטריונים חדשים לחלוקת כספי המדינה המיועדים להפצתה של תורת ישראל. חילונים ודתיים לומדים ויוצרים אותה, חילונים ודתיים זכאים להנות מכספי משלמי המיסים המיועדים לתמיכה בהפצתה. אם אמנם ייושמו קריטריונים חדשים אלה ולא יפלו קרבן לקטניה קואליציונית כזו או אחרת, הם עשויים להיות לנקודת מפנה בתפישת היהדות במדיניותה של ממשלת ישראל:

לא עוד חלוקה מלאכותית המעניקה לדתיים-ההלכתיים שליטה בלעדית בתקציבים ובגופים הממומנים על ידם על תורת ישראל והפצתה, על חינוך ליהדות וערכיה. מעתה עשוי להפתח עידן חדש שיעוד כל גוף - חילוני או דתי, נשי או גברי - העוסק בחינוך להכרת היהדות, להתודעות עם תורת ישראל במובנה הרחב ביותר של מילה זו.

י. מילין

משיחיות דתית ומשיחיות חילונית

אברהם וולפנזון

פרופ' אביעזר רביצקי: הקץ המגולה ומדינת היהודים - משיחיות, ציונות ורדיקליזם דתי בישראל, ספריית "אפקים" הוצאת עם עובד, 1993.

יחזקאל אבנרי (עורך): שנות המחנות העולים עשור שלישי, 1945-1956, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשנ"ד 1993.

הוויכוח הציבורי על המשיחיות היהודית בדורנו מתעלם מן העובדה ההיסטורית, שהמושגים "משיח" ו"גאולה" היו סלע-המחלוקת בין יהודים לנוצרים לפני כאלפיים שנה, בראשיתה של הנצרות. בניגוד לנצרות, היהדות היתה לא רק דת, אלא גם לאומיות. שני הספרים שנסקרו להלן משקפים את המתח בין הכמיהה לגאולה רוחנית (היסוד הרליגיוזי שבדת) לבין השאיפה לעצמאות לאומית (העומדת ביסודה של הציונות המודרנית). גם השילוב בין הדרישה לצדק חברתי ("סוציאליזם בימינו") לבין הדרישה לצדק לאומי לעם ישראל ("מדינה לאתרו") כולל בתוכו מתח רעיוני ורגשי זה. כל אחד מהספרים עוסק בציבור אחר, בתוד המיגוון המרתק של חיי-הרוח היהודיים והציוניים בדורנו.

בין יהדות לנצרות

אמרנו, שביסוד המחלוקת על פירושם של המושגים "משיח" ו"גאולה" בשלהי תקופת הבית השני (לפני החורבן) טמונה המחלוקת בין היהודים לנוצרים הראשונים, שהיא כפי שנסה להראות מחלוקת מדינית-חברתית בעיקרה (כדאי לזכור, שהיהדות בתקופת בית שני היתה פלורליסטית באמונות ודעות רליגיוזיות: הפרושים האמינו בנצחיות הנפש, בהשגחה פרטית, בעולם הבא ובשכר ועונש מידי שמים - ואילו הצדוקים כפרו בכל ארבע האמונות הללו. האיסיים הסכימו, בעניין זה, עם הפרושים - ואילו ה"אחרים" - הכופרים/החילוניים - מסוגו של אלישע בן אבויה, כמו הצדוקים, כפרו בכל ארבע האמונות - בעוד שהנוצרים, מאז ועד היום,

מאמינים כמו הפרושים בנצחיות הנפש, השגחה פרטית וכו'. לא ההשקפה בעניינים אלה היתה חסיכה לפילוג בין היהדות והנצרות - אלא, בעיקרו של דבר, חילוקי-דעות עמוקים בתחום המעשה המדיני, השאיפה הלאומית והחתימה לצדק חברתי.

היהדות, נדגיש, היתה לא רק דת, אלא גם לאומיות, והאידיאל החברתי של היהדות היה שיוויון וצדק חברתי (בלשון התנ"ך: "צדקה ומשפט" - ראה בראשית י"ח 19, ישעיהו א' 28, ה' 7, ירמיהו כ"ב 3, יחזקאל ל"ג 14-15, עמוס ה' 7, ועוד) ולא דווקא פולחן. המושגים "משיח" ו"גאולה" - לפי התפיסה היהודית המסורתית, מהתנ"ך עד הרמב"ם, דרך ר' עקיבא - מיועדים להביא גאולה לאומית לעם ישראל, להוציא מהגלות ולהחזיר את עצמאותו במולדתו ההיסטורית. זוהי מהותו האמיתית של הוויכוח הלאומי והסוציאלי לגבי המושגים "משיח" ו"גאולה" בין היהדות לנצרות (ולא, כמקובל לחשוב, שהמחלוקת היא רליגיוזית-מטפיסטית). זוהי הסיבה, שיהודים היו מוכנים לקבל את בר-כוכבא כ"משיח" - ולא היו מוכנים להכיר במשיחיותו של ישו.

בתנ"ך, השם "משיח" נאמר על-ידי דויד לגבי מלך בשר-ודם (שאול) שנמשח על-ידי נביא-אמת (שמואל): "ויאמר (דוד) לאנשיו: חלילה לי מה, אם אעשה את הדבר הזה לאדוני למשיח ה', לשלוח ידי בו, כי משיח ה' הוא" (שמואל א', כ"ד 7), וכן: "חלילה לי מה, משלוח ידי במשיח ה'" (שמואל א', כ"ו 11). ברוח זו - של ראית מלך בשר-ודם כמשיח, שייעודו להביא גאולה לאומית לישראל -

רואה את המשיח הרמב"ם: "המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות בית דוד ליושנה, לממשלה הראשונה, ובונה המקדש, ומקבץ נצחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם" (הרמב"ם, משנה תורה, הלכות מלכים, פרק י"א). הרמב"ם דוחה את כל הציפיות לניסים, לנפלאות ולמעשים שלא כדרך הטבע על-ידי המשיח: "ואל יעלה על דעתך, שהמלך המשיח צריך לעשות אותות, ומופתים, ומחדש דברים בעולם, או מחייה מתים, וכיוצא בדברים אלו שהטפשים אומרים..." (הרמב"ם, משנה תורה, שם). אין זה סברה בלבד, אלא מסקנה, הנשענת לדברי הרמב"ם, על ראיה היסטורית: "שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי המישנה היה, והוא היה נושא כליו של בן-כוכבא המלך, והוא היה אומר עליו, שהוא המלך המשיח, ודימה הוא וכל חכמי דורו, שהוא המלך המשיח, עד שנהרג בעונו. כיוון שנהרג - נודע שאינו, ולא שאלו ממנו חכמים לא אותו ולא מופת..." (הרמב"ם, שם, שם).

כלומר: חוט אחד מולך מהגדרתו של דויד את שאול כ"משיח ה'", דרך הגדרתו של ר' עקיבא את בר-כוכבא כ"משיח" ועד להגדרתו של הרמב"ם את המשיח כמי שאינו עושה ניסים ונפלאות, אלא קם להושיע את ישראל ולהחזיר את העצמאות היהודית. לפיכך, כאשר הכריזו הנוצרים הראשונים בסוף תקופת בית שני על ישו כ"משיח", תהו היהודים על קנקנו קודם-כל מן הבחינה הלאומית: האם בא להושיע את ישראל ולהחזיר את העצמאות היהודית בארץ ישראל - אם לא?

ישו

משיחים יהודיים: שאול

ד"ר אברהם וולפנזון הוא מנהל מכללת ארן

מבחן משיחיות לישו

עדות היסטורית לזוויכוח בעניין זה אנו מוצאים באותו חלק מ"הברית החדשה", שהוא קדום יותר ונחשב לאותנטי ונאמן להיסטוריה (יחסית) יותר משאר חלקיו של הספר. כוונתי ל"בשורה על-פי מתי" (פרק כ"ב 15-22), בה מוצאים אנו מעין פרטיכל של הזוויכוח בין היהודים לנוצרים, בשאלת "משיחיותו" של ישו והגאולה הלאומית. (בסוגריים אביא להלן בתוך המובאה את פירושי שלי לסיטואציה ההיסטורית):

"ויילכו הפרושים" (מפלגת הרוב ביישוב היהודי בשלהי בית שני) "ויתיעצו איך ישלחוהו בדבר" (הנוצרים הראשונים היו כת-מיעוט נלחצת בין הסדן של החברה היהודית לבין הפטיש של השלטון הרומי, לפיכך, הם חשדו בפרושים, שמא אלה מתכוונים להוציא מישו, באמצעות פרובוקציה, הצהרה, שהוא מורד במלכות, ובכך להביא להסגרתו לרומאים, או לרדיפתו על-ידי הרומאים). וישלחו אליו את תלמידיהם (כלומר, הפרושים שלחו את הצעירים שבהם) עם ההורדוסיים (עם חסידיו הלאומיים של הורדוס), לאמור: רבנו, ידענו כי איש אמת אתה, ותורה באמת את דרך אלוהים, ולא תגור מפני איש, כי אינך מכיר פני אדם. לכן, הגידה-נא לנו את דעתך, הנכון לנו לתת מס אל הקיסר, אם לאו (בימים ההם, היתה המטבע העצמאית סמל לעצמאות מדינית לפיכך טבעו החשמונאים מטבעות, ומשום כך גם הוציא בר-כוכבא מטבעות "שנת א' לחירות ישראל", וכו'. במלים אחרות: היהודים פנו אל ישו ושאלו, בלשון מודרנית: "אם אתה משיח - ובאת לגאול את עם ישראל ולהחזיר לו את עצמאותו המדינית בארץ-ישראל, הרי שעליך להוציא מטבעות משלך, ואז עלינו לחדול משלם מסים לקיסר, האם לא כן?"). וישוע ידע את רשעתם (כלומר, ישו חשד בהם, שהם מתכוונים להכריז עליו כמורד, אם ישיב בחיוב על שאלתם) ויאמר: החנפים, מה תנסוני, הראוני את מטבע המס. ויביאו לו דינר. ויאמר אליהם: של מי הצורה הזאת והמכתב אשר עליו? ויאמרו אליו: של הקיסר. ויאמר אליהם: לכן תנו לקיסר את אשר לקיסר, ולאלוהים את אשר לאלוהים (כלומר: ישו מכריז על עצמו כ"משיח" רוחני בלבד, ללא בשורת גאולה לאומית. לפיכך, לא יכלו היהודים ללכת אחריו, משום שלא היה זה המושג של "משיח" המקובל עליהם). ומסיים הכתוב (פסוק 22): "ובשומעם את זאת תמהו (היהודים) ויעזבוהו (את ישו) וילכו להם..."

מאחר שהיהודים דחו את הנוצרים ואת מושג ה"משיח" ללא גאולה לאומית - פנו ממשכיו של ישו "לגיייר" (כלומר: לנצר) את הרומאים. ברור, לפיכך, שהם הדגישו בפני הרומאים כי אינם תנועה מורדת, כלומר: אין להם שאיפות לאומיות, ואינם מתכוונים לערער את הסדר הקיים של שלטון הרומאים ביהודים (וביתר העמים). לפיכך, פונה פאולוס, ממשכו של ישו, ב"איגרת אל הרומאים" (פרק י"ג) ומבטיח להם שמרונות פוליטית וציונתנות מוחלטת בשם הנוצרים, במלים הבאות: "כל נפש תיכנע לגדולת הרשויות (כלומר: יש להיכנע לכל שלטון - ג.א.) כי אין רשות כי אם מאת האלוהים, והרשויות הנמצאות - על ידי אלוהים נתמנו, לכן כל המתקומם לרשות - מורד הוא בציויי האלוהים, והמורדים ישאו את דינם..."

פסוקים אלה לא הפגנו את כל החששות של הרומאים, שהיו מועמדים להתנצר: העובדה שהנוצרים התפללו יחד, אדוניים ועבדים, יצרה את הרושם, שמא רצונם של הנוצרים במהפיכה סוציאלית, כלומר: בשחרור העבדים. (כזכור, נכלל התינוך בכתבי-הקודש של הנוצרים, ובתורת-משה מצוייה הדרישה לשחרור עבדים - בשנת השמיטה, או בשנת היובל - בניגוד למקובל בכל העולם הקדמון). לפיכך, היו צריכים מנהיגי הנוצרים לשכנע, שרצונם לא רק בשמרונות פוליטית, אלא גם בשמרונות סוציאלית, כלומר: הם נגד שחרור העבדים ובעד ציונתנות מוחלטת. משום כך הודגש על-ידי יורשו של פאולוס, ה"שליח" פטרוס, ב"איגרת הראשונה לפטרוס השליח", פרק ב':

"העבדים, היכנעו לפני אדוניכם ככל יראה, לא לפני הטובים והענווים לבד, כי אם גם לפני העקשים, כי חסד הוא לאיש אם ישבע מרורים, ויעונה חינוס..."

בכך התרחקה הנצרות עוד יותר מן היהדות: היהדות ציונתה, כאמור, על שחרור עבדים - ואילו הנצרות חייבה את שיעבודם. הנצרות מתכחשת, כאמור, לחזון הגאולה הלאומית-משיחית של היהדות, ולכן התנגדו היהודים לנצרות לא רק מנימוקים דתיים אמונותיים, אלא גם מטעמים לאומיים וסוציאליים המצויים במורשת היהדות.

משיחיות יהודית בימינו

הפרק החשוב והמשכנע ביותר בספרו של פרופ' אבי רביצקי "הקץ המגולה ומדינת היהודים", הוא הפרק שנכתב מתוך הזדהות אישית עמוקה של המחבר: תיאור מישנתו

הציונית-יהודית-משיחית של הרב אברהם יצחק הכהן קוק: כותב רביצקי (עמ' 122): "הרב קוק... לא היסס לדבר בגלוי על "דורו של משיח" ועל "שורש ביאת המשיח" שיתגלמו בעצם התהליך ההיסטורי הריאלי של שיבת ציון. לגבי דיוד... המשיח אינו מצטייר כמחולל של התהליך ההיסטורי, אלא כתולדה של התהליך ההיסטורי: כאן מצטט רביצקי מדבריו של הרב קוק:

"... שישבו ישראל לביצרון, שהוא שורש ביאת המשיח אף-על-פי שלא תהיה עדיין הגאולה בשלימותה, הכל הולך אחר העיקר שהוא דורו של משיח, שהוא חותם מעלתן וגדולתן של ישראל, על-כן... חובת השתדלותנו לישע עמנו, כמו שהשתדל נחמיה וסיעתו בימי בית שני" (מצוטט עפ"י רביצקי, שם, ע"ע 122-123).

ראינו, שהרמב"ם (בעקבות ר' עקיבא דוד המלך) רואה את ימות המשיח כגאולה מדינית של ישראל בארצו - ולא כמעשי נסים ונפלאות. ראוי לציין, שבספרו הפילוסופי "מורה נבוכים" (חלק ג', פרק כ"ז) עוסק הרמב"ם בפילוסופיה מדינית "מודרנית", כמעט, וקורא להקים מדינת רווחה סוציאלית, שהרי ענייני כלכלה (בלשוננו: פרנסה, מחיה) וחברה (בלשוננו: קצתם עם קצתם) צרידי שייסוד על ידי המדינה" - וצרכים חיוניים אלה, לרבות בריאות ודור "ויולתם" (בלשון הרמב"ם) הם בבחינת "יתיקון הגוף" - שהוא לדברי הרמב"ם "קודם בטבע ובומן" ל"יתיקון הנפש" (שהוא, במדינה, תרבות, מדע ודת - ובה הסדר...) נראה שגם רביצקי שותף לפירושנו זה את "מורה נבוכים" של הרמב"ם, והריהו מקשר זאת למישנתו של הרב קוק. "מעניין להיווכח, כיצד נימק וכיצד הצדיק הרב קוק את תביעתו הכוללת... כפי שלמדנו מן הפילוסופיה הפוליטית של הרמב"ם, החירות הלאומית-

הרב קוק

בכשרון רב, ובאובייקטיביות היסטורית ראויה לשבח, מציג לפנינו יחזקאל אבנר, חבר קיבוץ "החותרים" את "מגש הכסף" של תנועת-הנוער והפלמ"ח בשנים החשובות (מבחינה היסטורית-ציונית) 1945-1956. בספר מיסמכים וצילומים רבים, המשקפים את תרומתם של חברי "המחנות העולים" להגשמת הציונות ולמאבק (במסגרת הפלמ"ח) וכמובן למלחמת-השחרור של מדינת ישראל המחודשת. הספר בנוי בחלקו הגדול על מיסמכים מתוך הביטאון של תנועת "המחנות העולים" - "במבחקן". כותב על הביטאון פרופ' מנחם ברינקר, מי שהיה מפעילי התנועה. "תפקידי עיתונה של תנועת נוער שונים הם מתפקידי של כל עיתון אחר. ארבעה הם בעיקר: א. עליו לספר לחבר התנועה על הנעשה במחנותיה... ב. עליו לייצג את התנועה כלפי חוץ... ג. ללמד את חברי התנועה פרקים מתולדותיה ומסכת ערכיה. ד. לבטא את התנועה כפי שהיא נראית בעיני חבר התנועה הצעיר, החבר הבוגר, חבר ההכשרה והמדריך-השליח" (ע' 460).

ואמנם, "במבחקן" מאוקטובר 1946 מתוך "לראות במהפיכה החברתית המדינית על-ידי מעמד הפועלים הבינלאומי, לביטול המשטר הרכושני ולבניין המשק הסוציאליסטי בעולם - את התפקיד המרכזי של תקופתנו, אשר למענו חייבים להתלכד כל חלקי תנועת הפועלים בעולם" ובו בזמן הוא תובע "מכל הכוחות החברתיים בעולם להכיר ולתמוך במפעל הציוני-סוציאליסטי בא"י... (ע' 80-81). ברם, בצד המשיחיות הציונית-סוציאליסטית, בולטת גם המשיחיות-הכוזבת, הפרו-סובייטית, שהתגברה, בעקבות פילוג מפא"י-אח"י ואח"כ במפ"ם ה"היסטורית". "אל לנו לראות פסול בעמידת בריה"מ בראש הפדרציה" (של הנוער "הדמוקרטי" הפרו-קומוניסטי - א.ו.) (ע' 275)

הרב מלובביץ

כולה: "האם יש לראות בתסיסה זו (של המשיחיות החבדיית - א.ו.) חזרה בעיר אנפין על הסערה המשיחית השבתאית שפרצה בשנת תכ"ן (1666) וסחפה אחריה את הקהילות היהודיות? תשובתי לשאלה זו היא שלילית. ראשית, המשיחיות החבדיית איננה קשורה בפריצת גדרי התורה וההלכה... לגבי דידה, חוקי התורה הם-הם חוקי הגאולה, והתהליך, המשיחי כפוף כולו לאמות-המידה ולהנחיות ההלכתיות שחוקק הרמב"ם בספר "משנה תורה". יתר על כן, התעוררות משיחית זו גם איננה מלווה בשינוי משמעותי של סדרי החיים הארציים, הפוליטיים והכלכליים..." (ע' 272).

הבאנו זוגמא מניתוחו של רביצקי את הסערה המשיחית של חב"ד בימינו, כדי להמחיש את חשיבותו של הספר ואת אקטואליותו גם יחד. ביסודיות דומה, בלא להניח אבן ללא הופכין, מנתח רביצקי את הזרמים האורתודוקסיים הרבים ביהדות-של-עידן-הציונות, וניתן אולי לעשות צדק עם הספר (מוווית ראייתנו הציונית) אילו ניתן לו השם "הרב קוק ויריביו". גם הרב קוק וגם יריביו בעולם היהודי הדתי מוצגים באובייקטיביות ביקורתית מהימנה ומושחזת, כמיטב כשרונו של פרופ' רביצקי.

משיחיות חילונית

המתח בין הכמיהה לגאולת-העולם לבין השאיפה לגאולת-העם-והארץ פילג גם את הסוציאליזם היהודי המודרני. מייחסים למאיר וילנר את האימרה: "אלפיים שנה חלם היהודי על משיח וגאולה - ולא תיאר לעצמו שאלה יבואו בסימן הפטיש והמגל" (הסמל של ברית-המועצות הקומוניסטית - א.ו.). מתח זה בין הקומוניסטים (בכל גלגוליהם: מופ"ס, פ.ק.פ., מק"י, רק"ח) לבין הציונים הביא גם ל"סתירה הטראגית" (כדברי מאיר יערי) בין הציונות המגשימה לבין הקומוניזם הנערץ בתנועת "השומר הצעיר" (ובמפ"ם ה"היסטורית" (לרבות "אחדות-העבודה"). גם כאן, כמו ביהדות האורתודוקסית לגוניה, בלטה הסתירה בין המעשה החלוצי לבין הכמיהה ה"משיחית"-אוניברסלית, ואף כאן (במבט לאחור) רואים חסידי בריה"מ לשעבר במחנה הציוני את עמדתם הפרו-סובייטית הקודמת כמעין "שבתאות" או "משיחיות שקר" - ואת תרומתם החלוצית להגשמת הציונות כעיקר פועלם והישגם האישי והקולקטיבי.

מדינית היא תנאי קודם לצורך הפריחה התרבותית, מצע הכרחי לצורך החירות הרוחנית: אי-אפשר להם, לבני המעלה שבישראל, כמו גם לכלל ישראל, לגלות את מעייני רוחם ואת מבעי יצירתם כי אם בהיותם נטועים בארץ אבותינו, מונוגים על-פי מושלים אשר מקרבנו יצאו ועומדים ברשות עצמנו. רק אז תתרומם רוחנו אל עליו... (אומר הרב קוק - א.ו.) (רביצקי, ע' 123).

מכאן גם גישתו החיובית של הרב קוק לציונים שאינם דתיים: "הלה (החילוני) אמנם מייחס למפעלו הלאומי משמעות חילונית מובהקת, ולעתים אף מכריז מלחמה גלויה על עולם התורה והמצוות ועל תקוות הגאולה הדתית, אך בסופו של חשבון הוא עשוי להתגלות כמי שנטל חלק בתוך דרמה היסטורית וקוסמית, שחרגה לחלוטין מכוונתו ותכליתו האישית, בבלי דעת, הוא אשר מציב בעצם ידיו את אבני המסד הארציות הנדרשות לצורך התחייה הרוחנית והגאולה המשיחית" (ע' 154). ובלשונו של הרב קוק עצמו: "ישנם כאלה שאינם יודעים כלל את ערכם ואת מהותם ביחס לתפקידם ההשגתי העליון, הם נקראים בשמם ולא ידעו מי הוא הקורא אותם... אבל הסוף של ההסתרה הנוראה הזאת, תהיה ההופעה היותר אדירה והיותר נצחית" (ע' 155).

בניגוד למיוחס לרב ש"ך, שנשאל מה היא הדת הקרובה ביותר ליהדות, מבין הדתות המונותאיסטיות (כגון: הקתוליות, הפרוטסטנטיות, האיסלאם), השיב שהדת הקרובה ביותר ליהדות היא... חב"ד, מתייחס רביצקי לחב"ד (גם בימים של "היכונו לביאת המשיח") לא כתנועה שבתאית מודרנית, המתנתקת מן היהדות, אלא כחלק מן המיגוון של כיסופים משיחיים המאפיין את היהדות

שבתאי צבי

האם מפלגת העבודה תצטרף סוף סוף לדורשי הנהגת נישואים אזרחיים בישראל?

מדוע מציע יו"ר הסוכנות אברהם בורג, נישואים אזרחיים רק לעולים חדשים פסולי חיתון? מתי יגבר קולה של עופרה פרידמן, יו"ר נעמי"ת, והמפלגה תיוסם הנהגת נישואים אזרחיים לכל?

ב-18.5.95 הודיע "מעריב" כי יו"ר הסוכנות היהודית, מר אברהם בורג, תומך בהנהגת נישואים אזרחיים. תחילה הציע כי לכל פסולי החיתון תינתן רשות להינשא בהליך של נישואים אזרחיים. הדבר עורר כמובן סערה גדולה במפלגה החילונית שבה הוא חבר, כיון שמפלגת העבודה שומרת בנאמנות על מסורת הכניעה לדרישות המיעוט האורתודוקסי. בורג נאלץ לתקן את הצעתו - והציע כי תינתן זכות הנישואים האזרחיים "רק לעולים חדשים פסולי חיתון".

מכאן שכל ישראלי הרוצה להינשא בנישואין אזרחיים יצטרך קודם כל לרדת מן הארץ, לוותר על אזרחותו, לשוב כעולה חזש, פסול חיתון, ורק אז תנתן לו הזכות להנשא כמו כל אדם בדמוקרטיה המערבית.

ישראל היא המדינה היחידה בעולם בה מקפחים בידועין ובאמצעות החוק רבנים יהודיים מסוימים ומונעים מהם למלא את תפקידים. לו היתה אפליה כזאת מונהגת בארץ מערבית אחרת היינו נזעקים כולנו - חילוניים ודתיים כאחד - נגד הממשלה המתירה אפליה כזאת, לא כל שכן המחוקקת אותה. במקרה של אפליה הרבנים הרפורמיים והקונסרבטיביים - מגלה הציבור הישראלי סובלנות מדהימה והשלמה מלאה עם העוול הנעשה להם. גם חברי התנועות הרפורמיות והקונסרבטיביות בעולם היהודי מגלים סובלנות מדהימה כלפי תופעה ישראלית ייחודית זאת.

לו שינינו את מדיניותנו והיינו מאלצים את ממשלת ישראל להנהיג שוויון זכויות לרבנים יהודים - יהיו הם אורתודוקסים או רפורמים או קונסרבטיבים או רקונסטרואציוניסטים - לא היתה ברירה אלא להנהיג נישואים אזרחיים כאלטרנטיבה לכל מגוון הנישואים הדתיים הנהוגים בעם היהודי. על כן יש אינטרס משותף לכל הרבנים היהודים שאינם רוצים לקבל הוראות מהמדינה ומחרוב החילוני בכנסת ישראל, ולכל החילוניים שאינם רוצים לקבל הוראות מקבוצות מיעוט בעם היהודי ואפילו ביהדות הדתית שבו. אינטרס זה מכתוב את הדרישה להפרדה של הנישואים מהמיסוד הדתי והלכותי - "לא רק לעולים חדשים פסולי חיתון" אלא לכל מי שרוצה להנשא. אלה מאתנו שרצו בנוסף לכך גם בנישואים דתיים יוכלו לבחור להם את הטקס והזרם והכת והעדה אשר לפי חוקיה ומנהיגיה הם מבקשים להנשא בנוסף לנישואיהם האזרחיים.

עו"ד עופרה פרידמן, יו"ר נעמי"ת, חושבת שיש לנצל את שעת הכושר ולהחליט על נישואים אזרחיים בישראל לכל האזרחים המעוניינים בכך. במכתב ששלחה ליו"ר הועדה המתמדת של ועידת מפלגת העבודה - ח"כ מאשה לובלסקי - מזכירה עופרה פרידמן כי ועידת המפלגה החליטה על הקמת ועדה לבדיקת הנושא, ועדה זו היתה אמורה להעביר המלצותיה למרכז המפלגה. כידוע התאסף מרכז המפלגה ושום המלצות לא הוגשו לו בענין. לא

ייתכן כי ענין חיוני כל כך לכל אזרחי ישראל הותיקים ולעולים החדשים, יעלם מסדר היום של המנהיגות הפוליטית הנבחרת של המפלגות החילוניות המייצגות את מרבית אוכלוסיית ישראל, ברגע שהם נעשים שרים וסגני שרים. עברו חודשים רבים מאז שמענו קולם של שרי העבודה ומרצ בסוגיה חמורה זו, והשר היחיד המעזי לטפל בבעיה - שר הדתות שיטרית - עוסק רק בתיקונים הכרחיים אך נשאר אף הוא "במסגרת ההלכה" שהכל מודים כי אינה יכולה למלא את צרכי כל התושבים בישראל. י.מ.

גם כאשר הושמעו בפראג עלילות נגד הציונות, נגד מפ"ם ונגד מרדכי אורן... גם כשעה כזו, של השמצה אנטי-ישראלית ואנטי-ציונית בהשראת סטאלין, בשנתיו האחרונות, עדיין עומד "במבחן", ביטאון תנועת-הנוער "המחנות העולים" (דצמבר 1952) על "סולידריות נאמנה עם עולם המהפיכה" ומבטיח, כי "יתנוענו תילחם נמרצת בכל נסיון להפוך את מהלד המשפט בפראג למקור של הסתה והשמצה כלפי ארצות הסוציאליזם המתגשם" (ע' 335). יש לשבח את העורך, יחזקאל אבנר, שלא פעל על-פי משאלתו של יצחק בן-אהרון (בי"חיים שכאלה" בטלוויזיה) "למחוק מן הביוגרפיה" שלו את הפרק הפרו-סובייטי...

אולם המשיחיות האמיתית של "המחנות העולים" היא דווקא זו שהבחין היטב הרב קוק בציונות-החלוצית: בניין הארץ, כיבושה ומלחמה והגנה עליה. נאים לכך דבריו של אהוביה מלכין (מתוך רב-שיח ב-1988, ע' 21 בספר): "ההרגשה של התנועה הקטנה הזאת, 'המחנות העולים', שהיא אחראית למה שעושה הנוער הארץ ישראלי כולו, הרגשה של נשיאה באחריות, שאנחנו הנושאים באחריות למעשי הנוער כולו... אנחנו קוראים באומץ לכל הנוער בארץ ישראל, ללכת בדרכנו, ואנו חיים בהרגשה שאנחנו נושאים באחריות הזאת, בדומה להרגשת התנועה הציונית ובמקביל לה, אם כי בממדים הרבה יותר קטנים. התנועה הציונית חיה בתחושה שהיא נושאת בעול האחריות של ההיסטוריה היהודית, באחריות לגורל ההיסטוריה היהודית, למרות שלא הקיפה את כל העם היהודי וחוף ממנה היו תנועות גדולות יותר שנאבקו בה. ואני מעז להשוות ולומר ש"במחנות העולים" הקטנה היתה אותה תחושה של נשיאה באחריות, ואין פלא שעל רקע כזה של חיים ובתוך ערכים מסוג זה, נערים עשו או את מה שהיה צריך לעשות - הלכו להתנייבות, הלכו ל"הגנה", הלכו לפלמ"ח ולצבא הבריטי..."

דברי הסיכום הללו של אהוביה מלכין חוזרים ומתקשרים אל תחילת דיונו: המשיחיות בנוסח דוד המלך, ר' עקיבא, הרמב"ם, הרב קוק, הפלמ"ח והציונות החלוצית - היא תכונת-יסוד של התרבות היהודית והאתוס הציוני - חילוני ודתי כאחד.

היכול בית הכנסת "מבקשי דרך" להיות מודל לבתי כנסת חילוניים?

במעמדים הנפרדים והשוניים של שני העמים בארץ הזאת. התשובה הפשטנית היא כמובן: יש להציע לשני העמים מעמד שווה. הייחוס נסב קודם כל על השאלה מהו מעמד שווה? אם זו מדינה יהודית איך יכולים ערבים להיות בה אזרחים שווים? התשובות שלנו חייבות לכלול תפיסה חדשה של האספקטים הרוחניים והתרבותיים של מעמד כל אחד מן העמים החיים במדינה היהודית. אין תשובות מן המוכן. החתירה אליהן היא חלק מבקשת הדרך שלנו.

כלומר זה חלק מפעילות הדיונים המתנהלים בבית הכנסת?

כן, דיונים כאלה הנוגעים לנושאים הקרובים לנושא זה הם חלק מפעילותנו, אך אם תשאלני האם שאלות אלה מאפיינות את כל החברים בקהילה כמובן שהתשובה תהיה שלילית. בית הכנסת "מבקשי דרך" כמו כל קהילה בת מאות חברים, הוא מטבעו קואליציה פלורליסטית של דעות ושל אנשים בעלי רקע שונה, ויש נסיונות להביאם להתמודדות אשר תפגיש את כל הדעות הרווחות בקהילה.

אנחנו נפגשים באופן סדיר עם ערבים, דנים אותם וקושרים עמם קשרים מבקשים להבין את נקודות המבט שלהם, משתדלים לגרום להם להבין אותנו, וכל זה מתוך רצון להגיע

החוקים וליצור חוקים חדשים לבקרים. בקהילת "מבקשי דרך" אנו מאמינים בדמוקרטיה כדרך הנכונה למדינה, לעם ולקהילה, ומודעים לכך כי זו איננה רק תשובה לשאלה הייחודית הנ"ל, זו גם הצגת שאלה חדשה המצביעה על בעיה בעלת השלכות רבות: כולנו שואפים כי מדינת ישראל תהיה מדינה בעלת צביון יהודי, אך מה יהיה על הלא יהודים החיים בקירבה? הרי לפי תפישתנו הדמוקרטית הם חייבים להיות שווים זכויות ליהודים מכל הבחינות - כיצד מיישבים את הניגוד הפנימי המגולם בשתי הנחות אלה: "מדינה יהודית" ו"מדינה דמוקרטית"? מה בין שאלת יחסי יהודים וערבים לסוגיות דת בבית הכנסת?

כיצד יכולות שאלות מעין אלה להשפיע על החיים בבית הכנסת "מבקשי דרך"?

יש להבין כי שאלות כאלה מאפיינות את המנטליות של חברי הקהילה שלנו. שאלת היחסים של יהודים וערבים אינה בעיה השייכת רק לחיים מחוץ לכותלי בית הכנסת. שהרי העם היהודי חזר לארצו במאה הזאת ולא מצא בה ארץ ריקה כפי שהעיר אחז העם. מצאנו כאן עם אחר, בעל לאומיות משלו, ועלינו למצוא דרך להתמודד עם הבעיה שלא עמדנו בפניה אף פעם אחת בתולדותינו. עלינו למצוא דרך התנהגות שתתחשב

שיחה של "יהדות חופשית" ד"ר יעקב כהן, סופר, הוגה ממיסדי בית הכנסת "מבקשי דרך", בית כנסת ירושלמי שאינו מסונף לאף אחת מהתנועות הדתיות בישראל או בתפוצה, מתנהל באופן דמוקרטי על ידי חבריו, ללא רב וללא הלכה קבועה, תוך אמונה בהתחדשות מתמדת, בפיתוח חיי קהילה, ובשמירת המסורת היהודית.

האם "מבקשי דרך" הוא ביטוי למגמות הפלורליזם ביהדות מינו?

מזר שמתייחסים למושג פלורליזם ביהדות כאילו הוא מושג חדש שנולד עכשיו. בכל תולדותיה אופיינה היהדות על ידי הפלורליזם ששרר בה. אמנם צריך להודות כי יש סיכון בפלורליזם ובפתיחות המאפיינים אותה, סכנות לאחדות ולייחוד של העם, וזה כנראה מרתיע רבים כל כך מהתמודדות עם התופעה, אולי מפני שאינם מבינים את יתרונותיה ואת כדאיות הסיכון.

האם בית הכנסת "מבקשי דרך" בירושלים הוא בית כנסת דתי?

"מבקשי דרך" הוא בית כנסת דתי. עצמאות הקהילה של בית הכנסת שלנו איננה ערך או עקרון עליון. עצמאותנו נובעת מתפישתנו, שהיא יסוד קיומנו, כי לתושביה של ארץ ישראל בעת שיבת ציון הנוכחית יש צרכים ודרישות ייחודיים. על שאלות ייחודיות אלה הנובעות מההתיישבות בארץ ישראל והחיים במדינת ישראל עלינו להשיב תשובות ייחודיות התואמות את המציאות הישראלית. כמובן שיש דמיון בין שאלות העולות בקהילות יהודיות בחוץ לארץ לבין שאלות המיוחדות לנו, אך ההבדלים מצדיקים מסגרת ואופן פעולה נפרד ונבדל.

מה ליחסי יהודים-ערבים ולבית כנסת

למשל?

ישראל היא המדינה היחידה בעולם בה מהים היהודים רוב באוכלוסייה. האתגרים והחובות המוטלים על הרוב שונים מאלה המוטלים על מיעוט יהודי בארץ כלשהי. בידינו להחליט אם אנחנו מבקשים להקים מדינה בה שולטת ההלכה כפי שהיא נתפשת על ידי האורתודוקסים, או שאנו מבקשים להנהיג כאן דמוקרטיה המאפשרת לשנות את

בסופו של דבר למצע שכולנו יכולים להסכים עליו ואשר יענה על השאלה איזה מין חברה אנחנו רוצים במדינת ישראל.

התפילה והשינויים החלים בה

מה היא הפעולה הסדירה של בית הכנסת?
התפילה בציבור היא עדיין הציר שעליו מבוססת עיקר הפעילות. כשאני לעצמי - אני מצטער על כך. אני רואה בתפילה דבר חשוב ביותר, אך כשיא ולא כהתחלה של הפעילות הקהילתית. אם אנו נותנים למסורת להיות הגורם המכריע בפעילותנו הקהילתית, אנחנו ממעיטים את תהליך החשיבה והתעוררותה. לדעתי צריך לזכור כי דעות ואידיאלים משתנים מהר יותר מהתבניות שנקבעו במסורת. לכל מנהג יש מטען רעיוני שהוא חלק בלתי נפרד מהמנהג עצמו. לכן אם אני עולה לתורה, למשל, ומכריחים אותי לומר "אשר בחר בנו מכל העמים" - כשאני לא מאמין בזה - מתחוללת התנגשות בין האופן שבו אני נוהג לבין דעותי.

מה עושים? משנים את התפילה?

אנחנו מודעים לבעיה המתעוררת מהתנגשויות אלה. לכן אנחנו נמצאים בתהליך מתמיד של בדיקת תוכן התפילות ונוסחן, ואנו חותרים ליצירת נוסח אשר יתאים ככל האפשר לדעות הרווחות בקהילה. תהליך זה מצוי בכל התנועות הגדולות ביהדות, כולל האורתודוקסים, אם כי קצב ההשתנות שונה מתנועה לתנועה. יש בין האורתודוקסים המוסיפים על התפילות תפילות למדינה ולצה"ל, כלומר גם הם מבינים כי יש צורך להתאים את הנעשה בבית הכנסת לתנאי החיים המשתנים. ואילו אצל תנועות כרפורמים, קונסרבטיביים ורקונסטרוציוניסטים (מתחדשים), וכמובן בבית כנסת כ"מבקשי דרך", יש נסיונות להתייחס לדעות הכמוסות בתפילות שאינן עולות בקנה אחד עם דעותינו ואמונותינו בנושאים כגון: תחיית המתים, משיח אנושי, "שלא עשני אשה" וכדומה.

ועדת התפילה מוציאה את "שלא עשני אשה" - מה במקומו?

במקרים של התנגשות כזאת משנים את התפילה או מוציאים אותה. דוגמה: ועדת התפילה שלנו החליטה שלא אומרים עוד "ברוך... שלא עשני אשה" אלא: "שעשני כרצוני". זו אמירה המיועדת לנשים, אך היא שווה לדעתנו לכל נפש. ויש המציעים "שעשני כדמותו", אך אני אומר "שעשני כרצוני" כיון שאינני רואה שעשני כדמותו. נדמה לי שזו אמירה יומרנית שהרי אינני יודע מהי דמותו

של אלוהים. במקום "מחיה מתים" אנו אומרים "מחיה הכל" - כיון שניתן לפרש אמירה זו כמתייחסת אל כח החיים שבטבע. החלטות שינוי בתפילה מתקבלות על ידי ועדת התפילה. אם השינוי הוא עקרוני אנו מביאים את הסוגיה בפני כל החברים, כגון ההחלטה להחליף את "אלוהי אברהם יצחק ויעקב" ל"אלוהי אברהם ושרה, אלוהי יצחק ורבקה, ואלוהי יעקב רחל ולאה". החלפה כזאת נראית לנו עקרונית ולכן היא צריכה להסכמת הכל. הבאנו את זה לדיון של הקהילה כולה ולרגעים הפך הדיון מצחיק מאד כשעלו שאלות כגון: אם אומרים רחל ולאה למה אין מונים גם את בלהה וזילפת?

ואם אומרים יעקב למה אין אומרים עשוי? הרי אחרי גיור אדם והצטרפות עמה לישראל, הפכו צאצאי עשוי חלק בלתי נפרד מעמנו ועשוי היה לאחד מאבותינו. ואיך הוכרע הדיון, היתה הצבעה?

לא היה צורך בהצבעה כי היה קונצנזוס מלא שעשו אינו שותף למורשת היהודית.

האם "מבקשי דרך" הוא קהילה דתית

האם אתה מכנה את הקהילה ובית הכנסת שלכם דתיים בגלל המקום המרכזי שהתפילות תופשות בפעולתכם?

לא. דת בעיני אינה רק תפילה. דת היא לדעתי הדרך שבה חברה מסוימת מארגנת את חיפשיה להגשמת עברה ומשימותיה בעתיד. עצם ההכרה בעבר ובהתגשמותו גם בהווה, היא חלק מתהליך התודעות קוסמי. האדם מתוודע לכך שהוא אינו קיים בפני עצמו, הוא עומד בפני מציאות שלא הוא ברא אותה. השאלות קיימות כיון שאנחנו לא מצליחים אף פעם למצות עצמיותם של אדם ועולם. אנחנו מתקדמים אך איננו מגיעים לסופה של הדרך. אני חושב שהגשמת האדם היא ההתקדמות הבלתי פוסקת לקראת הבנה יותר רחבה של האפשרויות הפתוחות בפני האדם. כל זה נראה לי כחלק בלתי נפרד ממה שאני קורא "דת".

דת - כחתייה הגותית ופולחנית להגשמת האדם

אך דת איננה רק ענין אינטלקטואלי. איננו עוסקים כל הזמן במחשבה על מהי הגשמת האדם. אנחנו פועלים, עושים דברים המגיעים אל המושג, המסמלים את החיפוש הזה והעוזרים לנו להתחזק בחיפוש. מכלול של דברים אלה נקרא פולחן, ריטואל. התפילה היא חלק מהפולחן, היא אחד מהדברים

הרבים שבאמצעותם אנחנו מגשימים את האדם במנהגים הלאומיים המיוחדים לנו.

ערכי המוסר והגשמתם - גם הם חלק מחיפוש זה, וממילא מדרכה של קהילת "מבקשי דרך", כפי שאני מבין אותה. על כל פנים לזה התכוונתי אני כשיצאנו לדרך הזאת, אם כי אינני בטוח כי הצלחתי לשכנע את הרוב.

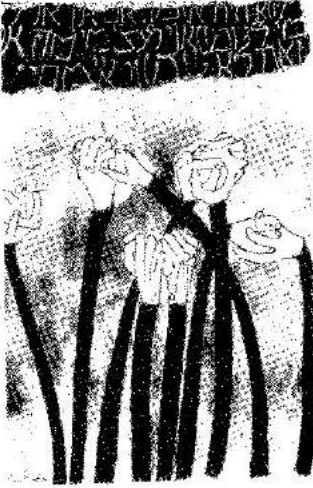
בית ספר או בית כנסת

במה לא הצלחת לשכנע?

במכלול הזה - בכך שכל זה שייך יחד, שאי אפשר להפריד בין הנקודות הרבות הללו הכלולות בבקשת הדרך. בין משתתפי כנסי היסוד שלנו היו רבים שלא האמינו כי הכנסים היפים שלנו יכולים לגרום לשינוי כלשהו - לא יגרמו להקמת מוסד חינוכי חדש, לא יגרמו להתמודדות ממשית עם השאלות הכרוכות בחיים משותפים עם הערבים וכדו. קבוצה של חברים ירושלמים החלה לפעול למיסוד ההתכנסויות שלנו. התחלנו ללמוד ביחד. וזו היתה ההתחלה. עוד לפני קום בית הכנסת - התכנסנו וקראנו יחד בכתבי הוגים כג.ד. גורדון, מרדכי מ., קפלן, חיים גרינבר, ואחרים. עד מהרה הבינו כי גם זה לא מספיק. כי אנחנו זקוקים למסגרת קבועה, כי עלינו לבנות לעצמנו מוסד.

אני הייתי בעד הקמת בית ספר, חשבתי שעלינו להתחיל להגשמה באמצעות החינוך. הרוב החליט כי חשוב יותר להתחיל בבנין בית כנסת. הייתי במיעוט וכיון שאני מאמין בדמוקרטיה קבלתי את דעת הרוב. נחשתי רבים מן התהליכים שיתחוללו כתוצאה מן ההחלטה שהתקבלה, הצטערתי על כך, האמנתי שאני צודק, אבל הסכמתי שצריך להתחיל במשהו קונקרטי.

הדבר שחששתי ממנו ביותר הוא הדבר ההרסני ביותר בחיי אדם - השיגרה. ידעתי שברגע שיחליטו על נוסח ואופי התפילה - תיווצר אורתודוקסיה. ידעתי שכל מה שיקבע יהיה קשה מאד לשנותו. זה לא קרה כפי שחששתי שיקרה. אצלנו נמשך התהליך של השינויים, אבל הוא מאד איטי. אנחנו מצליחים בעיקר בתוספות. הוצאנו את החוברת "מבקשי פניך", הכנו חוברת תוספות לרוח הזמן לימים הנוראים ודפי תפילה לזיכור. המצאנו נוסח יחודי של זיכור לקרובי משפחה, לנספי השואה ולחללי צה"ל, ועכשיו אנו אוספים חומר לקראת הוצאת חוברת תוספות לשלושת הרגלים.

הנהלת תזמורת הילדים, תל אביב, 1982

להם שאם הם עומדים תחת החופה אתי, כרב, - הרי הם מתחייבים לבנות בית יהודי. לא רציתי שיהפכו אותי לצבוע ואותם לצבועים. אמרתי להם שלדעתי עדיף שלא יבואו כלל לרב ולא יערכו אצלו נשואים יהודיים אם אין כוונתם להקים בית יהודי. הקדמה כזאת הוליכה אותנו לדיונים על אפשרויות שונות ותפיסות שונות של בית יהודי. אנשים המזדהים כחילוניים מקיימים בית יהודי כשהם מקיימים מסורת ישראל, כשהם מעוניינים ומועלים על מנת שילדיהם יהיו מודעים לה. בכך נפתח כר נרחב למיגוון דרכים בהם אנשים מקיימים את יהדותם. נראה לי כי על מנת לענות לשאלה על ההענות לצרכים של אנשים חילוניים יש לבדוק קודם כל מה הם הצרכים הללו, לחפש דרכים להענות לדרישותיהם.

אמרת שאנשים שומרים מסורת ישראל כשהם מועלים על מנת שילדיהם יתעניינו במסורת זו, יכירו אותה ויחיו בה. כיצד מצליחה דרככם עם בני הדור השני של חברי הקהילה? האם אלה מהם שבגרו מצטרפים לפעולותיה?

כמו בכל ארגון גדול יש גם אצלנו כשלונות והצלחות. יש צעירים שעוזבים את ירושלים אך ממשיכים פעילות יהודית תרבותית ומסורתית בערים וביישובים בהם התיישבו. יש שאינם ממשיכים בשום פעילות או שאין אנו יודעים עליהם - כמו לומדי הבר-מצווה הנעלמים אחרי הטקס ואינם חוזרים. בין אלה שגרים בקרבת מקום ישנם רבים שבאים לבית הכנסת לעתים מוזמנות - כמו ילדי יש להם הסתייגויות רבות ודברי ביקורת לגבי דרכי פעילותינו - כמו שיש לי עצמי - אך הם ממשיכים להגיע לבית הכנסת. יש אפילו מבני הדור הצעיר שנכנסו לפעילות לועדות המנהלות את תוכניות בית הכנסת.

מברית המועצות לשעבר. בכל שבת בבוקר אנו מקיימים פעולות לימוד לעולים חדשים, חברים שלנו מרצים על נושאים שונים, כגון: התפתחות סידור התפילה ותולדותיו, נושא שעורר בהם ענין רב.

לכלל החברים אנו מקיימים חוג להגות יהודית, חוג לערבית מדוברת, חוג לפרשת השבוע, חוג לספר עמוס, וסדרות הרצאה על מיגוון נושאים. לנוער - אנו מקיימים חוגהכנה לבר ולבת מצווה לילדים והורים, וחוזרים ומנסים לקיים חוגי המשך גם אחרי טקסי הבר מצווה שלהם.

למה מעוניינים חילוניים בלימודי וטקסי בר ובת מצווה לילדיהם?

יש לכם חברים חילוניים בבית הכנסת - חילוניים במובן: יהודים שאינם שומרים מצוות ובאים מעולם שבו לא ביקרו בבתי כנסת ולא התפללו. כיצד עונה בית הכנסת על צרכיהם של אנשים אלו?

זה נראה לי עניין מורכב מאד. אין יהודי שאינו ממלא מצווה כלשהי והשאלה היא כמה מצוות עליו למלא על מנת להחשב לשומר מצוות. יש משפחות חילוניות המגיעות אלינו בגלל חוג ההכנה לבר מצווה, הן משתתפות בפעולות במשך כחצי שנה לקראת טקס הבר או הבת מצווה של ילדיהם ומפסיקות לבקר אחרי הטקס. השאלה היא למה היה הטקס חשוב להם כל כך? מה גרם להם לעשות מאמץ ממושך כל כך? ראוי היה לחקור פעם את המנטליות של אנשים המעוניינים רק בטקס בר מצווה או בת מצווה של ילדיהם.

כשלימדתי בארצות הברית כתות בר-ובת-מצווה אמרתי ללומדים כי לדעתי ראוי לאדם לעשות טקס זה אם הוא באמת מתכוון להתמסר לחיי תורה ולשמור מצווה - אם כי ברור לי כל אחד יקבע מה ילמד בתורה ובאיזה מצוות הוא חייב לפי צו מצפוני. זה לדעתי מינימום הכרחי. אם אין אדם יכול לקבל על עצמו התחייבות כזאת - אל יעלה לתורה, כיון שאם הוא עולה לתורה רק למען הטקס - זו צביעות.

כך נהגתי גם כשהייתי רב בבית הכנסת הרקונסטרוציוניסטי בניו יורק והיו באים אלי זוגות למטרת נשואין. הייתי שואל אותם: למה באו לרב ולא לשופט אזרחי? הבהרתי

כיצד השגתם מקום ומימון להקמת בנין בית הכנסת "מבקשי דרך"?

כשהתחלנו במלאכת הבנין, לפני כחמש עשרה שנה, היינו כחמישים או ששים משפחות. בשבתות היו מגיעים פחות משתתפים כיון שחברינו היו מפוזרים בכל העיר. בתחילה התאספנו בבתי פרטיים של חברי הקהילה. כשגדל מספר החברים ודירה כבר לא יכלה להכיל אותנו שכרנו מקום בבית החלוצות, אחר כך בגמנסיה רחביה, במקביל ערכנו חוגי לימוד, הנהגנו סדר והגדה ליום העצמאות, הנהגנו כפיתוח תבניות המפגשים שלנו. התחלנו בחוג לימוד לבני ובנות מצווה ולהוריהם - לקראת עלייתם לתורה, ואנו ממשיכים לקיים מסגרת זו עד היום.

ב-1982 התחלנו לבנות את בנין בית הכנסת. שנים מספר לפני זה פנינו למועצה הדתית בבקשה להקציב לנו מקום - הם עדין מטפלים בבקשה שלנו. אך בסוף שנות השבעים הקציבה לנו העירייה, בראשות טדי קולק, נחלה. רצינו לממן בעצמנו את הבנין אבל עד מהרה התברר כי הדבר בלתי אפשרי. לא היו לנו אנשי מקצוע בבנייה ולא מיליונרים שיכלו לממן הוצאותיה. התחלנו במגבית פנימית ובנינו מכל חבר לפי יכולתו. יצאנו בפניה ליהודים מכרים בארצות הברית ובקשנו מהם עזרה. בדרכים אלה הצלחנו לגייס 900 אלף דולר. התחלנו לבנות בשלבים כיון שלא רצינו ללוות כספים שלא ידענו כיצד נחזירם. בית הכנסת הלך ונבנה במשך שנים מספר. הססנו אם לפנות לעזרה ממשלתית. האמנו כי אנו עצמנו צריכים לממן הוצאות הכריכות בספוק צרכינו הרוחניים. לבסוף החלטנו שלאור התנאים המדיניים והכלכליים השוררים בארץ, וכיון שהאורתודוקסים מקבלים תמיכה ממשלתית להקמת בתי כנסת - נפנה גם אנו לממשלה. משרד האוצר הסכים והייב את משרד הדתות להקציב לנו הקצבה למטרה זו. אך משרד הדתות משך את הענין זמן רב וללא תוצאות. פנינו לבג"צ. הם קבעו תאריך לשמיעת הקובלנה שלנו, ומיד הוחלט במשרד הדתות להתפשר. והתפשרנו: קבלנו 50 אלף דולר. חלק זעיר מהוצאות הבניה שלנו. אולי היתה זו טעות. אך לא רצינו להסתכסך.

מה היו השינויים שחלו בפעולתכם מאז שהוקם בנין בית הכנסת?

הגדלנו את מיגוון הפעילויות שלנו, הקמנו מספר חוגי לימוד, סדר יום העצמאות, למשל, ארוח עונה מאתיים איש במקום ששים, ומדי שנה אנו יכולים לחדש ולהסיף פעילויות שונות, כגון הפעילות בקרב חוגי העולים

מה מקומו של אלוהים

כשהגדרת את דתיותו של בית הכנסת לא הזכרת את האלוהים. האם במקרה! או שאין הוא שייך לדעתך להגדרת הדתיות היהודית?

ודאי שהזכרתיו. בשבילי שלוש הפינות של משולש הדת כוללות את האדם, הקוסמוס והאלוהים. שהרי דתיותו של האדם חותרת להגדרת שלמות האדם בקוסמוס - ובהקשר זה האלוהים הוא הפינה השלישית במשולש. גם האדם וגם הקוסמוס אינם ניתנים להבנה בלי אספקט זה של הישות האלוהית. יש הקוראים לזה חוקי הטבע, יש המשתמשים במילים ומושגים רבים אחרים, שהרי המילה "אלוהים" אינה קובעת כאן, - אך אין להמוע מהכרתנו בנוכחות קודקוד שלישי זה למשולש שבו האדם והקוסמוס משמשים כשנים מקודקודיו האחרים, כשהאדם חותר להבנה ולשלמות - הוא חותר למשהו שמעבר לאדם ולקוסמוס, הוא חותר לאלוהים.

כמובן שאין מדובר כאן בהכרח על ישות על-טבעית, אך ישנם אנשים שאינם יכולים לתפקד בלי אמונה בקיומה של ישות כזאת. אינני יכול להכחיש את האפשרות שיום אחד נתעורר כולנו ונראה כי שם מצוי אותו איש מזוקן או אשה יפה - ויתברר להפתעתנו שזאת ישות על טבעית.

אין דעה תיאולוגית לחברי הקהילה "מבקשי דרך". קיימים בקרבנו אנשים בעלי השקפות שונות ואמונות שונות אלה מאלה בתכלית בכל נושא וכמובן שגם בסוגיה זו של תפיסת האלוהים.

במה אתה רואה את השוני של בית הכנסת שלכם משאר בתי הכנסת בישראל?

ברורים ההבדלים בינינו לבין בתי כנסת של הזרמים החרדים והאורתודוקסים. אשר להבדלים בינינו לבין שלוש התנועות האחרות - הרפורמים, הקונסרבטיבים ותחיליה - יש הרבה מן המשותף. במבקשי דרך ובתנועות אלה קיימת ההכרה שהמסורת היהודית ועתידיה של היהדות מאופיינים בהתמודדות בין דעות שונות ומנהגים שונים. לנו נראה שההתמודדות הזאת צריכה להיות משותפת, במקום מפגש אחד.

כמובן שאיננו מתנגדים לריבוי של ארגונים וקהילות - אפילו מבחינה גיאוגרפית אין זה אפשרי כי כולנו נהיה במקום אחד. אך חשוב לדעתי כי ההתמודדות עם השאלות תהיה משותפת לכולנו. צריך להיות סדר יום משותף. הויכוחים, שיתפתחו במפגש ממושך ורחב מעין זה, נראים לי כהמשך ישיר ליהדות העתיקה.

אין מקום לאשליות. אנשים המוציאים אתכם מכלל הדיון כיוון שהם מכנים אותכם "לא דתיים" - מפסידים. מפסידים במישור הערכים, במישור ההבנה העמוקה יותר של היהדות. וכן להיפך. נתק שלכם מקשר עם התנועות הדתיות יגרום לכם אותו נזק עצמו.

מה ביניכם לבין בית כנסת רפורמי?

איך היית משווה את בית הכנסת שלכם לבית כנסת רפורמי?

יש הרבה דמיון. אך יש להבחין בין התיאוריה לבין המעשה, לעתים אין כמעט בחיי המעשה של בתי הכנסת הבדלים כלל. לעתים ההבדלים נובעים מהבדלים חברתיים ומן הרקע התרבותי של באי בית הכנסת. יש בתי כנסת בישראל שבהם ההשפעה האנגלוסקסית היא גדולה כיוון שחבריהם הביאו עמם מנהגים וערכים מארצות הברית. יש וההבדלים כגיל מהווים גורם חשוב.

גיל חברינו הוא למשל גבוהה בהרבה מהממוצע בבתי כנסת מסויימים בעיר, ואולי זה השרש של רבות מבעיותינו. אחד הגורמים לכך הוא היציאה של צעירים רבים אל מחוץ לירושלים - מסיבות כלכליות ואחרות. בעיה אחרת, המיוחדת לנו כיום, - קליטת העולים מברית המועצות לשעבר בתוך המרקם הדמוקרטי שלנו. בענין זה גורמת לנו ההצלחה לבעיות רבות - הצלחנו לקרב אלינו קבוצה גדולה של עולים והם באים בקביעות לבית הכנסת, ההתחשבות בהם והתסינות לאינטגרציה דורשים שינויים אשר רבים מחברינו צריכים להתרגל אליהם. כגון בעיית תרגומים לרוסית של הסידור והחומש שבהם אנחנו קוראים עכשיו, והתיאום בין עמודי סידור התפילה של העולים שלנו.

הייחוד שלנו, וזה אולי גורם השוני הגדול ביותר בינינו לבין בתי כנסת רפורמיים, הוא בסירוב שלנו לייבא מנהגים וכללים מחוץ לארץ. יש בינינו ויכוחים גם בנקודה זאת: מדוע לשמור על עצמאותנו והמצאותנו מחוץ למסגרת התנועות הדתיות הליברליות האחרות? מדוע לא להצטרף למשל לרפורמים הדומים לנו מבחינות הרבה, ולו גם על מנת להתמודד במשותף עם בעיית הזוגות הלא יהודיים בקרב העליה מברית המועצות לשעבר?

איך אתם מתמודדים עם בעיית הגיור? התערכו בו או בת מצוה למי שאינם יהודים?

אינני יודע מה התשובה הנכונה בסוגייה קשה זו של הכנסת לא יהודים לעם היהודי. ברור לי

שאנשים חייבים לחשוב על התוצאות מרחיקות הלכת שיש לתשובות לבעייה קשה זו. אבל אינני מוכן לקבל אוטומטית את התשובות שניתנו על ידי רבנים מסוימים של תנועות ליברליות בחוץ לארץ. אינני מוכן לקבל את טקסי הגיור המרוקנים מתוכן ורוחני, שאינם יכולים להחשב לגיור בעיני.

עדיין לא התמודדנו עמוקות ב"מבקשי דרך" עם בעיית הגיור, בין השאר מפני שאנחנו מאמינים כי לשאלה זו חייבת להיות תשובה כלל ישראלית, שאם לא כן נשלם מחיר גבוה בעתיד. עדיין לא עמדנו בפני בעיה של עריכת נשואים לאוגות בהם הבעיה קיימת.

האם "מבקשי דרך" יכול לדעתך להיות מודל חיקוי לבתי כנסת של חילוניים?

י.ח.: האם אתה רואה את בית הכנסת שלכם כמודל אפשרי לבתי כנסת שיקומו בישראל על ידי קהילות דתיות כשלכם או קהילות שאינן דתיות אך מעוניינות בפיתוח קהילתי ובפיתוח פעילות תרבות וחי יהודיים במסגרת הקהילה שלהם?

כן. אני מאמין כי עצם פעילותה של הקהילה היא חיונית לחיי התרבות והחברה של בני אדם יהודיים בישראל כבכל מקום אחר. הקושי הוא בהקמת המסגרת השומרת על קביעות והמשכיות. בתפקידי הקודמים, בארצות הברית, פעלתי עם קפלן למען שינויים מפליגים בתוך בתי הכנסת בתנועה הקונסרבטיבית, קפלן לא רצה לפרוש מהתנועה הקיימת, הוא האמין שיש סיכוי להתמודד עם מתנגדי השינויים מבפנים. אך בתוך מספר בתי כנסת קמו חברות שבקשו פעילות עצמאית לפי הקיום שהוצעו על ידי קפלן, וכמה מהן החלו לפעול כחברות מחוץ לבתי הכנסת עד שהחליטו להקים בתי כנסת עצמאיים. פעילותם כתפה עצמה על המרכז להקים תנועה נפרדת - היא התנועה הרקונסטרוקציוניסטית שהפכה לזרם נוסף ביהדות ארצות הברית. ייתכן כי תהליך דומה לזה יתחולל גם בארץ.

לזיקנה שמהות משלה, לנעורים מבאובים משלהם

יאנוש קורצ'אק על קומב הזיקנה של חייו

מנחם רגב

יאנוש קורצ'אק הקדיש את חייו לרווחתו של הילד. הוא כתב הרבה על כבוד וזכויות לילד, על הצורך לתקן עוולות שהילד סובל מהן, על הבעייתיות שביחסי מבוגרים-ילדים, על רפורמות נחוצות בבית הספר, על חובותיו של המורה והמחנך כלפי הילד. הוא האמין שבתקון מעמדו של הילד ייטב גם לחברה כולה. אבל כשם שראה עצמו מגיבו של הילד, שהוא החוליה החלשה בחברה, כך גם נתן את דעתו על מי שעומד בקצה השני של הקשת, הזקן. הרי גם הוא, כמו הילד, זקוק להבנה, לתמיכה ולעידוד. הראשון עומד על סיפם של החיים שעדיין אינו מבין אותם, והשני - שבע חיים ונסיון, יודע שסופו לרדת מהבמה. קורצ'אק, והוא אינו היחיד, הבין שיש מכנה משותף לשתי החוליות החלשות הללו, האחות שאין לה כמעט עבר והיא צופה לעתיד, והשנייה - שיש לה עבר ארוך ועתידה הולך ומתקצר.

קורצ'אק היה אדם רליגיози. הוא דחה את הדת בחינת מימסד, אך האמין שהאמונה היא חלק מעולמו הרוחני של האדם. "הוא ראה גם באמונה, בקיום הטראנסצנדנטאלי של החיים, צורך סובייקטיבי בכל גיל ובכל מצב. כל מי שיאמר שהיה דתי במובן הכנסייתי (המימסד הדתי - מ"ר) - יטעה, אבל מי שיאמר שהיה אדם שהבין את המאמינים לכל צורותיהם - הריחו מתקרב לאמת".

תפילות של מי שאינם מתפללים

בשנת 1922 נתפרסם ספרו המיוחד: "פנים אל פנים עם אלוהים", ובו שמונה-עשרה תפילות של אלה שאינם מתפללים: תפילות אם, תפילות ילדה קטנה, תפילות נער וכו'. בתוך אלה כלולה גם תפילת זקן, ובה נאמר, בין השאר: "אני יודע: יש לפנות את המקום לאלה שנולדו, גדלו, התבגרו - והם תאבי מעש. ולנו, הזקנים - דומיה ואי דומיה שלמה.

מנחם רגב הוא מחנך וסופר

בדברים שהובאו לעיל, הוא אומר - ובמכוון לילדים - בעתון הילדים שלו, דברים שונים בתכלית: הוא כותב על חשיבותם של סבא וסבתא. (אל חלק אחר מן הדברים נחזור בהמשך). כיוון שזהו גליון חנוכה (מאלו פשגלונד", שלושה בדצמבר, 1926), הוא מגלה לקוראיו מסר מיוחד המצוי בחג הזה:

"חג נאה חנוכה - מזכרת המרד הזה. מור. ברגיל זקנים אוהבים - להיות זהירים, יראים שלא תבוא רעה לילדים, מתחללים לעצם המחשבה, שהילד יקפח בראותו ויהיה בעל-מוס. החשמונאי הזקן אמר לחמשת בניו שייצאו לקרב, למלחמה, אף כי ידע שתהיה מסוכנת מאוד... ידע החשמונאי הזקן כי אפשר ובניו ייהרגו. ברגיל מחוללים מהפכה צעירים, חזקים, נועזים, ופה התחיל בה ישיש, שידע הרבה וחשב הרבה - וחזה מראש".⁵

קורצ'אק ראה את שני הקטבים: מחד, הוא מייצג את הזקן שכבר ויתר על הכל, ומאידך הוא מבטא גישה מקורית: בניגוד למקובל (והרי קורצ'אק הלך לעתים קרובות נגד המקובל והסטיריאוטיפי). הוא מצוין שדווקא יוזם המרד הוא אדם זקן. יש בכך מסר ברור הן לצעירים שלא יזלוזלו בזקנים והן לזקנים - שלא ירימו ידיים. ובעיקרו של דבר: אין לך אדם בחברה שאין לו שעה, ובלבד שהחברה תתייחס אליו כהלכה, והוא עצמו יזווג ויפעל.

קורצ'אק אומנם העמיד את הילד במרכז משנתו ופעילותו, אך הוא לא התעלם משאר מרכיבי החברה. ולכן הוא מספר לקוראיו הצעירים, באותו גליון עצמו, שהוא שמע סיפורים ושיחות מתכימים מפהם של זקנים שונים. הוא מבקש להנהיג בעתונו מדור בשם "מה אמר סבא". וכאן הוא בא ופוקח את עיני הצעירים להתבונן בזקנים שבחברה באור אחר:

"אדם בא יותר בשנים מאריך לזכור, בשמעו משהו מעניין. הילדים הכל חדש להם, הרבה דברים הם למדים, ממעטים להבחין, מה עיקר ומה טפל. שעל כן הם שוכחים בנקל".⁶

לעתים קרובות הנני מנהל שיחות ממושכות עם הנפטרים בעודי חי, למתים על חיים עברו אספר. האם טובים היו? האם הייתי רוצה להתחיל מחדש את דרך נדודיו... כמה נעים לראות את הירק ואת השמש, כל אשר סביבי - כמה עמוק ושלם, בעל ערך ומלא חכמה" - שמש וירק - היבטיו ואת הצעירים, להם נדמה שכן צריך להיות, שלא יכול להיות אחרת".

(תפילת זקן, 34-35)

מהי מהות האלוהים שבאה לידי ביטוי בספר

יאנוש קורצ'אק

הזה ובשאר יצירותיו של קורצ'אק: "דומה שבהגותו הפילוסופית קיימת קירבה מסויימת לאבזיסטנציאליזם, או לאחת האסכולות שצמחו ממנו, או קרובות לו, הדנות במעמדו הקיומי של האדם ושבאחדות מהן לא נעדר אף הרכיב הדתי".⁷

האם באמת כל מה שנותר לזקן הוא לשפך את ליבו לפני איוו שהיא מהות טראנסצנדנטאלית, להשלים עם גורלו ולפנות את מקומו בעודו בחיים? כפי שנראה, העיסוק בזיקנה ובזקנים מצוי ברבות מיצירותיו של קורצ'אק. כמו בכל תופעה שעסק בה, הוא ידע להתבונן בפרטיה והבין את מורכבות הנושא. בניגוד גמור לגישה המותרת והנסוגה

א. דמויות של סבא ושל סבתא

קורצ'אק מספר לקוראיו הצעירים בגאווה על אבי-סבו שהיה זג בעיירה קטנה, והיה קונה עורות של ארנבות:

"בני אדם עניים לא היו להם זוגיות בימים ההם. אבי-סבא שלי היה משוטט בחצרות-האצילים והיה קובע זוגיות וקונה עור-ארנבות. אני אוהב להרהר, שאבי-סבא שלי היה קובע זוגיות, כי יאיר, והיה קונה עורות, שנעשו בהם פרות, כי ייחם?"

בספרו האחרון, היומן שכתב בגיטו, מצויים קטעים אוטוביוגרפיים. באחד מהם הוא מספר שסבתא שלו היתה מכנה אותו בשם 'פילוסוף'. הוא חלק איתה, וכנראה לא עם הוריו, את רעיונותיו המיוחדים לתיקון העולם:

"כבר בימים ההם, כפי הנראה, גיליתי לסבתא בשיחה אינטימית את תוכניתי הנוגעות לשינוי פני העולם. לא פחות ולא יותר, אלא להשליך החוצה את הכסף כולו. כיצד להשליך ולאן, ומה לעשות לאחר מכן, לא דעתי כפי הנראה".⁸

הדמויות הללו של סבו וסבתו, שעוצבו בזכרונו, ליוו אותו כל ימי חייו. אבי-הסבא, שלא פגש מעולם, הפך למין "אב רוחני" שסיפק - כמו קורצ'אק עצמו - אור וחום לאנשים. והסבתא היתה זו שפגשה לראשונה את קורצ'אק הרפורמטור עוד בהיותו ילד.

בספרי הילדים שלו מופיעות דמויות של סבים וזקנים. האם יש להם קשר לאישיותו של קורצ'אק עצמו? האם הם בבואות, או הרחבות, של "סבא" ו"סבתא" שחיו באוצר הזכרונות היקרים של קורצ'אק?

סודה של אסתר'ל

אסתר'ל, ילדה יהודיה בת עניים, סובלת מלחצה של האם קשת-היום, ומן היחס המתנשא של הסביבה כלפיה. נחמתה הוא סבה הסנדלר שהוא מעין פילוסוף סטואי. הוא מקבל את עוניו וצרותיו בשלווה, ומתבונן באירועים שליליים במין השלמה אופטימית. כשנכדתו מתאוננת על ילדים המתנכלים לה מסיבות אנטישמיות, הוא מציע לה לספור את הנערים שאינם מתנכלים לה. סבא מסביר לה, "כי פעמים סובל האדם באשמתו, ופעמים הוא סובל גם אם לא חטא" (23). זו דרכו של עולם. וכשאסתר'ל מספרת לו שבאמת רק העשירי, נער פולני, קרא לה "יהודיה מלוכלכת", הוא מגיב: "ונו, כן, שובב תמיד ימצא לו אמתלה. יפגע

באחת כי היא יהודיה, בשניה - כי היא ילדה, ובשלישית - כי היא עניה ולבושה שמלה קרועה. הילדים הושבים, שכך צריך לעשות. גם בין היהודים ישנם ילדים פרועים" (19).

האין זה קולו של קורצ'אק עצמו, שרצה תמיד לתקן ולשפר, אך לא חשב על מהפכות ושינויים רדיקליים דומה שזהו קורצ'אק, אשר למרות אכזבותיו, קיווה שחלומו על סימביוזה בין יהודים ופולנים יתגשם, קורצ'אק אשר "הוכמת הזקנים" שלו אמרה לו תמיד: להבין את הזולת אף אם אינו חביב עליך, ללכת לקראתו, לחפש את הטוב בכל אחד ולא לאבד את התקווה לחברה טובה יותר. הרי זה קורצ'אק שראה באנטישמיות את אחת התופעות השליליות בחברה, וסרב - לפחות בהתבטאויותיו - לראות באנטישמיות תופעה בלעדית ויוצאת דופן.

קאיטוש המבשך

לקאיטוש יחסי קירבה מיוחדים עם סבתא שלו. איתה הוא מרבה לשוחח, וממנה הוא מבקש שתספר לו סיפורים מן העבר על עצמה ועל סבא. בשעת מצוקה הוא חושב קודם כל על סבתו: כשהוא נקלע למרתף החשוך ואינו יכול לצאת ממנו, הוא זועק לעזרה: "סבתא! אבא! אמא!" (23) את סבתא הוא חוקר על שיעון הקיר שהיה בביתם, וזו עונה לו בסבלנות על כל שאלה. סיפור זה, כמו שאר

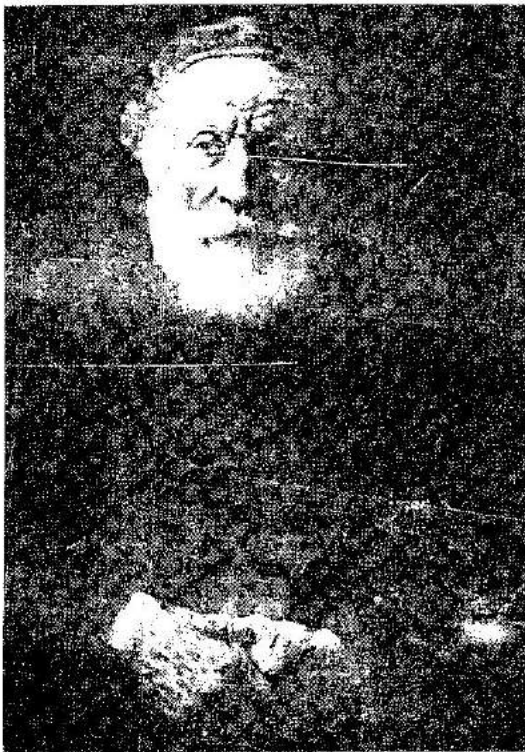
סיפורי העבר המשפחתי, מוכר לקאיטוש, אך הוא מבקש שתחזור ותספר אותם (31-32). הוא מזדעזע כשמספרים לו שנפטרה. הוא אינו מוכן להשלים עם העובדה הזאת: "איך, למה מתה? מה יהיה עכשיו מדוע הרופא הרשה לה למות?" (70) הוא מחליט לעשות בקסמיו:

"עמד ליד החלון. למה שאמא תראה את דמעותיו? אני דורש... ליליבוט... אני דורש שתופיע סבתא לפניי. מיד ראה את פניה על פני השמשה. היא חייכה אל קאיטוש. כך היתה מחייכת אליו תמיד כשאבא כעס עליו אחרי שעולל משהו רציני. חייכה אליו מעל פני השמשה, שלחה בו מבט רגוע בעיניה האפורות, ונעלמה.

יאחזיר לה את החיים. כן. זהו כישוף שמוכרח להצליח" ⁷⁰

הוא הולך איפוא לבית הקברות, ניצב ליד קיברה של סבתו, ומכריז: "אני רוצה, דורש! דורש ומצווה: שסבתא תתעורר ותצא מהקבר" (71). בעקבות נסיון כישוף זה, סוטרת יד בלתי נראית על פניו. וקאיטוש, כמו הקוראים הצעירים, נאלץ להשלים עם המחשבה ששום קסם לא יחזיר אלינו את מתניו האהובים. מי תומך בו ברגע קשה זה? זקן מיסתורי מושיט לו ספל כסף ומציע לו לשותות באומרו: "אני רואה שיש לך מצב רוח, נערי, עוגמת-נפש. קח, שתה. המשקה יחזק אותך" (72).

הרי רק הזקן (המכונה בהמשך הקטע בשם "סבא"), בניגוד לצעיר, מבין מתוך נסיון החיים שלו מהו מעגל החיים שאת חוקיו הנוקשים שום קסם לא יוכל לשנות. דומה שבקטעים אלה הציב-קורצ'אק מצבה לסבתו האהובה. קורצ'אק מצליח לתאר את מערכת היחסים המיוחדת שיכולה להירקם רק בין סבתא לנכד, את מימדי הזמן השונים ואת היחס לסיפורי העבר כחוליות המקשרות בין הדורות. באמצעות הסיפור הזה משחזר קורצ'אק, בכוח העיצוב האמנותי, את משפחתו שהתנגעגג עליה כל ימיו.

יהודי זקן, ציור של רמברנדט

זהו במידה רבה סיפור של הזיכרות. הילדה היתומה ואמה עלו מפולין והן גרות בקיבוץ בארץ. ההסתגלות לחיים החדשים אינה קלה. ההזיכרות של הילדה בעברה ובמשפחתה הוא חלק חשוב בתהליך ההסתגלות וההשלמה שלה, שהרי היא ואמה חשות בסוף הסיפור: "כי האנשים הם טובים, כאשר הם יודעים ויכולים" (97). כאב הניתוק קשה: "סבא שם והקיבוץ פה - שניהם רחוקים מאודי" (93). זהו אותו סבא שהיה אומר לה שהיא שואלת יותר מדי, שסיפר לה על ירושלים ועל הנביאים. סבא וסבתא הם חלק אינטגרלי וחשוב של המשפחה. האב סיפר לה פעם שבלב יש ארבעה חדרים קטנים. היא מרחיבה ומפתחת בדמיונה את מה שהאב הזכיר בזמנו: "בלב אוהבים, כך אומרים כולם. חדרי הלב קטנים הם, פי מאה קטנים מחדר של בובה, וכמה הרבה מוכרח להיכנס לחדרים האלה: אמא, סבתא, סבא ואפילו אבא, שאיננו כבר בחיים, וגם הציפור הכנרית! מה זאת אומרת שאבא יחיה תמיד בזכרוננו" (74).

הזיכרון והעבר, המתגלם בדמותם של סבא וסבתא, הם חלק חיוני בהתפתחות התודעה של הילדה ובהבנתה את העולם. והרי, כפי שראינו למעלה, רצה קורצ'אק להנהיג בעתון הילדים שלו מדור בשם "מה אמר סבא".

פשיטת הרגל של ג'ק הקטן

בהבדל מן ההרמוניה המשפחתית בסיפורים הקודמים, כאן (הסיפור מתרחש בארה"ב) היחסים בין הסב ומשפחתו של הילד ג'ק אינם טובים. הכל נעוץ בתקופה שבה התנגד הסב לשואאי בתו, אמו של ג'ק, עם אביו. הסב גר בעיר אחרת ואביו של ג'ק אינו מרשה לו לנסוע אליו בחופש הגדול "סבו אהב את אמא, אבל את אבא - ככה ככה ואביו לא אהב את משפחתה של אמא, מפני שהתנשאו" (44). הילד ג'ק, שאלה הם הרהורי, מקבל באחד הימים מכתב מסבו ובו דולאר אחד. והנה דווקא 'האב הוא זה שמוכיר לו שעליו לכתוב לו מכתב תודה. ג'ק, שכמו כל הילדים מתעניין בעברה של משפחתו, שמע שבסופו של דבר הרשה הסב לאמו להתחתן עם אביו: "אז מדוע אביו עדיין כועס עליו! הרי סבו לא יכול להיות איש כל-כך רע... וג'ק לא ידע אם עליו לאהוב את סבו מפני שהוא אביה של אמנו, או לא לאהוב אותה, ובעצם על מה" (48). הילד רוצה, כמו קורצ'אק, שהמשפחה המורחבת והמאוחדת תחיה באחוזה ובידידות. מערכת היחסים במשפחתו מבלבלת אותו, והוא מהרהר:

"חבל שהילדים חייבים להעמיד פנים, שדברים רבים כל-כך אינם יודעים ולא מבינים - ומשום כך אינם יכולים לשאול עליהם את הוריהם. מפני שאם היו מרשים לג'ק, בטח היה מפייס בין אביו לבין סבו" (48)

ב. זקנים הנער העקשני

קורצ'אק הצביע בעיתונו על חשיבות תפקידו של הזקן בחברה. בספר הזה הוא מדבר על כך שלואי פסטר הצעיר עדיין אינו יודע מה תהיה דרכו בחיים. הוא זקוק לחבר צעיר: "שיסיף אומץ, אבל דרוש גם חבר גדול יותר בשנים שיעזור" (27). את החבר הזה הוא מוצא בדמות פרופסור זקן שחי בפריס. במקום אחר בסיפור נזכר שהפרופסור הזקן, בן ה-80, זקוק אף הוא לניידו הצעיר כדי שישגייע בקידום המדע.

המלך מתיא באי השומם

מתיא ניסה להקים ממלכת ילדים ונחל אכזבה. בהיותו גולה באי השומם הוא רואה, באירוע חלומי, בבואה הפוכה למה שקרה לו בטרם הוגלה לאי:

"והנה עומד לפני מתיא אדם זקן בעל זקן ארוך מאוד. מתבונן במתיא, אך מבטו עצוב כל כך, אפילו המלך העצוב לא היה מתבונן בו במבט עצוב כזה. ומבלי שידע כיצד, עלה בדעתו של מתיא: "זהו מתקן אשר לא הצליח להנהיג את תיקוניו" (100).

האין זה קורצ'אק הרפורמטור המבוגר, המתבונן בעצב ובספקות בתוצאות פעילותו בתחום החינוך?

האישי הרע

בכפר אחד גר אדם שהכל חשבוהו לאדם רע. הוא הסתבך, כשהגן על עצמו, בהריגת ראש הכפר ומובא לדן. הכל רוצים במותו של הנאשם. בית הדין מורכב משבעה שופטים: שלושה צעירים, שלושה זקנים וזקן השופטים. בהצבעה על גור הדין תומכים שישה בהוצאה להורג לקול צעקות ההסכמה של הקהל. רק האחד, המתואר כ"זקן מופלג", מסרב להצטרף להחלטה. במקום זאת הוא מעלה, בדרך פלאית, את כל מעשי הטובים של הנאשם, שבני הכפר לא ידעו עליהם. כתוצאה מכך משנים כל השופטים את דרך הצבעתם, והאישי יוצא זכאי.

מי הוא האדם שיש לו שיקול דעת! מי הוא זה שבדק את הדברים לעומקם, כי המדובר בדיני

נפשות! לא אחד השופטים הצעירים, אלא דווקא הזקן המופלג, שכביכול עבר זמנו. הוא בעל נסיון חיים, רגישות, הבנה ומתינות, מציל את חיי האיש, ואת החברה - מהוצאתו לפועל של גור זרן מעוות. שוב מראה קורצ'אק - הפעם בדרך של סיפור אגדה - שהחברה זקוקה לכל מרכיביה. אפילו הזקן המופלג, שכביכול כבר תרם את שלו לחברה, עדיין יכול להיות גורם מרכזי משפיע שהחברה לא תוכל בלעדיו.

ג. על מהות הזיקנה

משהוזמן קורצ'אק על ידי תנהלת הרדיו בווארשה לשדר את פינתו, שהפכה לפופולארית ביותר, הוא נתבקש לבחור לעצמו כינוי, כי הנהלה רצתה להסתיר את העובדה שהדובר הוא יהודי ומעניין שקורצ'אק בחר לעצמו את הכינוי "הדוקטור הזקן". אולי עשה זאת מתוך אירוניה, שהרי לא היה אז זקן. אבל דומה שמסר נוסף היה, שאדם נבון ובעל נסיון יש בו מחכמת הזקנים הטובה.

קורצ'אק, בכושר ההתבוננות שלו, מרבה לתאר טיפוסי ילדים והתנהגויותיהם. כך גם ידע להתבונן בזיקנה ובזקנים ולתארם לפרטיהם. כל הקטעים שהובאו לעיל הם מתחום הספרות היפה. בפרק זה נעסוק בדרך שבה האיר את הנושא בכתביו העיוניים.

את ספרו האחרון, היומן שכתב בגיטו, הוא פותח בהרהורים על זיקנתו שלו ועל הזיקנה בכלל. הוא מדבר על עייפות הזיקנה, הבדידות והשינויים הפיזיים: "כי בבדידות קשה לאין ערוך יותר, כי הולך וגובר לובן השיער, כי מתרבים הקמטים במצח שהיה חלק ועזפני, כי העיניים כבר נהו, והדם האט זרימתו ובדי-עמל נושאות אותך הרגליים. וכי מהו - הזיקנה" (16).

על הילדות יכול היה לדבר רק ממרחק הזיכרון, ומתוך התבוננות בילדים שסביבו. כאן הוא מתבונן בירידתו שלו, ובוחן את הסימפטומים בבדיקות, של רופא. על סוגי הזקנים הוא מדבר בהרבה פחות אופטימיות מאשר בספרי הילדים שלו:

"האחד מתנגד ומגביר קצב, שואף כמימים ימימה, רוצה אפילו מהר יותר וחזק יותר, כדי להספיק. הריהו משלה את עצמו, מתגונן, מתקומם ומתחבט. האחר מתחיל, תוך השלמה נוגה, לא רק לוותר, אלא אף לסגת. "איני יכול עוד. - שוב איני רוצה אפילו לנסות! - לא כדאי. כבר איני מבין... אנשים חדשים, דור חדש, צרכים חדשים". כבר הם מרגיזים אותי, ואף הוא מרגיז - תחילה אי-

הבנות, ואחר כך בא העדר הבנה מתמיד, תנועותיהם, צעדיהם, עיניהם, השיניים הלבנות והמצח החלק, אף על פי שהשפתיים שותקות...

הכל, וכל האנשים סביב-סביב, והארץ ואתה עצמך, וכוכביך אומרים: "ידי... זו שקיעתך... עכשיו אנחנו... זה קצב..." אתה טוען, כי אנחנו כך... לא נחלוק עליך - אתה מיטיב לדעת, בעל נסיון, אך הרשה לנו לנסות באורח עצמאי. זו דרכם של החיים!"¹⁷

בפנייתו לקוראים הצעירים הוא הסביר את חשיבות נסיון החיים של הזקן. אבל מסתבר, שהעובדה הזאת ידועה לצעירים, אבל הם אינם רוצים לקבל עצות. גם לכך חייב הזקן להסתגל, כי זו דרכו של עולם. למרות ההשלמה הזאת, הרי יש גם אפשרות אחרת, ועליה הוא מדבר באותו ספר במקום אחר: "שעה שאני נזכר בעבר, בשנים ובמאורעות שחלפו, הריני זקן. רצוני להיות צעיר, ועל כן אתווה תוכנית לעתיד. מה אעשה לאחר המלחמה?"¹⁸ (בהמשך הוא מעלה תוכניות שהיה רוצה לבצע אחרי המלחמה). האם הזיקנה היא באמת גם עניין מנטאלי? האם כשבורא הזקן לעצמו בדמיונו עתיד של תוכניות, הוא נעשה "צעיר" מה שברור הוא, שקורציאק, אפילו בחשכת הגיטו, לא רצה להשתיך לזקנים המוכנים להסתפק במקום שהצעירים מואילים להקצות להם. אף על פי שזו דרך העולם... במסה שלו "כללי-החיים" ישנו פרק בשם עבר - עתיד. בחרתי מתוכו כמה נקודות, בניסוח המקורי, שהם כעין עיקרים בנושא הזה:

- * הרי חשוב הדבר, שיהא אדם זקן אומר מה שהוא יודע, ויעזור בזה לצעירים בהבנת החיים וכלליהם.
- * נקל מאוד לזקן לטעות, בשעה שהוא כותב על הצעירים ואל הצעירים. ואם טעות יש כאן, במקום לרכוש את האמון הרי אפשר לקפחו לחלוטין.
- * נראה שיש מספר ביתר רצון על ילדותו משמספר על ילדותו נער שואף-כבוד, כאילו זו היתה בושת.
- * זכרונות - זה הנסיון שלנו. הם מלמדים מה לעשות וממה להימנע מלעשותו. על כן כל אדם מסתכל ומתבונן, ואחר כך שוב משהו, אחר, חדש. זוכרים, שוכחים, ושוב זוכרים.
- * הידיעות שקניתי מן ההורים, מן החברים, מבית הספר, מן הספרים, מה שראיתי, אמרתי, קראתי - כל זה יחד מצטרף לעבר, לזכרונות העבר העלזים והעצובים, כל זה מלמד אותי את כללי-החיים לשעה זו, להיום!"¹⁹

ביסוד השקפתו של קורציאק על אדם ועולם עמדה השאיפה להרמוניה בין מרכיבי החברה. הוא דיבר על הצורך בהבנה בין ילדים לבין עצמם, בין ילדים למבוגרים, בין הילד ליקום, בין יהודים לפולנים. בפעילותו ובכתביו הוא מופיע כעין "מתווך" בין ניגודים, המנסה לגלות לכל צד את המשותף בינו לבין האחר.

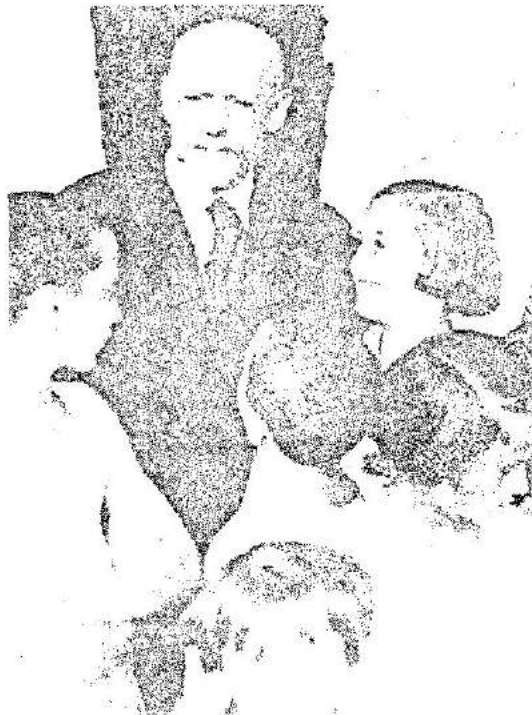
לאחר שדן בהיבטים השונים של הזיקנה ומה שמייחד אותה, הוא אומר באחד מספריו: "... כי דור אחד אינו חשוב ביותר - ואין ילדים, ואין נוער ואין זקנים ואין בדידות - יש רק אנשים, עצים, בעלי חיים, צמחים ואבנים שונים. והם בודדים ובדידותם שונה".²⁰ אותו קורציאק, שבראש מעיניו היה תמיד הפרט על בעיותיו, שמחותיו ועצבונו - יודע גם להתבונן במירקם הכללי של הטבע והאדם שבו מתגמדים כל ההבדלים.

מפתיע שכבר ביצירת נעורים שלו היתה לו השקפה מנוכשת שעוברת כחוט השני בכל יצירתו. הוא מדבר שם על כך שאין בחיי האדם שום דבר שאפשר להתוות את גבולותיו, ולהגדיר את סופיותו: "הנעורים יפים אך אינם הדבר היפה ביותר. הטבע חילק את נעמנו בין כל תקופות

החיים. לזיקנה שמחות משלה, לנעורים מכאובים משלהם. מדוע דמעת געגועים מלווה את העלאת זיכרונות נעורינו? מפני שחלפו ולא ישוב עוד. גם לי, בשחר נעורי, יש עבר משלי ואני נזכר בו כשדמעות התרגשות עולות בעיני. להתגעגע ולהמתין, זהו יעודו הנצחי של האדם!"²⁰

הערות

- * קורציאק, **יודיו של פרפר**, ב-יעוונים במורשתו של קורציאק, מסי 3, ע' 41.
- 1. עדות יוסף ארטו, בארכיון קורציאק. מובא אצל פרליס, **איש יהודי מפולין**, ת"א, 1986, ע' 84.
- 2. השוה: "ומתוך האור וטוב לעיניים לראות את השמש. כי אם שנים הרבה יחיה האדם בכולם ישמח, ויזכור את ימי החושך כי הרבה יהיו, כל שבא הבלי" (קוהלת, י"א, פסוקים ז-חט).
- 3. קורציאק, **עם אלוהים אישי** - תפילותיהם של אלה שאינם מתפללים, ירושלים, 1979.
- 4. פרליס, **איש יהודי בפולין** - חייו ופעלו של יאנוש קורציאק, ע' 85.
- 5. קורציאק, **דת הילד**, ת"א, 1978, ע' 391-390.
- 6. שם, 391.
- 7. שם, 390.
- 8. קורציאק, **מן הגיטו**, ישראל, 1974, ע' 80.
- 9. קורציאק, **סיפורים לילדים**, ת"א, תשל"ד, ע' 17-23.
- דיון בהיבטים מסויימים בסיפור זה, ראו במאמרי "ילדים טובים, אלא שלא שקלו בדעתם", תחיליה, מסי 5, 1993.
- 10. קורציאק, **קאיטוש המכשף**, ת"א, 1987.
- סבתא (ובמיוחד פחותה סבא) נזכרת בעמודים: 23-22, 31-35, 36, 37, 55-56, 58, 70-72, 80.
- 11. קורציאק, **סיפורים לילדים**, סבא נזכר בעמודים: 71, 74-76, 93.
- 12. קורציאק, **פשיטת הרגל של ג'ק הפטן**, ת"א, 1985, ע' 44-45.
- 13. קורציאק, **הנער העקשני**, ירושלים, 1978.
- 14. קורציאק, **המלך מתיא באי השומם**, ירושלים, 1979.
- 15. קורציאק, **בני האדם הם טובים**, ת"א, תשט"ו, ע' 28-14, (סיפורי קורציאק שבעל-פה).
- 16. **מן הגיטו**, 75.
- 17. שם, 75-76.
- 18. שם, ע' 87.
- 19. קורציאק, **ילדות של כבוד**, ת"א, 1978, ע' 337-340.
- 20. **דת הילד**, 327.
- 21. **יודיו של פרפר**, יעוונים במורשתו של קורציאק, מסי 3, ע' 41.

יאנוש קורציאק ויתומים במוסדו

הישיבה החילונית

הצעה לבית מדרש ללימודים בינתחומיים ליהדות הומניסטית

ה. מסגרות ההכנה ל"ישיבה החילונית" תעסוקנה אם כן בהכנת מספר תוכניות לדוגמה, פרסומן ועריכת סימנירים למוזיקה להוראת דרכי הוראתן. על בסיס תוכניות ופעילויות השתלמות והכשרה אלה במסגרת הסימנירים למוזיקה, יוחל בפעולות ההקמה של מסגרת הקבע לחינוך חילוני לפלורליזם ביהדות, להבטחת מימונה על ידי המדינה והגורמים התקציביים הרבים והשונים הפועלים בה, להצעת שירותיה לכלל בני הספר במדינה.

שיאירו את ההיסטוריה של התרבות היהודית בעבר, תהיה כמוכן המשימה הראשונה והמונמדת של מוסד הכשרה זה.

2. כיצד תגרום "הישיבה החילונית" לתמיכת המדינה בחינוך חילוני לפלורליזם ביהדות?

א. עם הקמת מסגרת לימודים אקדמית כ"ישיבה חילונית" לחינוך פלורליסטי ביהדות - אפשר יהיה לניס לחץ פוליטי (בשדולה בכנסת) ולחץ משפטי (בבניין) להשוואת

הצעת מסגרת מטעם המכון ליהדות הומניסטית ללימודים והשתלמויות מורים ללימודי היהדות הפלורליסטית במטרה להציע ללומדים חילוניים גישה בינתחומית ללימודי התרבות היהודית. ההצעה הוגשה למשרד החינוך ולסמינר הקיבוצים בתל-אביב, ונמצאת בשלבי יישום ראשוניים.

1. הנחות, מטרות ויעדים של הישיבה החילונית ויצירת תוכניות לימודיה.

א. תלמידים חילוניים בישראל נרתעים ומתנכרים ללימודי היהדות בגלל זיהוי - בתודעתם - של לימודי היהדות עם לימודי הדת היהודית. התוצאה: גידול במספר המורים הדתיים ליהדות בבתי הספר החילוניים, המגביר את ההתנכרות. מטרת "הישיבה החילונית" לשבור מעגל קסמים זה. ב. החינוך הפלורליסטי ליהדות עשוי להשיג את מטרותיו אם יתבצע לא רק על המישור החברתי אלא גם על המישור התוכני: כאשר במסגרותיו ילמדו ויורו דתיים וחילוניים כאחד, ותוכניות הלימוד הבינתחומיות יאירו את הפלורליזם הדתי והתרבותי ששרר בכל עין בתולדות התרבות היהודית.

ג. כדי להכשיר מורים חילוניים לחינוך פלורליסטי ולחשיפת הפלורליזם ביהדות - יש להכשירם להוראה בינתחומית בנושאי התרבות היהודית בימינו, החשקפות והמחקרים הרווחים בה, בנושאי תולדות התרבות היהודית בכל העיניים.

ד. נושאים ומקצועות להוראה בינתחומית ביהדות אינם נלמדים באוניברסיטאות בגלל מבנה מקצועות ההתמחות במחקר ובהוראה מהן מורכבות המחלקות באוניברסיטה. על מנת להכשיר מורים חילוניים למשימות אלה יש לייסד מסגרת אקדמית באחת המכללות המוכרות בישראל, שתפעל כ- "ישיבה חילונית" ותלמידיה יזכו באותם זכויות להזכרים עשרות אלפי התלמידים בישיבות הדתיות ובמיגוון מוסדות ההכשרה הדתיים ליהדות.

ה. מורים ומורות חילוניים יוכשרו במסגרות חדשות לתפקידי חינוך לפלורליזם ביהדות. הכרות עם הזרמים בתרבות ובדת היהודית בהווה, עם האמנות וההגות היהודית, עם המחקר ההיסטורי של תולדות התרבות היהודית בדורות שעברו, עם המהפכים בהיסטוריה של העם היהודי במאה העשרים ושורשיהם. פיתוח יחידות לימוד בינתחומיות

דוגמה: מי הוא יהודי לפי חוקי הגיור בישראל?

סוגית פסילת הגיור של 4000 ילדים מאומצים על ידי הורים ישראליים ע"י הרבנות ומשרד הפנים בגלל טיעון שהורים אינם שומרים על המצוות לפי ההלכה האורתודוקסית הנוקטה בדם, עוררה לאחרונה סערה גדולה. הילדים נולדו להורים לא יהודיים, גויירו על ידי רבנים אורתודוקסיים בישראל ובחוץ לארץ, נרשמו כאזרחים של מדינת ישראל וכבניהם החוקיים של ההורים המאמצים אותם. על ידי פסילת גיורם על ידי הרבנים האורתודוקסיים הם הופכים להיות אזרחים ממדרגה שניה, פסולי חיתון רשמיים, ונטולי כל זכויות הנובעות מיהודיותו של אדם לפי חוקי מדינת ישראל.

סוגיה זו מתקשרת כמוכן לשאלות יסוד בתחום "מי הוא יהודי" לפי החוק במדינת ישראל, לפי חוק השבות, ולפי ההלכה האורתודוקסית או לפי ההלכה הרווחת בחוג הדתי היהודי - הקונסרבטיביים והרפורמיים. כיצד ענו על השאלה מי הוא יהודי בימי התנ"ך, בימי עזרא, בימי התלמוד, בימי הביניים, ובזמן החדש? - הלומד יכיר חוקים, דיונים ומשפטים הנוגעים למכלול הבעיות הכרוכות בשאלה "מי הוא יהודי?" תוך חתירה לתשובותיו שלו לסוגית הגיור של ילדים במשפחות יהודיות וישראליות שאינן שומרות על מצוות ההלכה האורתודוקסית, כרוב המשפחות בישראל.

החיפוש אחר התשובה לשאלה מי הוא יהודי במקורות הספרות היהודית עשוי להיות אחד המסעים המחקריים המרתקים. לכל הממצאים במסע כזה, לכל הדיונים על משמעויותיהם, תהיה נגיעה ישירה לבעיות החמורות ביותר בפניהן עומדת האומיות והמדיניות היהודית ביחסיה עם העם היהודי, ביחסי האדם עם יהודיותו שלו, ביחסי הותיקים והעולים החדשים ובהשקפתו של הלומד על לאומיות ומשמעותה. זו אחת הדוגמאות הבולטות ביותר להעמקה שאפשר להגיע אליה כאשר נקודת המוצא אותה בותרים עומדת על סדר היום של השיח הלאומי והמדיני בימינו. יש נושאים שהם גם נושאי יסוד בהווה במדינה ובפוליטיקה ובה בשעה הם מהווים נושא חותך בהיסטוריה של התרבות והחברה היהודית בכל הדורות. יחידת לימוד המוקדשת להם לא תעסוק רק במחלוקת סביב בעיה או תופעה, אלא גם בשורשיה בעבר, במקורות, ביהודיות בכל העיניים.

זכויות הישיבה החילונית לזכויות הישיבות הדתיות ומוסדות ההכשרה הדתיים למחנכים ומורים ביהדות.

ב. לאחר השוואת הזכויות תוכל כל מכללה בישראל להקים מסגרת דומה להכשרת מורים לחינוך פלורליסטי וללימודים בינתחומיים ביהדות וממשלת ישראל תאלץ לתמוך בהם. תוכניות הלימוד שיעובדו על ידי מורים במסגרת לימודיהם בישיבה החופשית ובהשתלמויות מטעמה, יוצעו למורים אחרים ויגיעו בתי ספר להגשימן.

ד. כל עוד לא התפרסמו תוכניות לימוד בינתחומיות לחינוך לפלורליזם ביהדות - אין מורים ומנהלים של בתי ספר יכולים לפעול ליישומן או למימונן מתקציביהן. הכנתן של תוכניות אלה ופירסומן ילווה בהכשרת מורים להוראתם, תוצע השתלמות למורים במקצועות השונים אשר יהיו מעוניינים להכניס תוכניות בינתחומיות אלה למסגרת מקצועם, כגון: היסטוריה, ספרות ואמנות, תנ"ך, תולדות הדת, תולדות הציונות, לימודי השואה, אזרחות, וכד'.

3. מאיזו בחינה ייחודיות תוכנית לימוד בינתחומיות מתוכניות התמחות מקצועית? א. תוכנית לימוד בינתחומיות הממוקדות בסוגיות ובנושאי חתך-היסטוריים או בלימוד הזרמים ומינוח התופעות בעידן מסויים בתולדות התרבות של העם היהודי, הן שונות במהותן מתוכניות לימוד המוקדשות כיום ללימוד מקצוע ביהדות, כגון: תנ"ך, תורה שבעל פה, לימודי השואה, היסטוריה מדינית יהודית, לשון עברית, ספרות עברית וכד'. ב. יחידת לימוד בינתחומית שונה מיחידת לימוד במקצוע מחקר מסויים - במתודה, במבנה, ובאפשרות לגלות נושאי ענין ודיון רלוונטיים - הנוגעים בחיי ההווה של החברה והתרבות בה חי הלומד. [3] מורים מקצועיים שהוכשרו במקצוע התמחות מסויים המוגבל לספרות העבר, יתקשו תחילה בהכנת תוכניות בינתחומיות שנקודת המוצא שלהן היא ההווה. על כן יש ליצור דוגמאות מפורטות ושימויות שניתן להשתמש בהן מייד במסגרת כיתה או קבוצת לימוד, או שניתן לשנותן ולהתאימן לצרכים הספציפיים של המורה וקבוצת הלימוד שלו.

תוכניות בינתחומיות לדוגמה:

1. **תרבות העם היהודי בעידן החדש מאז האמנסיפציה**
ביחידות לימוד המוקדשות לנושא זה יתוודע הלומד לתרבות היהודית בה הוא חי, ההשקפות והגישות החוויות והמדעיות הרווחות בה. לימוד כזה הוא עתיר דיונים והכרות עם דיונים בסוגיות הנתונות במחלוקת הן לגבי בעיות בהווה (הפרדת דת ממדינה, מי הוא יהודי, מה הן גבולות הארץ) והן בין השקפות מתנגשות על מורשת היהדות ("האמנם יתקופת בית ראשון" או יתקופת שלוש בתי יהודה הראשונים - בירושלים, בית אל ודף?).
- ב. לימודי השואה נעדרים את לימודי התרבות שנהרסה בשואה ומסלפים את ההיסטוריה היהודית במאה העשרים ואת תמונת חיי הרוח, האמונה והערכים ההומניסטיים שהגיעו לשיאי מבעיהם באמנות, בהגות, בספרות ובפעילות החברתית והמדינית בעם היהודי. יתודעו הלומדים ליצירות נבחרות בספרות היהודית שהגיעה לשיאה באירופה המזרחית והמערבית ערב השואה הנאצית, ואשר השפיעו השפעה מכרעת על היווצרותה של מדינת ישראל ועל חיי התרבות בתפוצות אמריקה.
- ד. היחס אל ההומניזם היהודי - בקרב הרוב החילוני והמיעוטים הדתיים בימינו - מתקשר אל היחס לאמונות החילוניות והדתיות

הרווחות בקרב עשרות הזרמים ביהדות הדתית והחילונית בימינו. היחס אל טקסי החג ושינוי משמעותם בחיי יהודים חופשיים ייכתן תוך הכרות עם הטקסים הנהוגים בזרמים החילוניים, הרפורמיים, הקונסרבטיביים ובמיעוטי המיעוטים האורתודוכסיים בעם היהודי ועדותיו.

2. לימודים בינתחומיים של היהדות בעידן ההלניסטי, במקום המקצוע הנקרא "תושב"ע"

הלימודים יתרכזו ביצירות מייצגות ובהבטיה השונים של תרבות העידן ההלניסטי. בחינה ספרותית, היסטורית, פילוסופית ודתית תאיר מבחר יצירות מייצגות ותופעות מכריעות בגורל העם בעידן זה כגון:
א. יצירות נבחרות ממשנה, תלמוד ומדרשים וסוגיות רלוונטיות או חוסר הרלוונטיות שלהם לחייהם ותרבותם של יהודים חילוניים ודתיים בימינו.
ב. הספרות היהודית ביוונית - כגון יוספוס פלוסוס ופילון - והדיה בחקר העבר בימינו.
ג. תרבות הממלכות ההלניסטיות והאימפריה הרומאית - תוך בחינת השפעתן על הממלכה היהודית.

- ד. המקבים - מלחמותיהם וממלכותיהם והקורע בין המסתגרים בתרבות הלאומית היהודית לבין המגמות לפתיחות ומעורבות בחיי המערב.
- ה. האמנות הפלסטית היהודית - במוזאיקות ובציורי הקיר בבתי הכנסת שהתגלו בחפירות.
- ו. ספרות הספרים החיצוניים, ספרות הכתות ומגילות ים המלח - וסוגית האפוקריפיה של הכתות השונות למיסוד הדתי והממלכתי במדינה היהודית.
- ז. הנוצרים היהודים - מבחר מתוך הברית החדשה, מה ניתן ללמוד מפרקיה על תרבות ישראל.
- ח. הקרע בין הצדוקים לפרושים בסוגיות העולם הבא והיחס בין תנ"ך לתורה שבעל פה.
- ט. התפוצה היהודית בעידן ההלניסטי - במזרח ובמערב ומרכזי היצירה הגדולים שלה בבבל ואלכסנדריה.
- י. מרד הקהילות בתפוצה ומרד בר כוכבא בארץ ישראל - גורמיהם ותוצאותיהם בחיים החברתיים והמדיניים, בחיים התרבותיים והדתיים, והמחלוקת בימינו על הקנאים, ומרד בר כוכבא - נוקם ותועלתם.
- יא. היצירה היהודית המגוונת בעברית, ארמית ויוונית, - ספרות הפרשנות, המחזאות, השירה, הנאום, הדרשה והסיפור, הולדת הפילוסופיה וההיסטוריוגרפיה היהודית.

יב. התרגומים של התנ"ך והשפעתם על תרבות התפוצה, על תרבויות העמים השכנים, על תדמית העם היהודי בעיני העמים האחרים.

יג. לידת האנטישמיות הקדם-נוצרית והנוצרית - גורמיה.
יד. השפעת היהדות על התרבות הדתית באמפריה הרומאית, באמצעות הנצרות של פאולוס ולפניה. השפעות דתות אסיה התיכונה על התרבות הדתית - היהודית והאחרת - באמפריה הרומאית.

נושאים במחלוקת בעתונות ובמדיה, בכנסת ובחיים הפוליטיים כנקודות מוצא ללימודי יהדות. בגרי מוסדות לימוד למורים יילמדו את עיקרי האמונה של היהדות החופשית והשקפותיה על כל עידי התרבות היהודית, יעלו לדיון גם נושאים וסוגיות במחלוקת העומדות בראש מעייניו של הציבור החילוני בישראל ואשר מורים דתיים יימנעו מלדון בהם עם תלמידיהם, בדרך כלל. כל אחד מהדיונים בסוגיות רלוונטיות אלה לחיי התלמידים החילוניים ומשפחותיהם, יכול להיות לנקודת מוצא ליחידת למידה עצמית או כתתית.

הרלוונטיות של סוגיה הנמצאת במחלוקת פוליטית הופכת אותה מעניינת גם לתלמידי מדעים או תלמידי ישראלים המתרחקים מראש מכל נושא לימוד ביהדות.

תרפ"ב	הכרת וזכרה בחפלה כברכת המזון וזמן אכילת בשרים
תרפ"ג	לגבול את דה"ל בשמחת ימי זמנא
תרפ"ד	סודי רחם כחול וכשבת וכשחל' לח שבת כחול וכשבת
תרפ"ה	סודי הפרשיות של שקלים וחבור ופרה החדש
תרפ"ו	ה"בת פורים טעם להעניית של א' באדר וכשחל פורים כחול א' מתענין ביום ה' שלפניו
תרפ"ז	וזמן קייאנו בלידה לישנותם ביום וז' קייאנו לעידות ולכרכים ה' דבוקמן ובהקדמה נוקף ושי סוד' לר"ך בשיירא וכן קיר שה"ך לר"ך

צורת הריב שונות להלשיך את כל תלמידי הארץ ושידוריה

מורה ותלמידיו. איור איטליה, 1497.

הצעה מהפכנית לשינוי חוק נישואין וגירושין

ב. ענייני נישואין וגירושין יהודים
בשראל אורחי המדינה או תושביה,
שנישאו בטקס דתי, יהיו בשיפוטם של
המדינה או תושביה, שנישאו בטקס דתי,
יהיו בשיפוטם של בתי הדין של הזרם
ביהדות במסגרתו נערכו הנישואין.
12. מי שנישא בטקס דתי ובנוסף לו נישא
בטקס אחר, רואים אותו לענין גרושין
כאילו נישא בטקס דתי.

סימן ג' נישואין אזרחיים

פרק א: הליכי הנישואין

13. פקיד הנישואין, יסביר לבני הזוג, בשפה
המובנת להם, בנוסח שיקבע בתקנות,
העניינים המפורטים להלן:
א. ההשלכות המשפטיות של נישואין
אזרחיים.
ב. מהותו של הסכם יחסי ממון וההסדר
החל בהיעדר הסכם שכזה.
14. טקס הנישואין ייערך על-ידי מורשה
לעריכת נישואין שהוסמך על-ידי השר.
15. פרטי הטקס וההליכים הקודמים לו
יקבעו בתקנות.
16. בסמוך לאחר הטקס יוציא המורשה
לעריכת הנישואין תעודת נישואין, אשר
תכלול פרטים כפי שיקבע בתקנות.

פרק ב: סמכות ודין בנישואין אזרחיים

17. לבית המשפט המחוזי, (בית משפט לענייני
משפחה), סמכות ייחודית לדון בענייני
נישואין וגירושין, לרבות בענייני מזונות,
אפוטרופסות ויחסי ממון, הנובעים
מנישואין אזרחיים, בכפוף לאמור בסעיף
12 לעיל.
18. הסמכות תהיה מסורה לבית המשפט
שבאיזור שיפוטו התגוררו בני הזוג,
ובהעדר מקום שכזה באיזור מגוריו של בן
הזוג הנתבע, אלא אם כן יקבע אחרת על-
ידי נשיא בית המשפט המחוזי אלא
הוגשה התובענה.
19. ענייני מזונות, אפוטרופסות ויחסי ממון
הנובעים מנישואין שגורמו לפי חוק זה
ידונו לפי:
א. חוק הכשרות המשפטית
והאפוטרופסות, התשכ"ב - 1962;
חוק לתיקון דיני המשפחה (מזונות),
התשי"ט - 1959;
חוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג -
1973.

שינוי החקיקה הקיימת בנושאי נישואין וגירושין הוא אחד היעדים העיקריים של
האירגונים הפועלים למען חופש דת וחופש מדת, בישראל.
בשנים האחרונות התחוללו מספר שינויים רבי משמעות בתחום זכויות האזרח, שבאו לידי
ביטוי בחקיקת חוקי יסוד של כבוד האדם וחירותו וחופש העיסוק.
האם בשלה העת לשינוי החקיקה הדראקונית השרירה בענייני נישואין וגירושין ולהפקעת
המונופול הרבני אורתודוכסי בתחום זה?
משפטני המרכז לפלורליזם יהודי הכינו הצעת חוק מהפכנית שעיקריה: הכרה בהליך של
נישואין אזרחיים ובסמכותם של רבנים שאינם אורתודוכסים בנושאי אישות.
10 ארגוני חמד"ת נתממים עתה למאבק ציבורי מקיף למען שינוי החוק.
אנו מזמינים הערות והשגות לנוסח המוצע.

סימן א': הזכות לנישואין

1. כל איש ואשה זכאים להינשא ולהקים
משפחה ללא הגבלות בשל דת, גזע, לאום
או אזרחות. הגבלות על הזכות להינשא
תהיינה בחוק או לפי חוק.
2. א. נישואין וגירושין בישראל ייערכו על-פי
בחירת בני הזוג:
(1) בטקס דתי, על-פי הדין הדתי החל
על שני בני הזוג
(2) בטקס אזרחי, על-פי הוראות חוק
זה.
ב. מי שנישא בטקס דתי, על-פי דין אישי החל
עליו, לא יחול עליו סעיף 2.א.2 לצורך
גירושין.
3. בני זוג אינם זכאים להינשא לפי חוק זה
אם:
א. לפחות לאחד מבני הזוג לא מלאו עדיין 17
שנה, זולת אם התקבל היתר לנישואין
אלו לפי חוק גיל נישואין, תשי"ז - 1950.
ב. אחד מבני הזוג נשוי לאדם אחר, זולת אם
ניתן לו היתר נישואין כדן.
ג. בני הזוג קרובים זה לזה באחת הדרגות של
קרבת דם, קרבת חיתונן או קרבה
משפטית המפורטות בתוספת לחוק זה.
4. א. נישואין שגורמו בניגוד לסעיף 3.א. ולא
הותרו בהיתר נישואין כדן, ניתנים
לביטול.
ב. נישואין שגורמו בניגוד לסעיף 3.ב. או
ג. לחוק זה בטלים מעיקרם.

סימן ב': נישואין וגירושין בטקס דתי

5. נישואין בטקס דתי יערכו לפי סימן זה.
6. א. בני זוג רשאים להינשא בטקס דתי על
פי דיני דתם, ובלבד שחל עליהם אותו דין
דתי.
ב. בני זוג רשאים להינשא בטקס דתי,
כאמור בסעיף קטן א גם אם נישאו קודם
לכן בטקס אזרחי.

מה למחוקק ולצלחתו של האזרח?

עתירה לבניצ' של התנועה ליהדות הומניסטית חילונית
בענין "חוק הבשר"

בבית המשפט העליון בשבתו כבית משפט גבוה לצדק בג"צ
4676/94
קבוע ליום 16.5.95

תחילה - תנועה חילונית ישראלית ליהדות הומניסטית
ע"י ב"כ עוה"ד ונאטו יאראק
המבקשת

- נגד -

כנסת ישראל ואח'
עלידי פרקליטות המדינה
משרד המשפטים, ירושלים

1. בתחילה יהודים חילוניים שהתארגנותם מבוססת על יחס חיובי ואהבה למורשת ישראל תוך שמירה על חופש הדת והמצפון, לרבות החופש מדת. חברי התנועה וראשיה מאמינים כי לכל אדם וקבוצה הזכות להחזיק באמונה ולקיים פולחן על-פי הכרתו ורצונו, או לחיות חיים ללא דת כלל. בהתאם לכך קבעה תחילה בין מטרתיה את המטרה:

"לעשות למען חופש המצפון והביטוי ולמען זכויות שוות לכל אזרח ותושב בישראל ללא הבדל מוצא, לאום, מין, דת או חוסר דת, בהתאם למגילת העצמאות של מדינת ישראל ומגילת זכויות האדם של האו"ם".

2. אופיה, מטרתיה ופעילויותיה של תחילה הם שהביאו להתנגדותה העזה לאיסור שהוטל בחוק הבשר על יבוא בשר על-פי קריטריון של אמונה דתית.

איסור זה מנוגד לחופש הדת והמצפון שהובטחו לכל אזרח ותושב בישראל הן במגילת העצמאות והן בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, אשר נתן לעקרונות שבמגילת העצמאות משנה-תוקף חוקתי.

3. חוק הבשר מבקש לכפות את הכשרות לפי דת משה האורתודוקסית על כלל אזרחי הארץ ותושביה ובהם חברי תחילה, אשר עומדים על זכותם שלהם ושל אחרים לבחור באופן חופשי כיצד לנהל את חייהם, לרבות בהירותו של סוג המזון העולה על שולחנם.

4. חשוב להבהיר כי כיהודים הומניסטיים וחילוניים מכבדים חברי תחילה כל אדם דתי ותומכים בזכותו המלאה לקיים את אמונתו, מצוות דתו ומנהגיו על פי הבנתו ורצונו. יתרה מזו - לו היה נחקק חוק בשר הפוך לפני היתה נמנעת, למשל, אספקה סדירה של בשר כשר, גם אז היתה תחילה רואה עצמה מחוייבת לפעול למען אכילת בשר כשר דוקא.

5. והנה, כרך המחוקק דת ומדינה יחדיו ובחיקוק חוק הבשר מונע מציבור שלם המעוניין בכך את האפשרות לצרוך בשר מייבא ומוצרי בשר מייבאים שאינם כשרים, ובכך כפה גם על אותו ציבור להתאים עצמו לדרישות כשרות שאינן מקובלות עליו.

למיטב ידיעת המבקשת ציבור זה עשה שימוש נרחב באפשרות לרכוש בשר מייבא בלתי כשר בתקופה שעד לחקיקת חוק הבשר, ועד שראה המחוקק לרדת לצלחתו של האדם ולהתערב במזון העולה על שולחנו.

6. בכך נפגעות זכויות יסוד של האדם בישראל ובהם הזכות לבחירה חופשית האם לאמץ את דרישות הדת, ואם כן - עד כמה ובאיזו דרך.

זכויות אלו הן חלק מחופש הדת והמצפון, המוגנים בחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו. בלעדיון מתרוקן החופש מתוכנו והופך לאות מתה, כאשר במקומו באה מערכת כופה של כללים, שאינם מאפשרים עוד עיצוב חופשי של אורח החיים.

7. במילים פשוטות, תחילה מבקשת לטעון בשם חופש הדת והמצפון כי אזרחי ישראל ותושביה - המעוניינים לצרוך בשר מייבא שאינם כשר ומוצרי בשר מייבאים שאינם כשרים - צריכים להיות בני חורין לנהוג על פי דרכם והשקפת עולמם, ועל כן חוק הבשר הבא לשלול זאת מהם הינו בלתי חוקתי ובטל.

העתירה תובא לדין חוזר בפני 7 שופטים בראשות השופט אהרון ברק בראשית תשנ"ו.

הצו, אלא אם יקבע בית המשפט מועד אחר.

25. א. בקשה להצהיר על ביטול נישואין לפי חוק זה תוגש לביהמ"ש על ידי אחד מבני הזוג או שניהם.

ב. על אף האמור בכל דין, רשאי בית משפט לקבוע מטעמים שיירשמו כי לא יצהיר על הנישואין כבטלים וכי ידון בעניינם של בני הזוג כאילו התבקש צו לגירושין. בטלות הנישואין על פי כל דין, תשמש עילה למתן צו גירושין.

ג. בית משפט רשאי לדון בענייני מזונות, אפטרופסות ויחסי ממון בין בני הזוג, כאילו היו נשואים כדון, מיום עריכת הטקס ועד למתן צו ביטול הנישואין.

ד. בטלות נישואין אזרחיים על פי דין דתי, אין בה כשלעצמה בכדי לקבוע כי הנישואין בטלים.

סימן ד': כללי

26. א. בקשה לעריכת נישואין תוגש על ידי שני בני הזוג לרשות הרושמת בנישואין דתיים, ולפקיד נישואין בנישואין אזרחיים.

ב. בני הזוג יצהירו כי חשפו בפני בן הזוג המיועד, כל פרט הידוע להם, הנוגע לעצמם, בעניינים שלהלן:

1. מחלות תורשתיות; 2. מחלת נפש; 3. איידס ומחלות לבטל רצונו להינשא לבן זוגו. 4. פיגור שכלי; 5. מחלות כרוניות; 6. מחלות חשוכות מרפא; 7. התמכרות לסמים או למשקאות משכרים או להימורים.

1. ריצוי עונש מאסר; 2. כתב אישום שהוגש או חקירה המתנהלת כנגדם בחשד לעבירה שעונשה מאסר.

ג. שמות המבקשים להנשא יורשמו בשני עיתונים יומיים בנוסח שיקבע בתקנות, והמאפשר לציבור להגיש, תוך 21 יום מיום הפרסום, התנגדות לעריכת הנישואין.

ב. על אף האמור בכל דין, בענייני נישואין וגירושין לפי סימן זה, לא תהיה תחולה להוראות הדין האישי החל על בני הזוג.

20. על אף האמור בכל דין, הסמכות לדון בתובענה במקרקעין שהם בבעלות משותפת של בני זוג, והם משק חקלאי או בית עסק המתנחלים על ידיהם במשותף או דירה המשמשת להם למגורים, מסורה לבית המשפט המחוזי כאמור בסעיף 17. לענין הסמכות לדון, אין נפקא מינה אם המקרקעין נרשמו בפנקס רישום המקרקעין.

פרק ג: התרת נישואין אזרחיים

21. א. ביהמ"ש יתן צו גירושין לבני זוג הנשואים בנישואין אזרחיים אם הסכימו לכך שני בני הזוג, או על פי בקשת אחד מבני הזוג, ובלבד שהתקיימה אחת מהעילות הבאות:

1. נטישה של אחד מבני הזוג לתקופה מצטברת העולה על 12 חודשים, וזאת מהלך 3 שנים.

2. התעמרות נפשית או גופנית כלפי בן הזוג או כלפי ילדיהם;

3. בן הזוג הורשע בפס"ד חלוט בעבירת פשע או נגזר עליו בפס"ד חלוט עונש מאסר בפועל לתקופה העולה על שנתיים - ובלבד שבן הזוג המבקש לא הסכים למעשה העבירה;

4. בן זוג התקשר עם אדם שלישי בחיי אישות;

5. עקרות של בן זוג לתקופה העולה על חמש שנים;

6. סרוב בלתי סביר לקיום יחסי אישות;

7. נתגלה לבן הזוג כי לא מולאה חובת הגילוי כלפיו כמפורט בסעי' 26.ב. לחוק זה, והיה בפרט שהוסתר בכדי לבטל רצונו להינשא לבן זוגו.

8. אחד מבני הזוג נוהג להשתכר להשתמש בסמים או להמר.

22. בן זוג שיצר את העילה המפורטת בסעיפי משנה 2, 3, 5, 6, 7, 8 אינו זכאי לתבוע בגינה.

23. א. בשבתו כבית משפט לענייני משפחה, רשאי בית משפט לסטות מדיני הראיות ובלבד שנראה לו הדבר נחוץ לשם בירור העניין ומטעמים שירשמו.

ב. בית המשפט רשאי להזמין תסקיר סעד בדבר בני הזוג וילדיהם מהרשויות המוסמכות. ביקש צד לדיון להזמין תסקיר סעד, חייב בית המשפט להזמין.

24. צו הגירושין ירשם במשרד הפנים ובני הזוג יחשבו כגרושים החל ממועד מתן

גישה מסורתית להגדה חדשה

משה לוביש

אפשר להוסיף ביקורת על הטיפוגרפיה המשונה: השימוש באותיות סת"ם לשם ההגדה בתוך טכסט באות אחרת, האותיות המזוזות המעוטרות בזנבות המקשות על הקריאה, והשימוש באותיות קטנות דוקא לשירים מנוקדים, והגרפיקה המשעממת, אבל הערות אלה תספקנה.

לאור כשלוך "ההגדה הישראלית החדשה" אני מציע שהנהלת "תחילה" תמנה ועדה שתבדוק את ההצעות השונות שהוגשו לה ותגבש טיוטה חדשה ל"הגדה" חילונית-הומניסטית.

ו"מרור" לפני שנשאלו עליהם השאלות, ואחרי ארבע הקושיות הוא קופץ ישר למסקנה "מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים". אז הוא שוכח את יציאת מצרים ומכריז שפסח הוא גם חג האביב, ורק אז הוא מביא, בצורה מקוטעת, את הפסוק "עבדים היינו".

את המסר היסודי - אילו לא יצאנו ממצרים וכי - הוא שוכח לחלוטין. מסר זה הוא כל-כך חשוב שה"הגדה" חוזרת עליו - "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו" וכי - קטע שעורר את התפעלותו של ברל כצנלסון - וגם "בכל דור ודור קמים עלינו לבלותנו" וכי - אבל פרופסור מלכין איננו מכין את חשיבותם של קטעים אלה.

מה ליוסף וליציאת מצרים?

"ההגדה" המסורתית מסכמת בקיצור נמרץ, עליסוד דברי יהושע אל העם, את ההיסטוריה של העם מאברהם עד ירידת יעקב מצרימה ומגיעה להכרזה הדרמטית "והיא שעמדה..." יש מקום לנסח דברים אלה בצורה לא תיאוצנטרית או לצטט אותם מהמקורות תוך הסתייגות מובנת לאור יחסנו החפשי, אבל אין כל הצדקה להעמיס על "ההגדה" את כל סיפור יוסף. זה בודאי סיפור נהדר, אבל נושא "ההגדה" הוא יציאת מצרים ואם יוצאים מתחום זה, אין לדבר סוף. הוא הדין גם בכל תולדות משה - מתיבת הגומא עד מותו. שני סיפורים אלה מהווים תוספת ל"הגדה" הדומה באורכה לכל שאר הטקסט, או אפילו עולה עליו!

באמצע סיפור יציאת מצרים בא פתאם השיר הסקפטי מ"פורגי ובס". זה שיר נחמד במקומו, ואין ספק שאין אנו מקבלים כלשונו את הסיפור המקראי, אבל הרי אנו מגישים פה את המיתוס הלאומי - וגם אם אנו עושים זאת בנימה מפוכחת, כיהודים חופשיים, מה טעם להכניס שיר המתיחס אל כל הסיפור בלעג וקלס מנוקדת מבטו של הבן הרשע?

אין אני מקבל את השוואת השימוש באנגלית לארמית של תקופת בית שני. ויש לשים לב לעובדה שה"הגדה" המסורתית כתובה כולה בעברית - פרט ל"הא לחמא" ויחד גדיא". בכל אופן, לא מצאתי בין מטרות אגודתנו עידוד האנגליפיקציה. אלה רק כמה מהשגותי מנוסח "ההגדה הישראלית החדשה". לא מוצדק להשמיט את השיר האהוב "דיינו" שמכניס את יציאת מצרים למסגרת תולדות ישראל כדוגמה והשראה למאבקי חירות בעולם.

זה כמה שנים עוסקת תחילה בביורר הצעות שונות לנוסח חדש של "ההגדה" שיתפוס את מקומו של הנוסח הקודם שפורסם ב-1986. כחבר האגודה אני מבקש לדעת איזה פורום החליט להפקיד משימה חשובה זו - המשימה החשובה ביותר בה טיפלה האגודה בשנים האחרונות - בידי איש אחד. האם נקבעו איזה שהם עקרונות לעבודה? אם הנוסח הסופי הוגש לאישור לאיזה גוף מוסמך מטעם האגודה.

כחבר האגודה, יש לי הזכות לדרוש תשובות ברורות לשאלות אלה. אילו היתה התוצאה של עבודת פרופסור מלכין מניחה את הדעת היה אפשר לעבור לסדר היום על הפרוצדורה הלוקייה של לידתה, אבל "ההגדה הישראלית החדשה" (פורסמה כחלק מ"יהדות חופשית" מס. 5) היא, לפי מיטב שיפוטי, כישלון חרוץ. אין בה כל סימן של מחשבה יוצרת והבנה מעמיקה של מהות "ההגדה", והיא רצופה מזוויות שקשה להבינן.

בדחילו ורחימו

"ההגדה" המסורתית היא יצירה עממית נפלאה שזכתה להכרה ולאהבה בכל תפוצות ישראל במשך כאלף שנה. סדר-פסח לפיה הוא טכס דתי-לאומי דרמטי מרתק, ומי שבא לערוך אותה מחדש לפי האידיאולוגיה החילונית-הומניסטית שלנו, עליו להתייחס אליה בדחילו ורחימו, על מנת לשמור עד כמה שאפשר את חינה וחיוניותה. אינני מתכוון במסגרת זו לנתח את הנוסח החדש באופן יסודי וממצה; אסתפק בכמה הערות.

פתיחת הסדר המסורתי מנוסח בצורה פשוטה והגיגנית. אחרי הקידוש, "הא לחמא" וארבע הקושיות בא מיד עיקר התשובה: "עבדים היינו לפרעה במצרים" - זאת הסיבה היסודית של הטכס כולו. ואין זאת רק עובדה היסטורית אלא עובדה הקובעת את הווייתו היסודית של כל יהודי: אלמלא יצאנו ממצרים "הרי אנו ובנינו ובני בנינו" היינו עדיין עבדים - או, בלשון ימינו, יציאת מצרים היא המאורע שקבע את לידתו של עם ישראל חופשי. לכן מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים וכי.

מה עושה פרופסור מלכין עם הפתיחה המושלמת הזאת! הוא מסביר "מצה"

תגובה:

ההגדה שהובאה בחוברת מס. 6 של "יהדות חופשית" היא הצעה לנוסח חדש ושונה.

אין לראות בה "הגדה של תחילה", כי אם עוד הצעה שאנו מגישים לחברינו.

נסיון העבר מלמד כי כתיבת טקסט (ובמיוחד טקסט כל כך טעון - כהגדה לפסח) ע"י ועדה היא משימה בלתי אפשרית משום שאין שום סיכוי לגבש נוסח שיהיה מקובל על דעת הכל.

תחילה עוודה בעבר, ותעודד גם בעתיד, בהתאם לאמצעיה, כל נסיון להוסיף ולהעשיר את "המדף היהודי" חילוני" בנוסחי טקס לטקסים ולמועדים.

יהדות חופשית

מחלקת - תשנה חילונית ישראלית ליהדות החופשית, זרם 1945, מס. 5

3	ידידת אמת
6	מבט אל תוך
9	אם אתה
11	ההגדה
19	עמך ויחסי
41	שיר אודות
44	עדות בראש
48	אבן חן

התחלה הישראלית החילונית הוותיקה והמרכזית, הוקמה בשנת 1945. מטרתה היא להעניק ליהודים חילונים ולבני דורם ולבני דורם הבאים, את כל מה שהיהודים חילונים זכו לה.